

TÖTTŐS GÁBOR

Tolna megye és a hozzá kapcsolódó személyek a Nyugat folyóiratban

(Tanulmány, szemelvénygyűjtemények, repertóriumok)

BEVEZETÉS

A korszakos jelentőségű folyóirat, amelyről bizvást mondhatjuk, hogy pusztá említésekor mindenkiben az irodalmi vezető szerep, az értékőrzés és modern megújulás jelképeként azonosul, sok szempontból volt már vizsgálat tárgya. Szerzői és témái máig számíthatnak a szélesebb érdeklődésre, s nem volt ez másképp megjelenése idején sem: a más lapoknál szokásos négy-öt olvasó, akinek egy-egy sajátotermék a kezébe kerülhetett, a Nyugat esetében legalább 20, ráadásul minőségi érdeklődőt jelentett. Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy egy adott terület hányszor és milyen összefüggésben szerepel az ország egykor vezető szellemi orgánumában, mert a tájat nem ismerők nem utolsósorban ennek révén (is) alkottak róla képet, az itt élők pedig más oldalról szemlélhették szülő- és/vagy lakóhelyüket. Ugyanígy presztízsértékű, ha itt született, innét elszármazott személyiség neve bukkan föl a kortárs vagy az utókor számára, hiszen azokat országos, esetleg még tágabb összefüggésben mutatott értékeik alapján minősítik, de az is jólesik, ha egyszerűen csak említik őt, őket.

Kétségtelen, hogy a Nyugatnak nem volt semmilyen értelemben feladata ez az említés és ábrázolás, de az is vitathatatlan, ami ezzel jár: korántsem véletlenül, hanem a maga természetességével kerül bele egy-egy község, kistáj neve az esszébe és szépirodalmi alkotásokba, könyvkritikákba, hírekbe. Ha meggondoljuk, ennek még nagyobb a jelentősége, mintha bármilyen szelíd vagy kevésbé szelíd kényszer ösztönözné erre a szerzőket. Ami ugyanis a helyekkel kapcsolatban így előfordul, az a leghitelesebb formában dokumentálhatja az emléket, életutat, jellemzőnek érzett viszonyítást, hivatkozást, egyszóval Tolna megye sokszínűségét, nyilvánvaló és rejtett értékeit, sajátos hangulatát.

Csaknem ugyanezt mondhatjuk el a személyek említéséről. A meglehetősen biztos és határozott ítéletűnek mondott Nyugat nem véletlenül bírálja ezernyi megjelent könyv közül éppen azt, ame-

lyikről szól. Számtalan színész és alakításaik közül aligha találomra dicsér vagy korhol bárkit is, de érvényes ez képzőművészekre, s a közélet régebbi és akkori szereplőire egyaránt.

S végül nem lehet közömbös Tolna megye önérzete szempontjából sem, hogy a rá és szülőtteire vonatkozó Nyugat-beli (szándéka szerint) teljességre törekvő adatsort s megállapításokat egészében lássa és értékelje.

Tanulmányomat és repertóriumaimat a legnagyobb szeretettel ajánlom az Illyés Gyula Megyei Könyvtár dolgozóinak és olvasóinak, akik remélhetőleg munkájukat megkönnyítő, illetve eredményesebbé tevő gyűjteményt látnak majd benne.

1. A FOLYÓIRAT VIZSGÁLATÁNAK CÉLJA ÉS MÓDSZERE, A FELTÁRT TELEPÜLÉSEK ÉS A SZEMÉLYEK KÖRE

1. 1. A vizsgálat célja

A vizsgálat célkitűzése egyrészt, hogy számba vegyen minden olyan említést, rövidebb vagy hosszabb gondolatsort, amely a megyére, annak helységeire, kisebb-nagyobb, de földrajzilag, etnográfiailag körülhatárolható tájegységeire, határrészeire, pusztáira, azonosíthatóan megjelenő egyéb (valóságosan létezett, létező vagy képzelt) tájrészleteire,¹ innét származott, ide köthető tárgyi vagy szellemi javaira, sajátosságaira, másrészt a megyéhez vagy annak bármely fent megjelölt pontjához köthető személyeire vonatkozik. Röviden szólva tehát lehetőleg az összes Tolna megyei vonatkozás feltárása, és minél pontosabb leírása mellett a visszakereshetőség biztosítása.

A kitűzött cél segítségével reményeink szerint sikerül kibővítenünk azt a kört, mellyel Tolna megye irodalomban való felbukkanásával eddig számoltunk, tehát *eddig fölfedezetlen vagy a szakirodalomban le nem írt adatokat találunk* ehhez. Feltevésünk alapján ezzel együtt jár majd, hogy az irodalom szereplői között a megyével *eddig összefüggésbe nem hozott szerzőket lelhetünk* majd, s rávilágíthatunk arra: életművük jobb ismeretével újabb adatokat várhatunk, a megyére nézve pedig teljesebb képet rajzolhatunk.

Látszatra kevésbé fontos cél, hogy *eddig ismereteinket árnyaljuk*, a feltárt kapcsolatokat új oldalról nézzük, vagy a nézőpontok számát – akár csak az adatok kibővülésével is – gyarapítsuk. Ez kézenfekvő haszna mellett e részcéltől eddigi megállapításaink megerősítését, más esetben módosulását, cáfolatát eredményezheti, vagyis a *pontosság* alapvető tudományos követelményét segíti.

Ugyanakkor a vizsgálat és adatgyűjtés adott esetben *rávilágíthat az irodalmi, történelmi, társadalmi folyamatokra*, melyek egy-egy Tolna megyei vonatkozású földrajzi-néprajzi egység, illetve történelmi és közéleti szereplő, alkotó- vagy előadóművész tevékenységének minőségét, teljesítményének megítélését befolyásolták. Kétségtelen, hogy sajátos szűrőn, a Nyugat alkotói gárdájának nézőpontján keresztül kapunk erről információt, de ez a csoport nemcsak a korabeli társadalom integráns része, hanem bizonyos tekintetben szellemi vezető ereje is, véleménye tehát mindenképpen mértékadó: megállapításai éppúgy tükrözik a lényegét, mint esetleges tévedései, elhallásai, elírásai.

További lehetőségként kínálkozik *eredményeink összevetése más megyékkel*, s ezáltal a mutatott (szellemi) teljesítmény értékelése. Természetesen nem elsősorban holmi versengésre gondolunk itt, hiszen dicsekvésre kevésbé alkalmasak a fellelhető tények, de számvetésre, összehasonlításra mindenképp.

Nem titkolt cél, hogy egy-egy itt feltárt érdekes összefüggés, adat nyomán szeretnénk *ösztönözni a további kutatást*, a könyvtárban, levéltárban és a legújabb ismerethordozókban való bújárgást, mely eredményétől függetlenül is a nemesebb szellemi tevékenység része lehet.

Végül, de nem utolsósorban *olvasmányoknak és ismeretszerzési alkalomnak* is gondoljuk munkánk

¹ Az azonosításhoz legtöbbször a *Tolna megye földrajzi nevei* (TMFN 1981) és *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*. (Magyarország-atlasz 1914) című munkát használtuk.

gyümölcsét, mert értékek iránt fogékony olvasó számára bizonyos szempontból – ha szerény méretben is – speciális ismeretek tárháza, tartalmában pedig nem egyszer izgalmas, érdekes, olykor humoros, különös adalék.

Mindezt a *szemelvények* bemutatásától a földrajzi és személyi *repertóriumig*, illetve *szerzői mutatói*ig többféle formában igyekeztünk használhatóvá tenni – gondolva már a gépi adattárolásra is.

1. 2. A vizsgálat köre és módszere

Az adatgyűjtés kiterjedt a Nyugat 1908. január 1-je és 1941 augusztusa között megjelent minden számára, azaz a folyóirat *teljes állományára*, mely az összevont megjelenéseket külön értve 721 szám. Ezen belül szerzőtől, témától és tartalomtól függetlenül az összes szép- és szakirodalmi jellegű, vagy bármely más tárgykörből megjelent alkotásra, hírre, szerkesztőségi közleményre, tehát tulajdonképpen minden szóra és betűre, amit közzétettek, kivéve a folyóirathoz szorosan nem tartozott (gyakran annak hagymahéjként lehámló borítójául alkalmazott) hirdetések.

Jóval szerényebb körű vizsgálat megengedte volna, hogy akár a témák, akár a szerzők oldaláról szűkítsük a kutatás körét, de ezzel olykor a legizgalmasabb és legkülönösebb adataink veszhetnének kárba. Ki gondolná, hogy Ignotusnak a maga korában leghíresebb esszéjében is akad Tolna megyei vonatkozás, éppúgy, mint Fenyő Miksa államgazdasági fejtegetéseiben? Vagy, hogy Hatvany Lajos, Nagy Endre, Szomory Dezső és mások műveiben innét elszármazott alakokkal találkozunk? Mert az kétségtelen, hogy aránytalanul nagyobb anyagot kell átvizsgálunk jóval kevésbé látványos eredményért, ráadásul minden helynévnl újra és újra mérlegelnünk kell, vajon Tolna megyei vonatkozású-e, regényalaktól kritizált mű szerzőjéig minden személynél megvizsgálunk, nincs-e köze kutatott területünkhöz? Nyilvánvaló, hogy ezer esetből alig egy-két találatunk lesz, személyek esetében inkább tízezerből számíthatunk erre, de így nyert adatsorunk nem csupán reprezentatív, hanem *a teljesség szándéka* révén biztosabb alapot képez bármely következtetés levonására.

Ennek érdekében tehát a Nyugat minden egyes számát szóról szóra, betűről betűre végigolvastuk, egyetlen esetben sem bíztuk magunkat másodlagos forrásokra. Ezzel párhuzamosan *a helynevek azonosításában nem bocsátkoztunk föltételezésekbe* sem. Eléggé nyilvánvaló például, hogy Babits Mihály *Őszi pincézés* című verse² hol játszódik, melyik az itt szereplő, azóta is álló, sőt emléktáblával megjelölt tanya, mégsem említi sem Szekszárd, sem egy lehetőség szerinti Babits-tanya címszó alatt a repertórium. Ugyanígy nem szerepel a *Halálfiái* regény első változatának számos helyneve sem, noha Sót vagy Gádoros – Pécs és Szekszárd – olykor tudatosan össze is mosott és -kevert helyszínei sokszor kínálnák az azonosítást. A hiány oka mindkét esetben a konkrét megnevezés elmaradása, melynek nyomán inkább a kritikai kiadás feladatának érezzük az azonosítást, nem e kutatásának.

Hasonló megszorítást kívánt az *anonim személyek köre*. Nyilvánvaló, hogy például az életrajzi ihletésű szépirodalmi mű következő részletében több azonosítható személy bűvik (akiket dőlt betűvel emelünk ki):

„... fönt a domb tetején megálltak a lovak,
lekefélté *anyánk* fölborzolt hajunkat,
megtöröltük sorra csizmánkat a fűben
s így vágunk a völgynek, tisztán és kevélyen
mint az *uraságok* mi *gyerekek* *hárman*
kihúztuk magunkat a fonott ülésben.
Láttuk *nagyanyánkat* futni a tornácban
s *nagyapát* a porban lépegetni felénk...”³

² Babits Mihály: *Őszi pincézés*. (Vers.) Nyugat 1919. dec. 16–17. sz.

³ Illyés Gyula: *Három öreg*. 2. (Vers.) Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

Tartalmát tekintve részben felsorolhatnánk Illyés Gyulát és közvetlen családját, részben talál-gathatnánk, hogy a gyermek vagy felnőtt költőként emlékező alkotóban az „uraságok” említésekor kikre gondolhatott. Az elsőt – bármennyire is evidenciának érezzük – nem tesszük, mert más a név szerinti, sőt még a csupán keresztnévvel való említés, és ismét más a rokoni, baráti, nemzeti, író-társi vagy egyéb utalás. Ez utóbbiak felderítését és azonosítását az egyes írói életművek bizonyára inkább tekinthetjük feladatuknak, mint a jelen kutatás.

A megtalált adatok esetében nem a repertórium részben, de az ízelítőül szemelvényeket kiemelő fejezetben jelezzük, ha egyik-másik elem kötődése csupán kétségesen Tolna megyei. Olykor többé, máskor kevésbé tudjuk bizonyítani a földrajzi vagy személyi kapcsolatot. Ilyen esetekben legtöbbször a valószínűleg meglévő, ám mindeddig lappangó adatokra figyelmeztetünk, vagyis a kutatás további feladataira. Ezzel együtt, noha egyszerűbb és elegánsabb lett volna elhagynunk a kétséges elemeket, még véletlen egybeesésből és a nyilvánvaló elírásból fakadókat is be kívánjuk mutatni.

Szerény számban bár, de kiterjedt figyelmünk a Tolna megyéhez köthető ipari és mezőgazdasági termékekre, mert ezek is a táj elemeiként üzennek a Nyugatból.

1. 3. A bibliográfiai leírás formája és sajátosságai

A repertóriumok kialakításánál egyaránt igyekeztünk figyelembe venni a minél egyszerűbb és gyorsabb használhatóság, információgazdagság és a szabványosság követelményeit. Az eddigi Nyugat-repertóriumok bevett szokása volt, hogy az évfolyamokat két kötetre osztva kezelték,⁴ s így a jámbor olvasó aztán találgathatta, hogy az adott írás melyik hónap hányadik napján jelent is meg. Ezt a kissé önkényes formát nem követtük, hanem *pontosan megadtuk* az egyes egységeknél *a megjelenés hónapját*, s ha kideríthető, *a napját* (pl. 1-je, 16-a) vagy egyéb fogódzóját (Karácsony, Újév stb.) *a megjelenés számát* (évfolyamot azért nem, mert azt maga a folyóirat sem használt).

A Nyugat – eltekintve az 1919-es évtől – minden hónap elején és közepén jelent meg 1908–1934 között, 1935-től pedig havonta. Ebből az olvasók, felhasználók azt is könnyen kideríthetik, mennyire gyorsan reagált eseményekre, jelenségekre, tehát egyáltalán nem közömbös a pontosság. Más esetben viszont (pl. az oldalszámoknál) ennek semmi jelentősége nincs, hiszen – nem beszélve az esetleges elektronikus formákról – az adott folyóiratszámunkban világosan megleljük a keresett anyagot.

A *szerezőség* jelzésében és a *címleírásban* mindvégig *megtartottuk az eredeti, megjelent formát*, s követtük, még akkor is, ha ez a mai vagy akár az egykori helyesírási szabályoknak ellentmond. A *cím elemének* vettük, ha *alcímet*, a *műfajra való utalást*, a részlet egészen belüli helyére konkrét jelzést találtunk (pl. *Ozorai füzet. II.*). Ha az írás után nem állt műfaji megjelölés, ezt szépirodalmi művek esetében – immár nem a cím részének tartott dőlt betűvel írva – (többnyire az adott lapszám tartalomjegyzékére hagyatkozva) álló betűvel jeleztük. Ha a tartalomjegyzékben ilyesmire nem volt utalás, akkor az egyszerűbb használhatóság miatt csupán a versek esetében jeleztük a műfajt. Ha a folyóiratban természetes okokból elmaradt a cím, az azonosíthatóság és visszakereshetőség praktikus szempontjaiból kiindulva, szögletes zárójelbe téve alkottunk címet. Pl. Bálint Aladár: [*Válasz Lázár Béla bírálatára*]. Nyugat 1916. aug. 1. 15.

A *szerezőség* tekintetében sem követtük szolgálai a mai szokásokat. Az adott írások szerzőjét világosan jelzi maga a közlés, ezt semmilyen formában nem vitattuk, de például a Fejős Pállal készített interjúbán magát a megszólaltatottat is szerzőként jeleztük. (Ha meggondoljuk, még abban sem lehetünk biztosak, hogy – régi fogásként – a kérdéseket vajon nem utólag illesztették-e a filmrendező gondolataiba.) Abban az esetben azonban, ha valaki írásában idézett más szerzőtől, ezt saját alkotása részének vettük, de másutt (az ízelítőben) jeleztük a forrását.

A *Szerzői névmutatóban* mindenkit közelebbi feloldás vagy azonosítás nélkül felsoroltunk, s mindössze egyszer éltünk a feloldás lehetőségével, amikor a H. A. betűjelet azonosítottuk Hevesi

⁴ A legutóbbi időkből szép példa erre: Nyugat-tartalomjegyzék 1997, 346.

Andrással,⁵ illetve nem vettük figyelembe az egyes szerzők (pl. Szini – Színi Gyula) névírásának ingadozását. Ehhez hasonló következetességgel jártunk el a témaként jelentkező *személyek nevének kezelésében* is, de itt külön ügyeltünk arra, hogy a hiányos (pl. Géza király = II. Géza király), kissé torz (pl. Bezerédj – Bezerédy), vagy a szinte alig felismerhető formában felbukkanó (pl. Wositzky, Fergős stb.) alakokat kellően alátámasztott megfontolás után és a mai helyesírás, vagy eredeti, megbízható forrás alapján rögzítsük.

Külön jeleztük *névtelen szerzőséggel* a *Beküldött könyvek* darabjait, a híreket, az *Árkádia* rovat közleményeit, a szerzővel el nem látott helyreigazításokat, egyéb anonim közleményeket.

A *Szerzői névmutatóban* – az egyszerűbb és gyorsabb kezelhetőség miatt – szükségtelennek éreztük az ismételt teljes leírást, ezért csak rövidítve (az évszám első két tagját elhagyva, utána / jellel a megjelenés számát pont nélkül jelezve) adtuk.

2. A KUTATÁS FÖLDRAJZI ÉS SZEMÉLYI KÖRÉNEK MEGHATÁROZÁSA

Ez az első pillantásra oly kézenfekvően természetesen behatárolható téma számos elvi és módszertani problémát vet föl az adott helység vagy táj(részlet) egykori és mai hovatartozásától a személyek illetőségéig. Nem akad ma kézikönyv, amelyben pontosan megfogalmazódnék: vajon mit és kit tekinthetünk Tolna megyeinek? Az évszázadok alatt változott területű megyét, a több megyén átnyúló folyókat, tájakat hová és hogyan soroljuk be? A Sipter Gézáné-féle *Korok és emberek* című életrajzi lexikon alcímében azt ígéri: *Tolna megyei életrajzgyűjteménye*, de hogy a fővárosban született és Zürichben meghalt Alpár Ignác miként lesz a dombóvári gimnázium megtervezésétől Tolna megyei, vagy ha már I. Mátyás királyt is annak tartja, a többi uralkodót vajon miért nem, erre – a Tolna megyeiség meghatározása híján – nem kapunk választ.

Ezért és a számos további felmerülő kérdés miatt indokoltnak látjuk, hogy mind a területi, mind a személyi tekintetben körülhatároljuk kutatásunk tárgyát. Kétségtelen, hogy lesznek, lehetnek ennek vitatható elemei, de legalább a használó tisztában lehet azzal, milyen alapon és mit kereshet a repertóriumokban.

2. 1. A földrajzi behatárolás szempontjai és jellemzői

Tolna megye területe s azon belül egyes településeinek megnevezése, közigazgatási státusza az idők folyamán többször változott. A középkorban mintegy harmadával nagyobb volt, több tucatnyi mára elpusztult, más nevet kapott, vagy más megyéhez tartozó falu és puszta és határrész tartozott ide. Marjalaki Kiss Lajos *Új úton a magyar őshaza felé* című tanulmányában (Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.) egy sereg azóta azonosított vagy azonosításra váró hely- és folyónevet sorol föl, melyek e tanulmány készítőjétől is joggal várhatnak állásfoglalást. Az is kérdés, vajon a Nyugat megjelenése idején meghatározható Tolna megyét, vagy a mai területet vegyük-e irányadónak? Hogyan viszonyuljunk a helynevek (pl. Sárköz, Hőgyész stb.) más megyénkben található földrajzi egységekkel való egybeeséséhez? Kutatandónak, feltárandónak tartsuk-e a (többnyire humoros fordulatokban) föllelhető, de helyel-közzel idekapcsolható, alapjában véve földrajzi jellegű szólásokat?

Ezek és más problémák szükségessé teszik a földrajzi behatárolás alapelveinek és itt alkalmazott gyakorlatának tisztázását. Ezek meghatározásakor az ésszerűség, használhatóság és a pontosság követelményét vettük irányadónak, de nem féltünk hangoztatni kétségeinket sem. Eredeti célunknak megfelelően inkább vállaltuk a többet adás vádját, mintsem azt, hogy a túlzott szigor miatt bármi is kimaradhat.

⁵ Nyugat-tartalomjegyzék 1997, 259, 266, 293. és 298. oldalán mindig következetesen így oldja fel ezt a betűjelet.

2. 1. 1. A behatárolásban a tolnai földrajzi egység fogalma

Tolna megyeinek tekintettünk

a) a *területi elv* alapján minden a folyóirat megjelenése idején vagy ma e közigazgatási egység alá tartozó önálló helységet, akkor is, ha azóta esetleg más helységbe beolvadt volna (pl. Kapospula, Pári stb.),

b) szintén a *területi elv* alapján azokat a tájegységeket, melyek jellemző részben idetartoznak (pl. Mezőföld stb.), illetve azokat a folyókat és csatornákat, melyek leghosszabban Tolna megyében (is) folynak (pl. Kapos, Koppány, Sió stb.),

c) a *névtan alapelvei* miatt mindazokat a fentiek közül, melyeket önálló névvel konkrétan megneveztek, még akkor is, ha ez csonkult, sajátos nyelvhasználatban meggyökerezett, vagy helyesírás tekintetében hibás alak (pl. Kónyi, Mucsá, Regöly stb.),

d) ugyancsak a *névtan alapelvei* miatt mindazon közigazgatásilag nem önálló, de a földrajzi nevek közül azonosítható pusztákat, határ- és helységrészeket, melyek kétségtelenül vagy nagy valószínűséggel a megyéhez köthetők,

e) egyéb *nyelvészeti alapelvek* miatt azokat a magyar szólásokban szereplő helységeket, melyek (többnyire a humoros szófordulatokban, szólásokban és szóláshasonlatokban) – mivel hasonló helység az országban másutt nem található – legalább őseredetükben és feltételezhetően ide (is) kapcsolhatók (pl. Mucsá, Piripócs).⁶

2. 1. 2. A nem tolnai földrajzi egység fogalma

Nem tekintettünk Tolna megyeinek

a) a *területi elv* alapján csupán a folyóirat megjelenése előtt valaha e közigazgatási egység alá tartozó önálló helységet (pl. Mecseknádasd, Somogyszil stb.),

b) a *névtan alapelvei* miatt mindazokat a fentiek közül, melyeket – bármennyire pontosan körülírták is őket – önálló névvel konkrétan nem neveztek meg (pl. azon puszták sora, melyeken Illyés Gyula – verse szerint – biztosan áthaladt stb.),

c) amelyek adott műben csupán saját névalkotásként vagy ennek alkalmazásaként vélhetők Tolna megyeinek (pl. olykor még tudatos helyszínkeveréssel Babitsnál Gádoros és Sót stb.),

d) amelyek névegybeesés miatt – többé-kevésbé bizonyíthatóan – nem az itteni, hanem a más megyében található helységeket, tájakat jelölnek (pl. [a kalocsai] Sárköz, a Vas megyei [Kemenes] Hógyész stb.).

2. 2. Módszertani alapelvek és források a Tolna megyei vonatkozású (kutatandó) személyek meghatározásához

Az illetőség megállapításához, a személyek Tolna megyéhez kötéséhez a várható tematikából adódó célzatossággal képeztünk adatháttérrel a rendelkezésünkre álló kézikönyvekből. Ezzel kétségtelenül sérül némiképp a teljesség igénye, de például az elhanyagolt műszaki és mezőgazdasági vagy orvosi tudományok legkiválóbbjai így is aligha maradhattak ki.

Alapműként használtuk a (Sipter Gézáne által összeállított és szerkesztett) *Korok és emberek – Tolna megyeiek életrajzgyűjteménye* című életrajzi lexikont, noha számos címszavával szemben kritikával éltünk, s így több ott szereplő személyt nem vettünk be (alább részletezendő okok mi-

⁶ A *történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*. (Magyarország-atlasz 1914) például a 140. oldalán *Mucsény, Mucsfa, Mucsi, Múcsony* nevű községeket ismer. Ha meggondoljuk, ebből csak a két Tolna megyei község névalapjából képezhető a *Mucsá* és a *mucsai* alak. S bár vitathatatlan, hogy az esetek egyikében sincs, nem lehet konkrétan köze egyik vagy másik településhez a példalózásnak, nyelvi eredete kétségbenvonhatatlan. Az említett mű 151. oldalán nyoma sincs a kicsinység, vidékiesség, jelentéktelenség érzékeltetésére használt *Piripócs* helységnek (alakilag a szabolcsi Piricse esik hozzá legközelebb), ellenben Dunaföldvár északi határrészén, Fejér közelében, lakott hely, pusztá található ezen a néven (TMFN 1981, 160). Nyelvhasználati tekintetben még az is feltételezhető, hogy ennek egykori elnevezésében imént idézett jelentése is közrejátszott, de a mai alakbeli egyezés – mely már a folyóirat megjelenésének idején is megvolt – indokolja, hogy a Piripócs-előfordulásokat rá (is) vonatkoztathassuk.

att) a kutatási körbe. Tágabb kitekintést adott a *Magyar életrajzi lexikon* (mely 1973-ig megjelent kötetivel már az előbbi műbe is beépült), de 1984-es 3. és 1994-es 4. kötetével további adatokkal kecsegtetett. A *Magyar színművészeti lexikon – A színjátszás és a drámairodalom enciklopédiája* (szerkesztette Schöpflin Aladár) négy kötete más területről bővítette ismereteinket. A Szinnyei József-féle, megkerülhetetlen *Magyar írók élete és munkái* tizennégy kötete, valamint az ő munkásságát hasonló címmel folytató Gulyás Pál (és a hagyatékát sajtó alá rendező Viczián János) 19 kiadott kötetnél tartó sorozata számos elfeledett Tolna megyeieit rejtett. A *Pallas nagy lexikona* 20, továbbá főleg az azonosítás pontosításához Nagy Iván *Magyarország családai* 13 és Kempelen Béla *Magyar nemes családok* 11 kötete s a *Magyar nemzeti zsebkönyv – Főrangú családok* (1888) és *Nemes családok* (1905) kötetei szolgáltak hasznos adatokkal. Találtunk felhasználható adalékokat Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek...*, valamint *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban* CD-ROM-jában, és a *Kossuth Lajos kapitányai* című kötetében. A két világháború közötti időszak személyi vonatkozásának jobb megismeréséhez használtuk a *magyar feltámadás lexikona* (1930) és a *magyar legujabb kor lexikona* (1930) kézikönyveit, melyekből nem egyszer meglepő adatok kerültek elő.

A használhatóság tekintetében összevetésül részben a Nyugat folyóirat-repertóriumot, részben az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézetében 1997-ben készült, digitális formában is meglévő *A Nyugat tartalomjegyzéke 1908–1941*. (Összeállította Dula Borbála, Majoros Etelka, L. Simon László) című művet használtuk.

2. 3. A személyi behatárolás szempontjai és jellemzői

A *személyek kategóriájába* a valóságos személyeket, vagy a belőlük alkotott irodalmi alakokat soroltuk. Természetes, hogy ez utóbbi esetben az eredeti alakhoz való hűséget semmilyen formában nem kérhetjük számon – sokszor az ilyesmire meglehetősen kevés adatunk van –, hanem csupán a valószerű azonosításra teszünk kísérletet.

Ezt a látszólag egyszerű műveletet számtalan tényező bonyolítja. Alapproblémát jelent a *névazonosság* esetén való szétválasztás. Ha meggondoljuk, több mint nyolcszáz Kovács, ezen belül több tucat József, Gyula, Endre szerepel a folyóirat 34 évfolyamában. De ezek közül minket csupán az 1832–1897 között élt, tengelici születésű (és utóbb nemesi előnevű) orvos, az Iregen született honatya, illetve a Paksról elszármazott Endre érdekel. Mondanunk sem kell: azt a tényt, hogy itt születtek, a Nyugat sehol nem említi. Kissből is negyedfélszázánál több akad, de vizsgálatunk számára egyetlen, a Mislán született Miklós jöhet szóba.

Külön gondot jelent a *nevek egybeesése* is. Marczali Henrik említi például „*Nádasdy Ferenc római útja leírását, melyen Bezerédj István kísérte*”;⁷ de hogy melyik Nádasdy Ferenc és melyik Bezerédj István lehet ez, azt nem, s csupán több adat mérlegelésével dönthető el: nem a Tolnában elhíresült reformpolitikusról lehet itt szó, hasonló nevű (itt elhunyt, tehát kutatandó személynek számító) atyjáról pedig, ha föl is tehetjük az utazást, bizonyítani nem tudjuk. Hegedüs Gyula színész (aki maga is sikerrel forgatta a tollat) nevét semmi nem különbözteti meg az ugyanilyen nevű újságíró-író foglalatosságú kortársától, s így minden előfordulásnál külön mérlegelést igényel az adat minősítése.

Szintén Hegedüs, de mások esetében is gondot jelent az *ingadozó helyesírás*, ami miatt (néha még egy íráson belül is, bár itt ez legkevésbé zavaró) kétféleképpen, hosszú és rövid *ü*-vel jelenik meg.

Máskor az *egybeesés* és a *hiányos névközlés* kombinálódik, ezen belül is legtöbbször az utónév (keresztnev) elmaradásával. Toronyi (Laky) Imre színész például legtöbbször csak Toronyiként szerepel, de ugyanakkor szintén a világot jelentő deszkákon kortársa Toronyi Gyula, ráadásul az Operában is föltűnik egy Toronyi,⁸ akiről az első és másodikat is gondolhatjuk, de kiderül, hogy egy harmadik.

⁷ Marczali Henrik: *Emlékeim* (8). Magyarország II. József korában. Nyugat 1929. szept. 1. 17. sz.

⁸ Lányi Viktor: *Puccini Turandotja az Operaházban*. Nyugat 1927. dec. 1. 23. sz.

Gyakran előfordul *hibás névalak*, ami többnyire a kor szokásaiból fakad, így a családnév végén a *j* helyett gyakran áll *y* a Bezerédj névben. Ez, különösen, ha még a keresztnév is elmarad, okoz némi fejtörést az azonosításban. Hány János esetében nincs kivel összetéveszteniünk a Hári alakot, de Tolnai Lajos írói (és nem családi) neve is nem egyszer áll *i* helyett *y*-nal, ami már csak azért is zavaró, mert kortársa, a vele egy évben született Tolnay Lajos mérnök, a MÁV első elnök-igazgatója is szerepel a folyóiratban.

A hibás névforma felbukkanásának oka lehet egyszerű *sajtóhiba* is, illetve *ismerethiány*; e kettő közül például – kézirat híján – nem tudjuk eldönteni, hogy „*a népvándorlás előtti idők híres tudósa, Wositzky*”⁹ megjelölés esetében melyik lehet az ok, csupán az bizonyos: itt Wosinsky Mórról esik szó.

A személyi vonatkozások felkutatása tekintetében a konkrétan megjelölt születési vagy lakóhely, úti cél, élmény, emlék, történet, emlegetés, példaszó, anekdota jöhetett szóba. Nem kétséges, hogy több izgalmas, intim részlet és számos olyan szerző, az alkotó- vagy előadó-művészetben szereplő Tolna megyei, innét elszármazott, itt élt pusztán létére, kapcsolatára vetülhet így fény, akiket az eddigi feldolgozások során eddig alig, vagy éppen meg sem említettek, elmulasztottak számon tartani.

Ezért soroljuk fel az itt született, alkotó pályájuk adott szakaszán itt élt írókat, költőket a Nyugatban – bármiről szóló, de a folyóiratban említett vagy megjelent – írásaik révén. Teljességgel próbáltuk regisztrálni a róluk szóló vagy rájuk vonatkozó írásrészleteket is. Ennek abban látjuk értelmét, hogy ez ugyan többnyire nem vagy bizonytalanul tükrözi a tájhoz való kötődésüket, (ha nagy szavakat akarunk használni:) hűségüket és elkötelezettségüket, de teljesíti számbavételüket, felhívhatja rájuk a jövő kutatók figyelmét. Az örömdetesesen kiteljesedő helytörténeti kutatások fontos eleme lehet az adott települések jeles szülőiteinek megismerése és megismertetése: emiatt sem lehet közömbös az itt feltárulkozó adatsor. Ezenfelül jóval árnyaltabb képet kapunk arról, hogy megyénk fiai és lányai milyen módon és mértékben vettek részt hazánk egykori kulturális életében, őket – egy képzeletbeli rangsorban – hová helyezték, miként értékelték, hányszor említették, idézték.

Könnyen belátható, hogy különösen a korszak két kiemelkedő egyéniségének, Babits Mihálynak és Illyés Gyulának írásait ebből a szempontból más kategóriába kell sorolnunk. Az ő Nyugat-beli szereplésük, ott megjelent összes írásuk és a rájuk vonatkozó említések, utalások feltárása nemcsak túlnő vizsgálódásunk keretén, hanem tematikai szempontból három oknál fogva sem illeszthető ide. Egyrészt ez a hatalmas anyag nyilvánvalóan sokkal inkább az ő életművük része, s mint ilyen, helyesebb, ha külön vizsgálat és kutatás tárgyát képezi. (Babits esetében a kritikai kiadás egyre szaporodó kötetei örömteli teljességgel el is végzik ezt a feladatot.) Másrészt éppen azért, mivel ebből az anyagból csupán a töredék köthető Tolnához, e feltárásban való teljes szerepeltetése torz képet eredményezne a folyóirat megyéhez fűződő viszonyáról. Harmadrészt hitelesebbnek érezhetjük a Babits és Illyés esetében megcélzott egyedi feltárási alapelveket, melyek szerint *a*) minden Nyugatban megjelent művükből kutatásunk tárgyának tekintettük s igyekeztünk felderíteni az összes Tolna megyére vonatkozó elemet, és *b*) a mások által írt kritikákból, esszékből, sőt szépirodalmi alkotásokból sikerült reményeink szerint összegyűjtenünk az őket szülőmegyénkkel egybekapcsoló vonatkozásokat.

2. 3. 1. Kik tekintünk tolnai vonatkozású személynek?

Mindazok közül, akiket konkrétan (akár töredékes vagy eltorzított, de azonosítható és valószínűsíthető formában) megneveztek, Tolna megyei vonatkozású (kutatandó) személynek tekintettünk mindenkit,

a) aki születésekor közigazgatásilag ide tartozó, vagy azóta idecsatolt helységben látta meg a napvilágot (pl. II. Géza, Kammerer Ernő stb.),

b) aki életét itt fejezte be (pl. Fiáth Lajos báró, Sobri Jóska stb.),

⁹ Illyés Gyula: *Ozorai füzet II.* (Irodalmi riport.) Nyugat 1935. nov. 11. sz.

- c) aki magát idekötődő ifjúi éveit, iskolái révén Tolna megyeinek vallotta (pl. Holub József stb.),
- d) aki munkásságának fontos vagy döntő részét itteni lakosként fejtette ki (pl. Csapó Dániel, Hőke Lajos stb.),
- e) aki hivatalosan megyénket (pl. a hadseregben) vagy annak közigazgatási és/vagy választási körzetét képviselte, (pl. Fiáth Pompejus báró, Pichler Győző, Batthyány Tivadar gróf stb.),
- f) akit életrajzának fontos, művekkel igazolható időszaka kapcsol ide (pl. Paczka Ferenc és neje, Talpassy Tibor stb.),
- g) akinek élete meghatározó elemként említhető, hogy itteni birtokos (is) volt (pl. Paksy Olivér II., Werbőczy István stb.),
- h) aki valamely megbízható forrás szerint, lakóhelye, vagy valóságos (nem címzetes) egyházi funkciója révén ide köthető (pl. Zoan Antonio Cattaneo madocsai apát, Jánosi György váraljai lelkész stb.),
- i) aki valóban élt, de szépirodalomban szereplő alakként valamely műben idevalósítandó mondanak, vagy akként azonosítható (pl. Borzsák [Endre] tiszteletes, Czabuk Pál béres, Junkuncz István kovácsmester, Kara testvérek, Spolarich [György] pék stb.).

2. 3. 2. Kit nem tekintünk tolnai vonatkozású személynek?

A nem Tolna megyei vonatkozású személyek behatárolásának formai és tartalmi okai lehetnek. Nem tekintettük jelölendőnek, kutatandónak

- a) mindazokat, akiket konkrétan (bármilyen azonosítható és valószínűsíthető formában) nem neveztek meg, noha világosan utaltak rá (pl. Lehr Albert atyja, Zsigmond, Illyés Gyula családtagjai stb.),
- b) akiket csak egy-egy (s többnyire nem a legjelentősebb) művük, múzsájuk, gyűjtésük, tervezésük köt ide (Petőfi, Vörösmarty, Bartók Béla, Alpár Ignác, Ybl Miklós stb.),
- c) az itt is, de másutt nagyobb arányban birtokos uralkodókat, főnemeseket, nemeseket vagy közvetlen családtagjaikat (pl. Beatrix királyné, az Esterházy hercegi család tagjai, Sina Simon báró stb.),
- d) az itt nem főfunkciójukat javadalomként (vagy címként) kapott egyházi személyeket (Vitéz János, Fraknoi Vilmos stb.),
- e) templomok védőszentjeit és világi kegyurait (Pl. Szent Mihály, Garai család stb.),
- f) itt csatát vívott hadvezéreket vagy itteni hadiesemények egyéb résztvevőit (Hunyadi János, Corvin János, Vak Bottyán stb.),
- g) (kivéve, ha itt születtek) az uralkodókat, királyokat, még akkor sem, ha itt bármit alapítottak, vagy országgyűlést tartottak (pl. I. Béla, I. Mátyás stb.).

3. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÁTTEKINTÉSE

3. 1. A szerzők és az általuk érintett személyek köre

Meglepően nagy számban, 154-en írtak Tolna megyei vonatkozású szépirodalmi művet, cikket, esszét, tanulmányt és kritikát a Nyugatban, közülük azonban a kétharmad, 96-an mindössze egyetlen alkalommal tette ezt, tehát alkalmi szerzőknek mondhatjuk őket.

Más oldalról nézve: a jelentős szerzőgárdának csupán egyharmada (58 alkotó) írt magáról a megyéről (is), a többség inkább az ide köthető személyekről szólt. E jelenségből fakad, hogy a legtöbb adat nem Babits Mihály (24) vagy Illyés Gyula (37) neve mögött rejlik, hanem a kettejük szerzőségét együttesen meghaladó – a megyével semmilyen kapcsolatban nem állt – Schöpflin Aladárnál 66 publikációval. A Nyugat ismerői tudják, hogy évtizedekig ő írta a színházi bemutatók kritikáit, s – nem utolsósorban éppen az általa szerkesztett négykötetes *Magyar színművészeti lexikon*ból tudjuk

ezt – számos Tolna megyei születésű színész és színésznő többször szerepel említésre méltóan a darabokban.

A legnagyobbakról, mint például a kétyi születésű Hegedüs Gyuláról valóságos pályáivet rajzolhatunk az értő (62 esetben megjelent) bírálatokból és nekrológból, de a kevésbé jelentős művészek emlékezetes alakításait, szép beszédük, eleven játékok dicséretét, s általában a sikerhez való hozzájárulásukat könnyen nyomon követhetjük. Részben igaz ez Toronyi (Laky) Imrére, akinek 16 említése szerényebb szerepeihez képest igazán számottevő. Bodnár Jenő (7), Dénes Oszkár (2), Földes Dezső (1), Gyenis Ede (1), Pethes Margit (3), a színész, majd színigazgató Sebestyén Géza (6), Sivó Mária (1) s Szabados Piroska (5) egy-egy villanásához kitűnő fogódzó lehet a mögöttük zárójelben számszerűen álló bírálatok nem egyike.¹⁰ Különlegesség egy rokon művészeti területről az USA-ban jelentős filmes (és etnográfus) karriert befutott szekszárdi Fejős Pál négyszeri előfordulása, ezen belül is figyelemre méltó Nagy Endre vele készült interjúja.

Szende Ferencről vagy a zeneszerző Zádor Jenőről aligha csak az itt olvasható két-két említés marad fenn, de részint ez is fontos, részint pedig annak is hű tükre – éppen Szende keresztnevének elírása is emellett tanúskodik –, hogy a Nyugat a színpadi zenés események iránt csak mérsékelten fogékony. (Üdítő kivétel éppen a *Háry János*.) Mucsfa szülötte, Kirchner Elek evangélikus lelkész, orgonista és zeneszerző Csáth Géza egyik kritikájában kerül elő – már a Nyugat harmadik, 1908. március 1-jei számában. (Szülőföldjén még ennyit sem írtak róla – azóta sem.)

A képzőművészek számontartására és megítélésére ugyanaz jellemző, ami a színészekére. A festők egy-egy korszakát a szakavatott kortárs ítésként még életközlelől látja, az utókornak pedig már csupán egy-egy képcím, vagy rosszabb esetben az sem marad... Ács Lipót népművészeti és sárközi gyermekrajzok érdekében kifejtett tevékenységének lelkes kortársi fogadtatásáról éppúgy szólnak a sorok, mint Aggházy Gyula, Bokor Vilmos, Czencz János, Garay Ákos, Klie Zoltán, Mattioni Eszter, Paczka Ferenc és neje, Wagner Kornélia, Wellmann Róbert festőművészek munkásságáról.

Meglepő, de ha a folyóirat igényességére gondolunk, talán mégsem váratlan, hogy az irodalom szereplőivel már más a helyzet. A régi magyar alkotók amúgy is elenyésző számban bukkannak föl, Tolna megye szülöttei ezen belül is szerény sokaságot jelentenek, mégis találkozunk néhányukkal. Baranyai Decsi János (2) mellett a Decsi család, Gerő György, Ozorai Imre és Veresmarti Mihály egy-egy alkalommal ötlük szemünkbe.

A reformkor literátorai közül Fördös Dávid egyszer fordul elő eltorzított névalakban, Jámbor Pál (Hiador) négy korántsem lényegtelen (Kosztolányi személyes élményével fűszerezett) említés érdemel, Pados János egyet, a múzsák közül Perczel Etelka egyet, Sass Erzsike kettőt, a mecénás Tomori Anasztáz és Lőrinczi (Lehr) Zsigmond egyet-egyet, Sass István doktor és fivére, Károly, Petőfi barátai ugyanennyit. De velük szemben a Kodály–Paulini–Harsányi dalműveként újjáéledt Háry János egyedül 14-et. Mások – Garay János (27) és Vas Gereben (22) – jobbra ellenpéldaként, vagy semleges megítéléssel szerepelnek.

A következő korszakokban akad, akinek viszonylag sokszori, 25 említése (gyakorta kedvező értékelésével párosulva) az irodalmi kánonba való beilleszkedését mutatja, mint például Tolnai Lajosé. Az ő szintjénél alább alig-alig tekintenek, hacsak a torzóban maradt életű, mégis különleges munkásságú Dömötör Jánost (7), valamint a filozófiában is kiemelkedő Palágyi Menyhértet (8) nem mutatjuk fel cáfolatul. A nyelv tudósai közül Lehr Albert nevére bukkanhatunk leggyakrabban, 18-szor s aligha véletlenül: Ignotusnak és Fenyő Miksának is tanára volt: olykor esetlenül sikeredett igyekezetükön az utókor még derülhet is, amikor egy ízben keresztnévét tévesztik el köszöntésekor.

Még rosszabb a helyzet a kortársakkal. Itt részben esetleges, részben önkényesen kiválasztott művek és alkotók szerepelnek – mindkettőre jó példa Pajzs Elemér vagy Gerenday László bírálatá –, s ezért joggal gyaníthatjuk: a folyóirat szerkesztői talán úgy gondolták, túl rövid az élet ahhoz,

¹⁰ Itt, az előzőekben és a következőkben minden említésszám külön-külön megjelenést jelent, tehát nem egy alkalommal való többszöri megnevezést, noha ennek is lehetne létjogosultsága.

hogyan rossz műveket olvassanak, illetve ezek bírálatát rábízták magára a közönségre. Ennek ellenére találunk kivételt. Nem tudjuk például, miért éppen a szépreményű szekszárdi bölcsészdoktor (Földvári Erzsébet) értekezéséről születik rövid, de kedvező kritika (esetleg Babits kezét gyaníthatnánk ebben), s ugyanakkor a több száz, ha nem ezer hasonlót meg sem említik. Természetesen nem kötelessége ez a Nyugatnak, de az utókor olvasója és kutatója egyaránt kíváncsi lenne az egykori véleményre. Bán Oszkárnak és Müller Lászlónak (Malmosi László néven) egy-egy alkalommal két, illetve hét versét közölte a Nyugat. Báttaszéki Lajos csupán irodalmi alakként bukkan föl (nem pedig egyébként létező műveivel), a későbbi irodalomtörténész paksi Kovács Endre egy, Brisits Frigyes két kedvező kritikát kap, Büky Györgynek egy bírálat és egy hír jut, Varjas Sándor háromszor fordul elő, ellenben Dienes Valéria hat jelentős saját mű megjelenési helyéül választja a folyóiratot, ahol négy elismerő méltatás részese is. Ez részben Babits Mihály kitüntető figyelmének is köszönhető, ahogy a szociológus Leopold Lajos négy említése is. Váradi Antal 11 említése jól tükrözi, hogy korábban a maihoz képest jócskán felülértékelték teljesítményét, s ez igazán jó példája az akaratlan kortársi elfogultságnak. A csaknem elfeledett, pedig ész és finn fordításban is közreadott Jánosi György váraljai református lelkész meséit meleg szavakkal méltatja két ízben is Török Sophie. Különlegesség, hogy Ady egyik versét a paksi Gebhardt Ferencnek ajánlotta.

Az irodalmárok csoportjánál is esetlegesebb a történelem és a politika meg a közélet egykori és kortárs szereplőinek megjelenése. A régmúlt századokból véletlenül bukkan föl egy regényben (II.) Géza, egy vitában mellékesen Madocsa apátja, egy ismertetésben (eredetileg novellában) Olivér lovag, s Illyésnél az itteni birtokosként számon tartott Werbőczy István. A törökök ellen vitézkedő Bornemisza János éppúgy két említést kap, mint megyei – más-más okból kivégzett – rokon kurucaink: Béri Balogh Ádám és Bezerédj Imre.

Hőgyész birtokosai a két gróf Apponyi Antal: az idősebb főispánként tanulmányt írt megyénkről, noha ez még a község tudós monográfusa előtt is rejtve maradt. Ezt az írást Marczali Henrikhez rokonuk, gróf Apponyi Sándor juttatja el. Illyés Gyula – akiben nem tudatosul, hogy az általa építtetett rácegresi iskolába jár – szintén említi őt, bár keresztnév nélkül. A *Három öregben* megidézett másik Apponyi gróf: Géza, főispánunk, aki a 20. század elején vette meg Sándor birtokrészének ezt a darabját – kora leggazdagabb megyei birtokosaként.

A reformkor kiemelkedő személyiségei (Bezerédj István, Csapó Dániel) együttesen sem fordulnak elő annyiszor, mint Perczel Mór, ellenben egykori konzervatív főispánunk, utóbb országgyűlési képviselőnk, Ürményi József hozzá hasonló számban említődik. (Mindkettőjüket fölözi azonban a lápafői erdőben meghalt Sobri Jóska, őt viszont a Kodály daljátékában halhatatlanság felé elindult Hány János pipálja le...) Pecsovics Ferenc két említése nevének közzé válását példázza.

A kiegyezést követő időszakból a jogtudós Apáthy István, a bibliofil és bibliográfus Apponyi Sándor gróf, a korszakos orvos dr. Balassa János, a két faddi birtokos (az utolsó királyi földbirtokadományt elnyert, illetve az alispánunkká lett) Bartal György fordul elő. A Kossuth diplomáciai megbízásából Párizsba utazott, utóbb III. Napóleonnal is rokoni kapcsolatba került nemeskéri Kiss Miklós, Miszla szülötte, háromszor kap helyet a folyóiratban. Szekszárd és környéke képviselői közül az első, aki miniszter lett: Batthyány Tivadar gróf, a kölesdi kerület honatyája, Pichler Győző, a halála utáni választáson Simontsits [Elemér] (későbbi alispánunk) s az őt legyőző Benyovszky [Rezső/Rudolf] gróf küzd meg egymással – s ennek révén kerül be a Nyugatba, persze (a kutató számára kitalálható) keresztnév nélkül. Bezerédj Pál, a kalandosan kassai püspökké lett Bubics Zsigmond, a '48-as kapitány, majd kormánypárti képviselő Busbach Péter, az ozorai diadal főrészesé, Csapó Vilmos, Tolna egykori birtokosa, a Nemzeti Színház intendánsa, Festetics Leó gróf, a New York Kávéház létrehozó-tulajdonosa, Szekszárd fia, Harsányi Adolf búvik meg az oldalakon, olykor egy-egy színes történettel. A Dunaföldvárott, majd Dombóvárott élt Hóke Lajos adatai miatt jut be. A közvélekedés szerint akkor még Tolna megyei Tengődön (valójában az Ireghez, későbbi néven

Iregszemcséhez tartozó Hékút-pusztán)¹¹ született, képviselőnké lett Kammerer Ernő a Szépművészeti Múzeum létrehozásában kifejtett erőfeszítései miatt, a Tisza Istvánra a Parlamentben rálövő Kovács Gyula tettének jelképes mivoltáért, Tengelic szülőtte, a munkásságáért nemességet és előnevet nyert erdőtélki dr. Kovács József az ostobaságon való bosszankodásával érdemelte ki az említést. A paksi Luttenberger Ágoston pedagógiai munkája révén, a szakcsi nyelvtudós, Mészáros Gyula útleírásával, a bonyhádi Perczel Béla miniszter politikai szereplésével bukkan elő. Szépirodalmi műben azonosítható a tolnai születésű Spolarich György, a jeles pékmester, a világhalándorral lett paksi zsidó, Trebitsch-Lincoln (Ignatius Timothy) angol parlamenti képviselőségével a liberalizmus példája, itthon viszont a Szabadelvű Párt alelnöke a dunaszentgyörgyi Vizsolyi Gusztáv. Mindegyikük nevével találkozunk, noha teljesen különböző okokból.

De ugyanez mondható el a két világháború között a Kassák Lajost elgondolkodtató dunaföldvári Alpári Gyuláról, az elégedetlenség megcélzottjaként és adományozóként egyaránt szereplő murgai Gömbös Gyula miniszterelnökről, a Szekszárd-Ózsák-pusztán világra jött Magyar Sándor óceánrepülőről, Tamási fiáról, Csallány Gábor régészről és az Illyés Gyula meghitt emlékeiben megbúvó Czabuk Pál béresről meg Junkuncz István kovácsmesterről, vagy a szekszárdi gimnázium első érettségizett osztályába járt későbbi jeles történészről és pécsi egyetemi rektorról, Holub Józsefről.

3. 2. Tolna megye képe a Nyugatban

Azt a szerény mennyiségű, de talán érdekes anyagot, melyet kutatásaink kezdetén a folyóirat tüzetes átvizsgálásától remélhettünk, jócskán meghaladta a nyert információ. Sokoldalúan megvilágított, árnyaltan, és mozaikköveiben színes, széles ívű képpé áll össze a szépirodalmi alkotásoktól művészeti kritikákon és aggódó tanulmányokon át személyes élményekig és benyomásokig meglevenített Tolna megyei valóság. Ráadásul ezen keresztül nyomon követhető a Nyugat irányultságának módosulása is.

Az első időszakban Babits rajongó szeretettől átítatott versei és prózái érzékeltetik, mennyire otthona az innét elszármazott szellemnek, aki kedves tájain Vörösmarty és Petőfi lábnyomába léphet. Ezzel párhuzamosan a sárközi népművészet és a gyermekrajzok üzenetét viszik a nemzeti kultúra értékei iránt fogékonyak számára. Ennek megbecsülését, igazi lényegét és gondosan kibontott társadalmi hátterét majd Tersánszky Józsi Jenő és Móricz Zsigmond írásaiban, töprengéseiben látjuk kiteljesedni. (Az utóbbi esetében ezt elbeszélések és cikkek sora, valamint személyes látogatás is erősíti.) Ugyanennek a tájnak (s mögötte persze más vidékeknek, sőt a haza egészének) gondjait mutató jelenségek, például a pusztuló magyarság, az egykezés – hogy csak a két legégetőbbet említsük – kerülnek előtérbe később, s válnak a közös gondolkodás elemévé.

Miközben sokoldalú képet kapunk a táj emberének mentalitásáról, mellesleg csokorra való értékkel ismerkedhetünk meg. Még a legjelesebb itteni hadi események sem sikkadnak el, hiszen köztudatba kerül vagy megerősítődik főleg az ozorai diadal (sőt még az 1708-as kölesdi sem teljesen), valamint a huszárok pörbolyi átkelésének leírásával a közelmúlt hadieseményeire is irányul némi figyelem. Máskor oldott szociográfiában és lírában tárul körkép (jobbára Illyés Gyulától) Ozoráról, az eldugott, de feltűnően sokat szereplő Gyántról meg egy seregnyi – addig a köztudatban sosem hallott – pusztáról, s azok sajátos embertípusáról. Megköszönhetjük a sorsnak azt, amit egyik idősebb író társá méltán írhatott Illyés Gyuláról. *„Benne maradt a tájban is, amelyből jött... A tolnai tájban él, a tolnai ég az ege, a tolnai fák neki a fák, a tolnai nyelv a nyelve... Ha dombról beszél, az egy bizonyos domb ott Ozorán vagy környékén, a fa egy bizonyos ismeretes fa, még a csillagok is a tolnai ég csillagai... Mindenütt másutt csak van, ebben a tájban él.”*¹² Ez azt eredményezte, hogy olvasóját titkon mindig Tolnába vezette, vagy legalább témáit ebből a szemszögből közelítette meg. (Látásmódja egyszersmind a kor népi írói mozgalmának is reprezentatív dokumentuma.)

¹¹ K. Németh Andrásnak köszönöm, hogy felhívta figyelmemet dr. Dobos Gyula és a saját kutatási eredményeire. T. G.

¹² Schöpflin Aladár: *Illyés Gyula, a költő*. Nyugat 1940. jún. 6. sz.

Szerény mértékben, de megjelenik a szellemi és anyagi kultúra néhány eredménye, elhíresült képviselője. A madocsai apátként tisztelhető, (mindmáig egyetlen Tolna megyei helytörténeti kiadványban sem emlegetett) kiemelkedő itáliai miniátorfestő Zoan Antonio Cattaneótól, az első reformátor Ozorai Imrén át a lengyeli újkőkori sáncig, cikói népvándorlás kori sírmezőig, a Zomba-Paradicsompusztán készült sajtig és Szekszárd lángboráig terjed ez a kínálat. (Ez utóbbi összefüggéseit persze – Vas István kedves említése után – mégis majd a táj szülötte, Babits Mihály helyezi Európa idő- és térbeli távlataiba *Szekszárdi kadarka* című esszéjében.)

Bőven akad ugyan példa a vidékiség, kicsinység Tolna megyei vonatkozású érzékeltetésére, de ez egyetlen esetben sem bántó vagy sértő, hanem már a tény mögött félmosolyban oldódó, mint például a kurdcsíbráki népbankigazgató megidézése a nemzetgazdaság nagy kérdéseiben, vagy a pincehelyi kanász hajnali tutulásának emlegetése Ady *A fekete zongora* című verse és megértése kapcsán.

Aki soha nem járt itt, de vette magának a fáradságot, s utánanézett, vajon hol is fekszik egyik-másik szóba hozott helység(ünk), meglepetve tapasztalta, hogy négy híres Perczel (Mór, Miklós, Béla, Etelka) született Bonyhádon, ahol Vörösmarty szép induló éveit élte. Szekszárdon meg Babits előtt már Garay János, Györkönyben Tolnai Lajos, Dunaszentgyörgyön Dömötör János, az akkor még pusztá Fürgeden Vas Gereben, s egy másik pusztán Illyés Gyula.

Vajon nem egy megye szellemi erejét jelzik-e kiváló szülöttei a Nyugat olvasójának vagy innét elszakadt földijének?

3. 3. Megmaradt bizonytalanságok, fel nem oldott kétségek

Ha nem is fölös számban, de akadt okunk kételkedni egyes esetekben és helyzetekben. Ezek bemutatását elsősorban módszertani szempontból reméljük gyümölcsözőnek.

Legtöbbször akkor is eldönthetőnek véltük, hogy Tolna megyei helységet emlegetnek-e, amikor nem a mai vagy csonkult formában szerepelt egy-egy megnevezés. Az itt található Kis- és Nagydorog helyett a művekben csupán Dorog áll, ami a bányájáról elhíresült helység és Hajdúdorog (meg még számos másik is) lehetne, ha egyéb tényezők, például az eseményekhez való ésszerű kapcsolódás nem segítenék a megoldást. (Némi megfontolt helyi adatokkal az is eldönthető volt, hogy valójában az egyaránt megyei Kis- vagy Nagydorog jöhet-e szóba.)

Ennél jóval bizonytalanabb volt Gömbös János és leánya, Petronella, meg lakóhelyük, Hőgyész esete. A róluk szóló szerző¹³ a helységet nem jelzi (például a Kemenes-) előnévvel, a megyét sem jelöli meg. Ebből akár a Tolna megyei nagyközségre is gondolhatnánk.¹⁴ Ráadásul Tolnában is élt Gömbös család, hiszen a miniszterelnök, Gyula Murgáról származott. Petronella férje, Kerkapoly Károly az akkor még Tolnával szomszédos Veszprém megyében, Pápán tanított, tehát ismerkedésre alkalmas távolságban. Már-már hajlottunk volna arra, hogy itteni helységgént s azok lakóiként rögzítsük a rájuk vonatkozó (ráadásul igazán érdekes) adatokat, amikor a szerző egyik félreeső megjegyzésében úgy utalt, hogy inkább mégis Vas megyére kellett gondolnunk. Ezt sem Nagy Iván, sem Kempelen Béla művéből nem tudtuk megerősíteni, de cáfolatuk sem került elő. Indirekt megalapozást és alátámasztást jelentett, ami nehezen képzelhető el, hogy Gömbös Gyula Révay József által írt vaskos életrajzában¹⁵ meg ne említsék az egykori miniszter nejével való – bármilyen távoli –, de már Tolnában élt rokonságát.

Előfordult olyan eset, hogy soványabb adatok nyomán, mégis ezzel ellentétesen döntöttünk.

¹³ Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Huszonnegyedik közlemény.) Kerkapoly Károly.* Nyugat 1911. nov. 16. 22. sz.

¹⁴ Az 1970-es évek elején a megyei könyvtár helytörténeti részlege is beleesett ebbe a hibába. Az intézmény legrégebb könyveként számon tartott, német nyelvű evangélikus kolligátum kiadási helyének megjelölése Hőgyész (Hegyösz), csakhogy a 18. században sem evangélikus gyülekezet, sem általuk (vagy befolyásukkal) működtetett nyomda nem volt itt, hanem a Vas megyei Hőgyészen.

¹⁵ RÉVAY 1934, 440. A mű szerint a család azonos, ráadásul Vas megyei, kemenesalji származású, de a miniszterelnök atyja csupán 1882-ben került tanítónak Murgára. (RÉVAY 1934, 4–6.)

Móricz csupán Géza királyként említi¹⁶ azt az uralkodót, aki, ha II., akkor megyei vonatkozású, hiszen Tolnán született 1129-ben (más forrás szerint 1130-ban). Az író nem szól a király felmenőiről, mégis akad egyetlen olyan kitétele, melynek felhasználásával – és *A Pallas nagy lexikona* segítségével – vele sikerül azonosítani az alakot. Az író „*a schüssburgiakról*” mondja: „*A privilégiumok mind rendben voltak. Géza király pergamenje ma is teljes épségben s hűségben őrizte a legelső törvényeket, s kiváltságokat.*” A következő lépésben Schüssburgot azonosíthatjuk Schässburggal, azaz Segesvár szabad királyi várossal, majd megállapíthatjuk: a privilégiumokat II. Gézától kapta.¹⁷

Ennél is kevesebb fogódzót találtunk a különös novellahős, „*Olivér lovag, az utolsó Rátold*” II. Paksy Olivérként való azonosításához. A mű bizarr fantáziára utaló részleteire természetesen egyetlen általunk hozzáférhető középkori forrásban sem lelünk még csak utalást sem, egyedül nemzetsége és neve megjelölése bizonyos. Itt már több szerencsénk van, hiszen ezek az elemek valóban léteztek, s például I. Paksy Olivér¹⁸ – aki mellesleg a megyénkben honos Paksy család őse – fontos tisztségeket töltött be, s 1358-ból a Bécsi Képes Krónika is ábrázolta címerét (*Generatio Oliveri et Ratoldi*).¹⁹ Azt már Daróczy Zoltán *Ki volt a Paksy-család őse?* című tanulmányából tudjuk,²⁰ hogy 1417-ben valóban létezett a Rátold nembeli II. Paksy Olivér. Ő ugyan korántsem az utolsó nemében, de nevében igen, s így mégis alkalmas az azonosításra. Ennek indoka, hogy egyedül ő lehetett az alak kiindulópontja, mert ilyen fokú névegyezés kizárt, s rajta kívül egyetlen hasonló nevű akad, elődje, aki tehát az utolsó még kevésbé lehetett. Nem zárhatjuk ki, hogy előttünk ismeretlen forrás alapján akár ő, akár az író hihette: ő az utolsó, illetve, hogy tetteinek mégsem csupán a fantázia az alapja. Az sem lehet teljesen véletlen, hogy a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságban (a Turul kiadójában) Cholnoky Viktor több rokona, köztük Jenő is tag, így akár a lapot is láthatta, ismerhette Olivér lovagot, akinek őseredetijét itt fedezhette föl, hogy azután nevében továbbvigye, s felruhazza különös tulajdonságaival.

Komoly gondot jelentett olykor a bőség zavara is. Számos valóságos személy szerepel például Illyés Gyula önéletrajzi ihletésű írásaiban: a dédszülőig azonosíthatunk a közvetlen rokoni-baráti körrel együtt legalább 30–40 embert. (Ezzel – az uralkodókat is ideértve – minden bizonnyal a

¹⁶ Móricz Zsigmond: *A nagy fejedelem* (12). Regény. 1930. jún. 16. 12. sz.

¹⁷ „Erdélynek az a része, melyet a magyarság el nem foglalt és a székelység meg nem szállt, a Marostól délre eső nagy, lakatlan terület királyi birtok volt. A kincstár érdekei s az ország biztossága egyaránt sürgették e terület betelepítését. Szent László halála után mintegy félszázad mulva, a keresztes hadjáratok hazánkban átvonuló mozgalmaival kapcsolatban történt (1146 körül), hogy II. Gejza a szászoknak nevezett flandriai és németországi jövevényeket telepítette le Erdélynek meg nem szállt vidékeire... A Bárcaság be volt népesítve; népes városok, erős várak borították a szép síkságot, melynek örökségét a szászság igyekszik magának megszerezni. Szászságot mondhatok szászok helyett, mert a német lovagrenddel folyt küzdelmek alatt II. Endre királyi levele – a híres *Andreanum* – a szászok politikai egyesülésére is megadta az alapot 1224. Endre kiváltságlevele csak a II. Gejza idejében keletkezett hét első szász székre (Szeben, Ujgyház, Szászváros, Köhalom, Szerdahely, Segesvár, Szász-Sebes) terjeszkedik ki; de midőn e területnek teljes politikai és egyházi autonómiát biztosít, megadja a felhatalorítást és a lehetőséget a többi szász telepeknek is a libertas cibiniensis megszerzésére s az összes szászság egyesülésére.” Pallas VI. 285 (Erdély címszó).

„Segesvár (Schässburg), rendezett tanácsú város szabad királyi város címével, Nagy-Küküllő vármegyében, a Nagy-Küküllő kitérő völgyében, egyike hazánk legfestőibb fekvésű és legérdekesebb városainak... S. helyén a rómaiak idejében *Stenarum* telep feküdt; a város jelentősége a szászok betelepülésével a XIII. sz.-ban kezdődik.” Pallas XIV. 1028 (Segesvár címszó).

„Géza (II.), király (1141–61.), II. v. Vak Béla és Ilona fia, született 1129.; atyja halála után három nappal, 1141 febr. 16. már megkoronázták. Anyja testvére, Belus bán és nádor lett a gyámja. Alatta már 72 vármegyéből állott az ország, melynek számos lakatlan területe G. idejében nyerte népességét. Részint kicserélődött s helyesebb arányokban oszlott meg az eredeti népesség, részint külföldről jöttek gyarmatosok. Így szlávok, németek s 1143–1150 közt flamandok, kik Erdély DK-i részén telepedtek le és Szebent alapították.” Pallas VIII. 4. (Géza címszó).

¹⁸ Róla ezt írja a MÉL (1969, II. 339): „Paksi Olivér (?–?, 1364–66): tárnokmester. Rátót nembeli, I. Károly feleségének, Erzsébet kir.-nének kedvelt embere. 1330–32-ben Szabolcs, 1336-ban Somogy vm.-i ispán, 1336-tól 1357-ig kir.-néi udvarbíró, 1336–39-ben Fejér vm.-i, 1340–42-ben zólyomi ispán, 1347-től 1352-ig tárnokmester. Részt vett az első nápolyi hadjáratban (1347–48). 1348-ban Martell Károlyt, András hg. csecsemő fiát ő hozta Mo.-ra. 1353–54-ben vasi, 1353-ban soproni, 1356–57-ben szatmári, 1356-ban máramarosi, 1357-ben ugoccai ispán.”

„*Olivér tárnokmester 1347–52-ik évi pecsétjén a sisakon hársfa levél díszeskedik.*” Nagy Imre az *Archaeologiai Értesítő* XII. kötet 252. oldalán közölt adat (Majláth Béla: *A némai Kolos család címeres levele 1332-ből*) nyomán írt erről a Turul 1887. évi 4. száma 160. oldalán először, utána pedig többször kinyilvánította, hogy a hársfalevél egyedül a Rátold (Rátót) nemzetségi címerében található.

¹⁹ H. G. D. 1890.

²⁰ DARÓCZY 1911.

legteljesebben föltérképezett család ez a Nyugatban.) Lesz köztük, aki csak családi, más (Klári) csak keresztnévvel szerepel, de kétségbevonhatatlanul léteztek, ha másutt nem, hát a műben. Ha mind-egyiket bevesszük, egy csomó további hasznosításra alkalmatlan adatot ömlesztünk a repertórium-ba, vagyis felhívjuk azt. Ha mindegyiket válogatás nélkül kihagyjuk, akkor pedig elesünk néhány igen érdekes részlettől. Ezért középúton igyekeztünk járni. Nem a rokonságra tekintettünk, hanem úgymond a kiemelkedő szerep alapján tartottuk meg Antal kovácslegényt, aki maga Illyés minősít verse címében (és tartalmában),²¹ s az őt írni tanító Czabuk Pál bérest.

A többieket meghagytuk az író monográfusainak és kritikai kiadása filológusainak. Reményeink szerint ezzel a szándékos felületességgel a kutatás további használhatóságát szolgáltuk. Hasonló módon cselekedtünk Babits Mihály *Halálfiái* című regényének Nyugat-beli előképével, s azok közül a legtöbb alakkal, annál is inkább, mert a velük kapcsolatos feltárást már javarészt valóban elvégezte a kritikai kiadás.

3. 4. A kutatás mérlege, további távlatai és az eredmények felhasználási lehetőségei

Aligha túlzás azt állítanunk, hogy a Nyugat feldolgozása és feltárása régi adóssága a Tolna megyei helytörténeti kutatásnak; elég arra utalnunk: ez már az 1980-as években szerepelt a Megyei Könyvtár munkatervében, de sem akkor, sem azóta nem valósult meg. Magyarázatul kereshetnénk erre személyi okokat, de még inkább lelnénk indokot a feltételek elégtelenségében (pl. az erre szánható szabad szakmunkaerő hiányában), a számítógépes adatbázis utóbbi időben egyre bővülő, mégis ilyesféle munkához szűkös kapacitásában, végül pedig a megbízható adatbázis és a kellő ösztönző erő hiányában. Akik e munkát bízást elvégezhetnék volna, részben meghaltak, részben más területek kutatását vagy a publikálást részesítették előnyben.

A munka végeztével visszatekintve minden rosszallás nélkül kell megállapítanunk: nem igazán há-lás a Nyugat folyóirat Tolna megyei szemszögből és az ide kapcsolható személyek tekintetében való kutatása. Kétségtelenül előkerült egy sereg eddig ismeretlenségbe burkolódzó s nem ritkán érdekes, különleges adat, felbukkant tucatnál több olyan alkotó- vagy előadóművész, akikre a szülőföld figye-lme eddig szerényen vagy egyáltalán nem irányult. (Ennek ékes bizonyítéka, hogy nem szerepelnek egyetlen kiadványban sem, megbecsülésüknek, vagy csupán pusztá számontartásuknak semmi jele.) Szép lenne azt hinnünk, hogy a szűkebb haza hozzáállása ettől majd varázsütésre megváltozik: ösz-tönzik a velük való foglalkozást, emlékjelet tesznek szülőházukra, intézményt, utcát, társaságot ne-veznek el róluk, illetve esetleg helyet kapnak egy valaha elkészülő Tolna megyei életrajzi lexikonban. Félreértés ne essék: a mai tudati szinten egy pusztá vagy község lakóitól alig várható el, hogy érdeklöd-jenek az eredmények után, de a múltjukra büszke városok vezetése s főleg a megye megtehetné, hogy fölhívja a figyelmet a népességmegtartó erőt szellemileg alátámasztó értékekre.

A kutatásban napvilágra került adalékok – melyeket talán leginkább egy irodalmi muzeológiai feltáráshoz hasonlíthatnánk – számottevően járulhatnak hozzá szellemi múltunk képének árnyal-tabb megrajzolásához. Feltáruló kincseink egyszerre szerezhetnek felhasználóinak szellemi örö-met, növelhetik regionális identitásukat, hiszen szűkebb hazájuk presztízsét gyarapították. Rávilá-gítottak a magyar kultúrában betöltött szerepünk egyes mozzanataira, mások objektív mércéjével segítették az (ön)értékelés örökké kétségektől terhes folyamatát. Az égető társadalmi problémák előzményeinek bemutatásával a mai megoldásokat is segíthetik (például a népességcsökkenés te-kintetében), s ötleteket adhatnak az újabb traumák megelőzésére (például a művészeti és politikai szélsőségek természetének jobb megismerésével). Természetes alkalmat adnak a Nyugat-kutatás eredményei az eddig már ismert jeles alkotók még jobb megbecsülésére, kiteljesedő szeretetére. A feltárt irodalmi és tanulmányi anyag szemelvényként alapját (vagy részét) képezhetné egy Tolna megyei irodalmi olvasókönyvnek, melyet – akár több kötetben – segédkönyvként használhatnának

²¹ Illyés Gyula: *Védangyalom*. (Vers.) Nyugat 1936. szept. 9. sz.

az általános és középiskolai oktatásban. S a kiadványt természetesen a Nyugatban emlegetett Ács Lipót, Bokor Vilmos, Zoan Antonio Cattaneo, Czencz János, Garay Ákos, Klie Zoltán, Mattioni Eszter, Paczka Ferenc és felesége meg Wellmann Róbert művei is díszíthetnék.

Hasznosulhatna a kutatás eredménye (a mai időkben talán kedveltebb s könnyebben hozzáférhető) számítógépes formában. Ez hatékonyan segíthetné a téma iránt érdeklődő olvasókat, az őket kiszolgáló könyvtárosokat, de főleg az innét tanulni indult főiskolások, egyetemisták szakdolgozati témaválasztást, tájékozódását könnyíthetné meg, és talán még visszatérést fontolgató önértüket is erősíthetné.

A további bűvárkodásra szintén nyitva áll a lehetőség. Ahogy az irodalomtörténetben eddig nem tudatosult a Nyugatban egyszerre hét verset közölt Malmosi László–Müller László azonosítása, ugyanúgy számos részlet vár még tisztázásra. A pinchehelyi Bán Oszkár, a nevében szülőhelyét megtisztelő Báttaszéki Lajos, a mázai Brisits Frigyes, a szekszárdi Büky György, Gerenday László, Harsányi Adolf, Ketskés Győző és Klie Zoltán, a Dunaföldvárott élt Hőke Lajos, a Váralján emberöltőig lelkészkedett Jánosi György: máris tíz alkotó a névsor első feléből, akik további kutatást, műveik jobb ismeretét, életrajzuk megírását megérdemelhetnék. Több író Tolna megyei kötődésére utaló részletek további megerősítést kívánnak, s alkalmat adhatnak újabb fölfedezésekre. Érdekes lenne felkutatni a Nyugat, vagy akár egyes ott megjelent írárok (például a Tolnamegyei Hirlapban ismertett Illyés-féle *Ozorai füzet*) visszhangját. Össze lehetne vetni a folyóirat egyes megyékre vonatkozó közleményeinek jellegét, mennyiségét, arányát. Megannyi út és lehetőség...

4. VÁLOGATÁS A FELTÁRT ANYAGBÓL

4. 1. Ízelítő a Nyugat tolnai helynevekre vonatkozó anyagából

A folyóirat nem helyismereti természete és alapvetően nem ilyen irányú érdeklődése ellenére meglepően nagy, a legjobb értelmezést lehetővé tevő szöveggörnyezettel együtt közel hét ív (280000 karakter) vonatkozik Tolna megye földrajzilag megjelölhető egységeire.

A számszerűen ki nem fejezhető többség személyes élményeken, benyomásokon alapuló anyag, ezen belül messze kiemelkedik Illyés Gyula e téren is számottevő munkássága, amelyben egyaránt megmutatkozik táj- és emberismerete, és témáinak szűkebb hazájához kapcsolási szándéka. Ha ezt (utólag) természetesen is tekinthetjük, a maga korában mégsem volt az, különösen a modern irodalom és a magyarság haladása, megmaradása iránt elkötelezett alkotó részéről.

Az is szembeötlő, hogy hány olyan alkotó akad, aki szépirodalmi alkotásainak szereplőit itteni színekkel festi. Egészen különlegesnek mondható néhány olyan véletlenszerű kapcsolódás, amelynek sem konkrét élményanyag-hátterét, sem valódi okát nem sejtjük. Ignostustól Fenyő Miksaig, Gellért Oszkártól, Hatvany Lajostól Harsányi Grétén át Kosztolányi Dezsőig és Móricz Zsigmondig, Németh Lászlóig, Sásdi Sándorig, Szini Gyuláig, Tersánszky Józsi Jenőig meg Várkonyi Nándorig, Weöres Sándorig terjed az a névsor, amely valamilyen módon eddig jószerével ismeretlen volt, de Tolna megyéhez kötődik. E táj szülötte vagy lakója számára ez önmagában sem lehet közömbös.

Ezt erősíti, hogy az esetek többségében nem kedvezőtlen színben tűnik föl sem az itteni táj, sem az ahhoz kötődő ember. Nyomot hagynak a Nyugat irodalmában kiemelkedő pillanatai (pl. Petőfi vendégeskedése), máskor oldott szociográfiászerű körkép bontakozik ki róla (Illyés Gyula: *Ozorai füzet I–II.*) ezer apró, jelentéktelennek gondolt részlet áll össze elevenséggel lüktető egésszé.

Még az elírásokból, névegybeesésekből adódó véletlen említések meg a csupán névalak miatt ide kapcsolódó adatok sem érdektelenek, mert képesek tükrözni: hányan és hogyan gondolhattak véletlenül megyénkből Mucsfára, Mucsira – Mucsá ürügyén, vagy emlegették az általuk sohasem látott, de Dunaföldvár mellett elterülő Piripócsot.

Tanulságos olvasmány a lehető legrövidebben bemutatott részletek gyűjteménye, s reméljük, kedvet hoz az egész mű megismeréséhez is.

JELMAGYARÁZAT

Az egyes helynevek földrajzilag vagy jogilag önálló (vagy annak értelmezett) voltát az álló betű, nem önálló (településrész) mivoltát a dőlt betű jelzi.

Alisca²²

Aliscum formában, de eredeti alakjában azonosítva bukkan föl a Szekszárd római kori elődtelepülésének mondott helység a Babits költészetéről és érintett verséről szóló bírálatban. *„Viszont minden költői vonatkozástól független, csupán a rómaiság lelkétől ihletett tökéletes rekonstrukciója a provinciabeli római élet egyik színfoltjának az Aliscum éjhajú lánya: Alisca (Szekszárd) leánya Rómába vágyik, a fény, a ragyogás, a dicsőség városába, talán nem csalódom, ha ebben is a költő szubjektív érzésének objektíválását látom, alapjában véve ugyanazt, ami a pesszimiztikus Levél Tomiból dezolációját sugallta.”*²³

Alsótengelic

A Tengelichez tartozó puszta (részletesebben lásd Kölesdnél) csupán állomása révén említődik.²⁴

Attala

Először Kosztolányinál érdekes névegybeesés miatt fordul elő *„a ciliciai születésű attalai Athenaeus”*²⁵ Valódi említésekor a táj szülőtte demográfiai-szociográfiai esszéjében vasútállomása révén sorolja föl. *„Az éjszakában egymásután villannak el az állomások, Csoma, Attala, Pula, Kurd, Högyész [!], Hidegkút... minnek hánytorgassam újra, hogy mi vár rájuk? Hogy mi vár az egész Dunántúlra? Falvak villannak elém s merülnek el a sötétségben. Ismerem valamennyit, tudom, hogy fuldoklik bennük a magyarság, a nyelv, melyen magam is már csak dadogni tudok.”*²⁶

Bartina

Szekszárd hegynek vagy dombnak mondott 202 méteres halma, szőlőhegye, melyet vallomásos, metonimikus formában említ a költő elbeszélése (önállóvá vált) versbetétében Szekszárd helyett.

*„Fekete már a zöld szőlőlevél,
kövér fürt takarózik a levéllel,
s leszáll a tolvajoknak kedves éj,
leszáll a csósznek terhes éj, az éjjel!*

*Tömött Bartina gömbölyű farát
hetykén már lila égbe tolja távol:
Ballag előttünk a munkácsolád, –
utol nagy lány, vállán rengő kapával.”*²⁷

²² A helynevek pontos azonosítása és ennek forrása a repertórium részben található, ezért itt nem térünk ki erre.

²³ Révay József: *Musarum sacerdos*. Nyugat 1924. ápr. 1. 7. sz.

²⁴ Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

²⁵ Kosztolányi Dezső: *A véres költő. Regény*. (3.) Nyugat 1921. szept. 16. 18. sz.

²⁶ Illyés Gyula: *Pusztulás. Úti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1-16. 17-18. sz.

²⁷ Babits Mihály: *Úti Napló*. Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.

A békevágy megjelenéseként nosztalgikus visszarévedésben válik jelképpé.

„Jaj, minden úgy mint hajdanán
s három kereszt a Bartinán
a régi sziluett[.]
Alkonyba boldogult vidék:
s kint, sorsokat a szelid ég
nyugton magába vett.”²⁸

Az iménti szakaszt idézi és értelmezi tágabb összefüggéseiben kötetének kritikusa, aki több elírást is elkövet. „Csak végletekig elcsigázott lelkek üdvözlik ilyen mélységes melankóliával a jelenbe ellátogató múltat. Ilyenkor tudjuk csak igazán mi az, ha eszünkbe jut egy hang, »mely elszáll az örök időkben«. Ilyenkor »áll az idő és máll a tér«, minden régi táj egy-egy édes remény, hogy mindez a nagy változás csak gonosz álom, hogy az emberi nyüzsgés felett az örök ég csillagai zenélnek, hogy rétek, erdők tovább virulnak, »hogya [!] minden úgy mint hajdanán, [!] s három kereszt a Bartinán, a régi sziluett, Alkonyba boldogult vidék: s kint [!], sorsokat a szelid [!] ég nyugton magába vett.« A dunántúli tájak szelid harmóniáját még sohasem hangolta költő sebzettebb, dúltabb belső életre. Ebben a szörnyű földindulásban Babits természetköltészete az egyetlen nyugvópont, melyben lelke egyszerű szemléletben elpihenhet.”²⁹

Báta

Csupán régi formájában (Bátta), de még így is csak Tolna megyei születésű alkotó, Báttaszéki Lajos nevének játékos rövidítésében fordul elő. „Ady most megcsóválta oroszlános sörényét, amit olyankor szokott tenni, amikor öröms percei voltak: – Bátta úr, Bátta úr! – kiáltozott. – Szeretne maga király lenni? A megnevezett úriember szokott fanyarkás mosolyával mérte végig a költőt.”³⁰

Bátaszék

A helyszínből nyilvánvaló, hogy az 1985-ben önállóvá lett Pörbölyön (mely akkor Bátaszékhez tartozó pusztta volt) játszódik az izgalmas katonai manőver. „Bátaszéknél terv szerint együtt van az ezred. Szép júliusi reggel köszönt a huszárokra. Sok száz honvédhuszár készíti lovát az úsztatásra. Nem tréfa dolog ám átkelni a széles vizen Bátaszék-Baja között, bizony nagy ott a Duna. Sok olyan huszár van, sőt tiszt is, aki úszni sem tud. Sok dunántúli magyar fiú még nem is látott ilyen nagy vizet.

Mi tagadás benne, – legtöbben meg voltak szeppenve azon, hogy kis csónakokkal kell átkelniük a nagy vizen. Csónakokra kell ülni, mikor egyik-másik akkor fürdött utoljára, hogy a bába megmosta. Öreg huszárok ismerték már az úsztatást, hiszen a mult években Dráwapalkonyán is voltak úszógyakorlatok. Az újoncok nem tudják elképzelni: hogyan is lesz az az átúsztatás? Sokan nem is hitték, hogy a nagy híd mentén csakugyan át kell úszniuk. – Mi lesz a lovakkal, hiszen azok nem tudnak úszni? Parancs értelmében már az este kiküldött járőrök összeszedték a közelben található kis csónakokat és a part kijelölt legalkalmasabb pontján csoportosították.

Az előkészített csónakokba hat-hat huszár belepakkolta a maga és lova felszerelését, azután ők maguk is a csónak fenekére telepedtek. A lovakon csak a kantár maradt. Mindkét oldalon három-három lovat vezetnek a partról csupán pár lépésre úszó csónak oldalához. A evezőslegény, aki már civil életéből értett a csónak kormányzásához, a csónak farán áll, kormánylapáttal a kezében. Jólesően mosolyog, amikor civil foglalkozásában újra kiválhat. Talán éppen a Balaton hullámozó vize jelenik

²⁸ Babits Mihály: *Szekszárd, 1915 nyarán*. Nyugat 1917. ápr. 1. 7. sz.

²⁹ Tóth Aladár: *Babits Mihály meséskönyve*. Nyugat 1924. ápr. 1. 7. sz.

³⁰ Krúdy Gyula: *A kakasos és vendégei. Ady Endre éjszakáiból*. Nyugat 1925. júl. 1. 12–13. sz.

meg lelki szemei előtt és a csónakban ülő bajtársai helyett egy pajkos parasztlány kedves arcát látja? A csónak lassan megindul a mélyebb víz felé, irányt véve a kijelölt helyétől jóval feljebb eső pontra. Számítani kell a víz sodrával, melyet még a pompásan úszó hat ló sem tud leküzdeni.

Amikor a lovak talajt vesztenek és úszni kezdenek, csak tágult orrlyukuk, magasra tartott fejük emlékszik ki a vízből. Prüszkölve vesznek egyenletes lélegzetet és a csónak oldalához keményen oda-szorított fejükkel vontatják át a járművet a vízen. A kormányos feladata csupán az, hogy az irány betartására kényszerítse a derék állatokat.

Ez az átkelés kényelmes ugyan, de a módja lassú. Van aztán nagyobb, nehezebb csónak, vagy éppen úszósákokból összerótt tutaj kerül elő, melyre fürgén pakkolják fel 20–25 lovas és ló felszerelését. Az ilyen tutajt is úszó lovak vontatják át. A visszamaradt meztelen huszárok nyergeletlen lovaikra pattannak. A ló fején levő kantár lovas és ló egyetlen felszerelése és ruházata. E vakmerőnek mondható vállalkozásra csak úszni tudóknak kell jelentkezniük.

A lovak eleinte riadoznak a víztől. A lovasoknak is élénkebben dobog a szívéjük. Szégyen volna valakinek, akiről tudják, hogy úszni tud, gyáván kivonni magát és az átkelés könnyebbik módját választani!

Végre megindulnak a lovak a legbátrabb után és lubickolva hatolnak mind mélyebbre és mélyebbre. Az elsők már talajt vesztek és prüszkölve kezdenek úszni. Faruk mélyebbre süllyed és a Duna vize szelíden emeli le a lova hátáról a lovas. A biztos üléstől megfosztott huszárok a ló mögött maradnak, balkezükkel a ló farkába kapaszkodnak, jobbkezükkel a kantárszárat fogják a ló hátán és a kívánt irányba terelik a nyugodtan úszó lovas. Úszik az egész járó, az egyenletesen úszó lovak prüszkölése messze elhallik a csendes, öreg Dunán. Pompás kép a gyönyörűen úszó huszár-csoport. Az egyre kapaszkodó nap is kíváncsian mosolyog rájuk, mintha mondaná: – Mégis csak legszebb a magyar huszár! Amint a lovak partot érnek, nyugodtan kapaszkodnak ki a szárazra. Megrázzák magukat és homokként perog le róluk a víz. Nagyon nyújtózkodva, orrukat magasra tartva néznek aztán körül, mintha beszélgetnének. Huszártett volt a Dunán való átkelés. Ezt csinálja utána Európa valamelyik lovasága! Ilyen bravúrra csak a cár kozákjai kaphatók még.”³¹

Belecska

Lásd Döbrököz alatt. Csupán eltorzított (képzeletbeli Belece) besenyő személynevében valószínűsíthető.³²

Bikács

Az író félig-meddig képzeleten alapuló őskeresésének helyszíne. „Itt a völgy beláthatatlan ölében minden tanya, minden puszta helyén valamikor falu állt. A végtelen réteken és szántókon, ahol nyáron az uraság gőzgépei és csordái bögnnek, minden düllő neve egy hajdani virágzó település pusztulását gyászolja. Élénk városkák símultak disznódeleltetővé meg marhaállássá a keleti és nyugati hódítók patkó-dobajára.

Elképzeltem, hogy itt a dombok mögött, Jutason, Vaálon, Bikácson, Tevelen kucsmásan és persze kacagányosan még mindig az alapítók járnak; az Árpád nemzetség alapította ezeket, ahogy a nevek mutatják; már csak azok mutatják.”³³

Bikarét

Pálfa Felsőrácegestől északra eső határrésze éppen e vers segítségével azonosítható helyszín, melyről a helynévmagyarázó kézikönyv megírja: „kertészet. Régebben kaszáló volt a községi bikák számára.”³⁴

³¹ Vass Tamás: *Élve maradtak útja. Az utolsó hadgyakorlat a Bácskában.* Nyugat 1932. jan. 16. 2. sz.

³² Illyés Gyula: *Benne születtem.* Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

³³ Illyés Gyula: *Benne születtem.* Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

³⁴ TMFN 1981, 174.

„Ülnek, költenek, száz meg száz, ezer
burgonyabokor ül, fészeng, figyel,
az útig el és föl a házfalig
százezer kotlós költi fiait.

Micsoda rend és milyen buzgalom,
milyen nyugalom a tojásokon
és bizalom az ólban s a magas
udvarban s benned égi szép kakas!

Repülő zug, nem rebben egy se fel,
a kutya is csak félfüllel jelel.
Fickándozik az ember untalan,
De megkomolyszik, kinek dolga van...³⁵

Bonyhád

Vallási-nemzetiségi vonatkozású felsorolásban találkozunk vele először a nagy visszhangot kiváltott tanulmányban. „Honnan vette Braun, hogy 242 magyar közt 235 református? Bocsásson meg, bizonynal elsiette a dolgot, nem tudja, hogy itt a reformátusok is németek. A Dunántúl jópár református német község is van (Nagyszékely, Gyöng, Mórág, Bonyhád, stb.). Hidasdon egyetlen magyar református sincs.”³⁶

Másodízben jeles fia előnevében és születési helyeként szerepel. „Bonyhádi Perczel Miklós (szül. Bonyhádon 1812-ben) öccse volt Perczel Móríc honvédtábornoknak, s már 48–49-ben elég nevezetes szerepet játszott itthon, mint képviselő és katona.”³⁷

Szépirodalmi műben szereplő (a Perczel család egyik ágának módjára kreált) nevében bukkan föl. „Később a laboratóriumba ment. A főorvos valami vizsgálatot csinált. Elégedetlenül hánytva össze a fiókokat, mikor belépett, rárekedt:

– Hol vannak megint a tölcserék? – Előkereste őket. Munka közben a főorvos beszélt hozzá, kellemetlen zsíros hangjával, amit mindig megadással hallgatott:

– A 17-es!... A festő, az a Bonyhádi, nagyon dicsérte ma nekem magát reggel, viziten, milyen lány maga.

Feléje villantott kis tapadó barna szemével az aranyos cvikker mögül.”³⁸

Novellában a képzeletbeli főhős tanárkodásának és szerelmének színhelyeként szerepel – viszonylag részletes, helyismeretre utaló leírással. „– Egyszer voltam szerelmes. A bonyhádi gimnáziumban tanárkodtam akkor. Szőke haja volt a lánynak, a szeme barna, de talán nem is ez a fontos. Tíz lépésnyire volt tőlem a Jókai-utcában, amikor először megláttam és tudtam, hogy szeretni fogom. A Krémer... várjon csak, nem az volt a neve... Krammer, igen, Krammer Lipót és Társa, annak a cipőüzletébe ment be és utolsó pillanatban felismertem, hogy a III. b-ből a kis Goller Imre lépdel mellette. Másnap fizika óra előtt, tízpercben, megkérdeztem Gollert.

– Kivel voltál tegnap a Jókai-utcában?

– Eszterrel.

– Cipőt vettetek neki?

– Nem vettünk tanár úr kérem, mert Eszter Pestről kap mindent és édesapám mondta is, hogy Eszter szeret flancolni, Eszter meg visszaszájaskodott, hogy van elég pénzünk és ő juszt is Pestre jár vásárolni.

³⁵ Illyés Gyula: *Bikarét*. (Vers.) Nyugat 1941. márc. sz.

³⁶ Illyés Gyula: *A magyarság pusztulása*. Nyugat 1933. okt. 16. 20. sz.

³⁷ Halász Imre: *Magyarok az amerikai szabadságharcban*. Nyugat 1914. jún. 16. 12. sz.

³⁸ Ifj. Gaal Mózes: *A félhomályban*. Nyugat 1916. máj. 1. 9. sz.

– Eszter a nővéred?

– Az, tanár úr kérem...³⁹

Szépirodalmi mű motívumaként mellékszereplő származási és munkahelye. „I. Kara, orvos léte, jóindulatú nemtörődomséggel figyelte hóbortjaimat s abban a magasabb rendű hitében, mely csak az orvostudományoknak élt, nem igen vette komolyan működésemet. Elvégezvén tanulmányait s kitűnően leszigorlatozván, átadta tisztjét fivérének s elment orvosnak Bonyhádra, ahonnan jött s ahol talán még ma is él.”⁴⁰

Egykori gimnazistájának későbbi személyes élményében, izgalmas nemzetiségi vonatkozással szerepel. „– Mit keresnek önök tulajdonképpen erre felé? – kérdeztem.

– Érdekelnek bennünket a németesség messze szakadt törzsei. A folklóre szempontjából ezek a legértékesebbek.

Különböző adatokat gyűjtenek, egyikük előfizetést is gyűjt valami folyóiratra, melyet egyenesen a külföldi németek számára szerkesztenek Berlinben. Valami félhivatalos támogatásban is részesülnek. Lelkesedéssel beszéltek munkájukról.

Ezt megértettem. Magam is szívesen útra kelnék ilyen tanulmányokra, mondjuk a csángók közé. Tisztelettel, egy kicsit irigykedve néztem rájuk.

– Önök horogkeresztesek? – kérdeztem.

Fölnevettek. Az egyáltalában nem lényeges. Egyikük véletlenül az. A fiatalabbik viszont marxistának vallja magát, még hozzá szélsőségesnek, itt az erdő szélén megmondhatja. Tudósok, vagy legalább is azok szeretnének lenni, ez a lényeges.

Megkértem őket, látogassanak meg bennünket falubeli szállásunkon. Sajnos, nem tehetik, holnap már mennek tovább, Bonyhádra. Fölajánlottam, hogy szolgálok egy-két ismerősöm címével, véletlenül ott jártam gimnáziumban. Megköszönték, van hova fordulniok. Figyelmeztettem őket, hogy odáig elég hosszú az út gyalog. Köszönik azt is, a közbeeső falvakban is megszállhatnak, van ott is hova fordulniok. Cigaretét cseréltünk, szívélyesen kezét ráztunk, sokáig integettünk egymásnak.”⁴¹

Szintén az egykor itt tanult író személyes emlékeiben idézi motívumként. „Nagyanya mindenütt lelkeket bocsátotta áruba, elég olcsón, a tandíjmentesség és az ingyenes konviktusi ellátás fejében. Elment még Bonyhádra is, az evangélikus iskolába. Hasztalan. A harc ádáz volt, de annyira mégsem. Haraggal tért meg. Meg volt a véleménye a vallásokról, általában. Közeledett újra szeptember, a hatodik elemi. A jövőmről mindenki lemondott, én is. Egész nyáron úgy éreztem magam, mint az a vásáron kiállított borjú érezheti, szűkölttem s most felszabadultam.

Nagymamát azonban, mint az öntudatos, jó vívót, a kudarc csak új küzdelemre hevítette.”⁴²

Borjád

A ma Kölesdhez tartozó pusztát természetesen Petőfi és Sass Erzsike révén említi a költő későbbi monográfusa. „Kéry uram! Hallotta ezt? »Levette a tányért a táláról...« Ugye, hogy nem hallotta? Pedig lássa, épp ez a kis részlet ad ennek a zsánerképnek életet, borjádi helyszínt. Ez az, ami legjellemzőbb Sass Erzsikére; az ő kis leányszeme ezt figyelte meg s őrizte meg emlékül egy életen át. S ön épp ezt felejtette volna ki, ha Sass Erzsike le nem írja, hanem elmondja megemlékezését. A Petőfi-mondayártáshoz persze ki kellene cifrázni az ebéd utáni dalolgotást, gitározást, elvezetnünk a gyanútlan olvasót ahhoz a Petőfihez, ki a szabadság örökéletű dalaival tért a halhatatlanságba.”⁴³

³⁹ Sásdi Sándor: *Az árnyéknélküli ember*. Nyugat 1935. aug. 8. sz.

⁴⁰ Szomoró Dezső: *Levelek egy barátnőmhöz* (12). Nyugat 1926. júl. 1. 13. sz.

⁴¹ Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

⁴² Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

⁴³ Hatvany Lajos: *Petőfi-könyvtár*. Nyugat 1908. aug. 16. 16. sz.

Cikó

A főként Wosinsky Mór által feltárt régészeti leletei miatt szerepel. „A régészet csak néhány évtized óta tud beszélni. Most már elég érthetően szól arról, hogy hazánk földje a népvándorlás korában, annak egyik szakaszában sem volt lakatlan föld. A dunántúli nagy sírmezők (Keszthely, Cikó, Moson, Székesfehérvár), a szentesvidéki, szegedkörnyéki temetők, az ország majd minden vidékén feltalálható húnszarmata-, avarjellegű ú. n. soros sírmezők, s ezekben a temetkezés módja és a sírmellékletek azonossága meggyőzően tanúsítja hogy hazánk a Kr. u. III-XI. századokban megszakítás nélkül, folytatólagosan lakott föld volt.”⁴⁴

Csibrák

Igen érdekes szövegösszefüggésben, vonaton hallott történet részeként találjuk. „Ahol ilyen bajok vannak, hogy lehet ott irodalomról, nyugati kultúráról beszélni. S éppenséggel mi jogon beszélnek róla olyan emberek, kiknek műveltsége egy pár francia és német verskötet olvasásából és majmolásból áll s akik nem tudják, hogy a nyugati kultúrának lényege »nem teljesen szépirodalmi jellegű,« nem dagályos lírából, gúnyolódó esztétikai cikkekből és érthetetlen drámákból áll, hanem igenis a nyugati életformák megtartásán alapul: a pontosságon, megbízhatóságon, jóhiszeműségen. Ezért vétek, hogy arra nem hivatott egyének a nyugati eszmék külsőségeivel ámitják el a jámbor csibráki kasznárt vagy tapolcsányi jegyzőt, kiben a kultúra e végső fényűzésének befogadására nincsenek meg a szellemi előfeltételek.”⁴⁵

Csörge-tó

A Szekszárd melletti, egykor kedvelt fürdőhely séta és úszás színhelye – regényíró személyes élménye nyomán. „De a nyár közeledtén, Imrus kedvéért is, kaszinó helyett megint a Csörgetóra ment, gyalog sétálva ki a poros országúton, s e hosszú sétákon váratlan új tárgyra akadtak, ami összehozta őket olyan pontra, hol (szellemileg értve) erősebb volt az ár, mint a gát...”

A csörgetői estéken még fölengedett ez a félszeg feszültség: ha járás, friss levegő és elröpített fantázia pillanatra enyhítették e rab fiatalság fuldoklását, mégis Miska egy idő óta mind kielégítetlenebbül érkezett meg a hosszú sétákról: mint a babonás szerelmes, ki nagyszerű és végső föllobbanása után hirtelen, ok nélküli elapadását szimatolja már az intimitásnak, mely olyan boldogságot ígért!...

Mit értek a csörgetői séták? mit ért beszélgetni Zoláról, Dreyfussról? Miska egész másvalamire szomjazott, s alapjában tudta, hogy lehetetlenre szomjaz. Mit ér minden külső és művelt nevelés? fia egyedül van és messze tőle, s ezen nem lehet segíteni: egyedül kell őt hagyni, mint ahogy egyedül van ő maga is, mint ahogy egyedül kellett hagyni azt a másikat is – az anyját!...

Miska alig tért magához az egész idő alatt, erős nagy testét egy csapásra megtörte a betegség, hatalmas melle, mely mozdulat nélkül fenntartotta a Csörgető vizén, hörgött mint egy gépház, – folyton aludt, néha értelmetlen szavakat motyogott, s negyednapra Döme és az orvos jelenlétében kiszenvedett.”⁴⁶

Dombóvár

Szociográfiai esszé táj- és emberélményeként bukkan föl először. „A vonaton Dombóvár és Kaposvár között, ahol oly szelíd és lágy a hajnali ködben a vidék, mintha Corot tájképein utazna az ember; francia szürreálistákat olvasok, egyiktől épp a hazafiságról. Épületes dolgokat mond.”⁴⁷

Heti vásár vagy eladási hely egy novellában. „– Löhet az idén disznót hízlalni.

⁴⁴ Marjalaki Kiss Lajos: *Új úton a magyar őshaza felé. II. A föld mint tanu.* Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.

⁴⁵ Hatvany Lajos: *Nyugati kultúra.* Nyugat 1909. júl. 1. 13. sz.

⁴⁶ Babits Mihály: *Regénytöredék.* Nyugat 1926. dec. 1. 23. sz. (A később *Halálfi* címmel ismertté vált mű részlete, első megfogalmazása.)

⁴⁷ Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek.* Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

– Löhet. Csak a korpa drága. Egy kis zsákkal attak a malomba három pöngőér.
– Nem csoda. Ojjan búzatermést adott az Isten, hogy megnyomorodhatunk belé. Én má úgyis elkárhozok, annyit zúgolódok.
– Nem hiába.

– Nem ám, lányom, mikor olyiknak csakúgy megtermött, mint más esztendőbe. A kehös Panniék tennap is akkora kocsiival vittek Dombóvárba, hogy majd a tengöly leszakatt alatta...

Rozi hallgatott. Csak vágta a földet. Fölvett egy hatalmas rózsakrumplit.⁴⁸

Amatőr költő egykori munka- és lakóhelyeként szerepel. „1910-ben születtem Pécsen. Iskoláimat ugyanitt végeztem. Tanulmányaim elvégzése után a vasútra kerültem gyakornoknak. Először Dombóvárra, majd Pécsre helyeztek, hol megbetegedtem és ennek következményeképpen a jobb lábomat térd fölött amputálták. A vasút emiatt elbocsájtott (1931 őszén), azóta minden időmet a tanulásnak és az irodalomnak szentelem.”⁴⁹

A szerző középiskolai tanulmányainak és megszegyenülésének színtere a meg nem nevezett (de a szakirodalomban már világosan megjelölt) Dombóvár.⁵⁰ „Apám egyik nénje a szomszéd járás székelyén lakott, gimnázium ott is volt. Elvállalta, hogy kosztra-kvartélyra magához vesz, semmivel sem olcsóbban, mintha idegenhez mentem volna...

A mezővároskában kezdetben szenvedtem, kegyetlenül szenvedtem, mintha naponta egy-egy bőrt nyúztak volna le rólam. Kínos vedlési folyamaton kellett átesnem, külsőmben is...

Ezt a tantárgyat rokonszenves fiatalember tanította. Őszintén vonzódtam hozzá. Lelkesülten bámultam rá, ha a padok közti sétájában néha mellettem állt meg. Ruhájának illata még ma is az orromban van. Magas szőke fiú volt, később elesett a háborúban.

A táblánál álltam, körzővel, vonalzóval s a jó tanulók biztonságával szerkesztettem az ábrát, az aznapi leckét. Egyenest húztam a B és F pontok között. »Mondd is, amit csinálsz« – szólt hozzám a tanár.

– Egyenest húzok a bé és áff pontok között – feleltem. A tanár mosolyogva felütötte a fejét. »Mi között? «

– A bé és áff pontok között, – ismétltem. Kicsit tájshólásban beszéltem.

– Nem áff, hanem eff.

– Igenis.

– Mondd ki, hogy eff.

– Áff, – mondtam tisztán és félreérthetetlenül.

– Nem áff! Mondd, ahogy kell.

Hallgattam. Tudtam, hogy nálunk tájshólásban beszélnek, nem ő-vel, amit később igen szépnek találtam, hanem az e-t, hol egész zártan ë-nek, hol nyíltan csaknem á-nak ejtve; közönségesebb szavainkat, például, ha a pusztaiak módjára morzsolás helyett zsurmolást mondtunk, anyánk elég gyakran kijavította, de csak a szavakat, mert a hangokat ő is úgy ejtette, mint mindenki. Nagyapa is gúnyolódott néha velünk, mert ő alföldiesen beszélt; igaz, hogy néha mi is nevettünk az ő szavain.

– No mondd hát.

Nyelvem megbénult. Hirtelen meggyölöltem a kiejtésemet.

– Mi lesz?

– Áff, – nyögtem ki végre halkán, végső erőfeszítéssel. Az osztály fölrohögött.

– Hová való vagy? – kérdezte a tanár.

Nem válaszoltam.

– Pusztai! – kiáltotta valaki.

– Bregócs!

⁴⁸ Sásdi Sándor: *Falusi csendélet*. Nyugat 1929. ápr. 1. 7. sz.

⁴⁹ *Ismeretlen magyar költők III. Varga Tivadar*. Nyugat 1934. márc. 1. 5. sz.

⁵⁰ Azonosította például TÚSKÉS 1983, 44–45.

Így gúnyolják a pusztaiak is a pusztaiakat. A kifejezést a falusiak nem ismerik. Ezt csak valamelyik pusztai társam mondhatta, az általános derültség növelésére.

A tanár leintette őket. Kétszer-háromszor szépen, világosan kiejtette előttem a helyes e-t. De hasztalan biztatott, hogy utánozzam. Aztán megmagyarázta, hogy okvetlen meg kell tanulnom, mert különben hogy tudhassa ő, melyik betűre gondolok?

– Holnapra megtanulod a rendes kiejtést, – mondta kicsit türelmetlenül. – És jelentkezni fogsz...⁵¹

Újdombóvár egyik pusztáját említi felmenője szülőhelyekéent. „Hajdan volt férfiak és nők együgyű magyar neve feszing a latin rubrikák rácsa közt; nemez⁵² őket s lassanként mégsem állhatom meg, hogy ne képzeljem el hozzájuk azokat az eleven lényeket is, akik közül, hacsak egy is kiáll a sorból, a létra összesül, én sose jutok föl e világra. Napokig e csupa rövid szótagból álló név bűvöletében éltem: Fekete Ilona. Fekete Ilonáról mindössze annyit tudok, hogy 1835. június 4-én, 17 éves korában, mint Illés Ferenc juhász hitvese az Újdombóvárhoz tartozó Nosztány-pusztán szült egy János nevű fiút, aki az idők folyamán nagyatyámmá serdült.”⁵³

Döbrököz

Egykori híres birtokosa kapcsán említődik. „A történelem közelebb jön.

– Szóval Werbőczinek sikerült – mondom. – Itt legalább.

– Idevalósi volt az is. Ide Döbröközre – mondja a sógorom –, a várából még most is megvan egy pár darab. A szőlőhegyen ülünk, az egész ország egy pillanatra körém szűkül. Akaratlanul is Döbrököz felé nézek, egy pillanatnyi szorongással.”⁵⁴

Besenyők egykori megtelepedésének helye. „Melyik lehetett Barbacs? – néztem hirtelen körül, – melyik Berence és Töbörcsök és Bökény? És hol vannak a besenyők? – kaptam fel a fejemet, mintha nekem kellene felelnem értük.

Még István, az első, hozta őket ide, faluszámra; egyik részük a Sárvíztől keletre, Cece, Vajta, Hard felé húzódott le egészen a Sárközig, másik részük nyugatra, Fánecs, Hörcsök, Hatvan felé, a harmadik a Kapos és a Koppány völgyét ülte meg Döbröközig, Tamásiig. Bebujtak a mocsarakba, de aztán egyszerre csak szép falvak házteteivel dugták ki fejüket a zombékok közül. Még századok mulva is pogányok voltak. Mi történt velük? Visszabujtak? Szerettem volna felkiáltani, nagy hangon, mint holmi eposz elején, hogy Odány, Kajdacs, Csutor és ti többiek, Jók, Jaba, Csabak, Madocs, Bod, Belece, Kajnád, Topoly, bujjatok elő. Harcra vittem volna őket, új honfoglalásra.”⁵⁵

Dunaföldvár

Elbeszélés szereplőjének feltételezett életrajzi adata. „A detektív arca komor volt, mint a végzet. Erőről mindent leolvasható Döme. A detektív hivatalos szárazsággal vette elő jegyzeteit.

– Mi az ön neve? – kérdezte.

– Döme István.

– Ez stimm. Hol született?

– Dunapentelén.

– Nem Földváron?

– Dunapentelén – ismételte Döme.

– Ez már nem stimm – szólt a detektív. – És melyik évben született?

– 1874.

– Az baj! – mondta a detektív. – Önnek 1876-ban kellett volna születnie. Anyja neve?

⁵¹ Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

⁵² Sajtóhiba a *nézem* helyett. (Az észrevételt K. Németh Andrásnak köszönöm. T. G.)

⁵³ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Nyugat 1938. szept. 9. sz.

⁵⁴ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Nyugat 1941. aug. 1. 8. sz.

⁵⁵ Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

– Tóth Mária – felelte Döme.

– Nem Hruskó Mária?

– Nem.

A detektív arca egy fokkal még komorabb, még borúsabb lett.

– Akkor nagy baj van! – mondta vészjóslóan. – Önnek velem kell jönnie a főkapitányságra.

– De hát miért? – kérdezte Döme István és úgy nézett föl a detektívre, mint az áldozat a gyilkosára.

– Ön uram, jogtalanul felvett egy örökséget, amely másé. Az a Döme István, akinek az örökségét a neveik azonossága miatt ön vette fel, Földváron született, 1876-ban és anyja Hruskó Mária. Egyébként megállapítottuk, hogy ez az igazi örökös, ez az igazi Döme István már két évvel ezelőtt meghalt.

– Meghalt! – kapaszkodott bele ebbe a szóba Döme, mintha ez volna az utolsó kába reményszála.”⁵⁶

Dunaföldvári járás

Szociográfia esszé népmozgalmi adatsorában a dombóvári járással együtt említik.⁵⁷

Dunaszentgyörgy

Jeles fia születési helyeként szerepel. „Tolnában, a Duna mocsarai mögött telepedtek le az Úr 1719. esztendejében, s készpénzen vásárolták meg a területet és vallásuk szabad gyakorlatát a környék hatalmasaitól. Azóta kétszáz év telt el, s a Dömötör család törzse ma is ott él Tolnában, ahol a települő ősök éltek, Dunaszentgyörgyön...”

A dunaszentgyörgyi kálvinista község régi anyakönyvében olvassuk:

»1843. decz. 20-án született és 23-án kereszteltetett Bán János prédikátor által. Ns. Dömötör Benjámin és Szentes Erzsébet fia, János...«⁵⁸

(Felső)Rácegres-pusztá

A költő szülőhelyének leírásában szerepel tömören is gazdag személyes élményekkel.

„Csúcsra értem ime, életem tájait
Látom lent s fent szerte ragyogni köröttem,
Látom gyerekkorom arany uszályait
Uszni vizgyöngyösen dagadó ködökben,
Rácegres-pusztát száz hajló gledicsfával,
Apámat botjával s két csahos kutyával.

Látom a hársfasort, melyen elindultam
A dombos világba mezétláb, dalosan,
Ezer vidámsággal mint sereg vonultam,
Tudjátok, az eget dalommal én mostam
Kékre felettetek, folyó tőle pezsdült
S a bús szikár sziklák széle tőle pendült.”⁵⁹

Szintén a költő gyermekkori emlékeként bukkan elő 1914-ből.

„Ezt a fényképet – ráírták – Békéscsabán
Vették fel. Én akkor még Rácegres-pusztán

⁵⁶ Szini Gyula: *Aranyfelhő*. Nyugat 1921. márc. 1. 5. sz.

⁵⁷ Illyés Gyula: *Magyarok megmentése*. Nyugat 1934. ápr. 16. 8. sz.

⁵⁸ Előd Géza: *Dömötör János*. (Vázlat.) Nyugat 1936. okt. 10. sz.

⁵⁹ Illyés Gyula: *Ime, férfi lettem*. (Vers.) Nyugat 1929. márc. 1. 5. sz.

*Libákat őriztem s akárhogy is tudom
A jövendőt, nyilván hasztalanul tudom.”*

Iskoláskori félelmeiben is fölbukkan. „Csak néha lepett meg a szorongató érzés, amely azóta is meg-meglátogat, hogy a köröttem lévő emberek egy nap rájönnek valamire, arra tán, hogy félreértésből fogadtak be s tűrtek meg maguk között és fülemnél fogva vezetnek majd vissza, oda, ahova való vagyok, a rácegresi istállók környékére. Ilyenkor elcsüggedtem. De aztán a százfejű léleknek az a feje, mely nagyanyámból ojtódott belém, susogni kezdett, hogy kapaszkodj, erősítsd az állásaidat. A lelkekre nőtt púpot csak úgy tüntethettem el, ha kiegyenesedem, a többiek közül is.”⁶⁰

A gyermekkorig visszarévedő gondolatokban. „– Hogy mire készülök? A harmadik ugrással a szétszakadozó, sokszorozódó visszhang már azt keresi, mit értél el eddigi készülődéseiddel? A feleletek lassanként érkeznek, állnak egymás mellé, alakulnak sorokká, egy-egy mondat soraivá. Talán vezetett mégis valamire a sok régi készülődés, gondolom; ha a vonat most egyenesen Rácegresre vinne, a kísértő istálló-végbe, ahol a béresek, mint minden vasárnap, bizonyára ma is (vasárnap van) összegyűlnek hallgatni egy órát,⁶¹ ott talán – mint a mesebeli világotjárt kis kondás, beszámolhatnék valami eredményről. Ezt láttam, ezt tettem értetek, ítéltetek, csak a ti szavatok számít. Nekik, tudom, az is elég lenne, hogy nem feledtem el őket. Szerényen kezdem a beszámolót, ilyen alacsonyan.”⁶²

Fürged

Szülőtte révén említik a Szent István-nappal kapcsolatban. „Vas Gereben szerint, aki itt a határban, Fürgeden nevelkedett, a Mezőség jobbágyai már az ő korában itt és ezen a napon adtak találkozót egymásnak az évközben esett sérelmek és pletykák tisztázására. Sehol jobb helyet ennél.”⁶³

Görbő

Pincehely-Görbő, az 1930-ban egyesült település nyelvjárási alakban szerepel az írás keletkezésének színhelyeként. „A kézirat itt szakad meg, pályavégző csuklással. A kukoricaszár-kötegre emlékszem, amelyen ülve írtam, a csillogó ökörnyálakra, melyek nekem alpesi felhőket varázsoltak a pincehelyi-görbei szőlőhegyek derekára, a fekete földszederre, mellyel szomjam csillapítottam; a nagy karikában fölbukfencező utolsó nyúl halálos sikolyára, amely épp olyan, de kísérteties pontossággal, akár a kisdedeké, s amely engem egyszeriben kiállított a vidám durrogtatással vonuló »zsák«-ból. Ezek révén halványan felrémlik az is, amit vártamban még leírtam volna, ha a sógorok hada nem idő előtt csörtet ki a kukoricából. A szent hivatások után sorra vettem volna azokat a nemes tulajdonságokat, amelyekkel a különböző nemzetek, mint jellegzetes nemzeti értékkel dicsekednek.”⁶⁴

Gyánt

Vallomásos versben a költő barangolásának helye. „Különös tájról álmodtam ezen a délután a jászolban feketemben! / Vemhes tehenünk lágy lehelete pirosította arcomat, / S míg az erjedő széna kedvesem szavait susogta minden mozdulatomra, / S be-befütyentett a nyár a pókhálós ablakon: / Én egy ösvényen lépdeltem Gyánt és Ozora között könnyedén! / Zsenge kukoricák között, mezétláb, leveles faággal kezemben, / Távolságban egy cséplőgépet verte a föld szívedobogását, / A híg szélben hajam örömben majd kivirágzott.”⁶⁵

⁶⁰ Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

⁶¹ Nem akármilyen irodalmi-életrajzi párhuzamra ad lehetőséget, hogy Lázár Ervin még ugyanerre emlékszik a saját gyermekkorából, tehát Illyés jól gondolta, „bizonyára még most is szokásban van”.

⁶² Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Nyugat 1938. nov. 11. sz.

⁶³ Illyés Gyula: *Ozorai füzet II. Uti jegyzetek*. Nyugat 1935. nov. 11. sz.

⁶⁴ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 május-június*. Nyugat 1938. júl. 7. sz.

⁶⁵ Illyés Gyula: *Szülőföldem. VI. (Vers.)* Nyugat 1928. jan. 16. 2. sz.

A költő nagyapjának munkahelye. Előbb a gyermekkori utazás eseményeiben, majd egy egész nap helyi élményének leírásában találjuk.

*„Elmondanám másik nagyapám életét,
aki negyven évnél tovább szintén cseléd
volt, de az ő sorsát, élete folyását
messziről látom csak, mint szerény folyócskát
egy távoli völgyben... Fűzfabokrok fődik,
ott megy észrevétlen s csak egy-egy kanyarnál
hunyorgatja felém ravasz-kás fényeit –
Juhász volt ő a gróf gyánti uradalmán.*

*Gyánt Cecéhez közel, a Kapos lapályán
fekszik Simontornya és Ozora között.
Vasárnapi hangos reggelre emlékszem,
amidőn pirosra mosdott s türelkőzött
arccal és ünnepi fekete zekében
mi gyerekek vidám, boldog izgalomban
ültünk sivalkodva a kocsi derékban,
mig a bakon apám ifju anyám mellett
a lovakat kérte a zöld buzaföldek
mentén csettintgetve, – Gyánt felé röpiültünk,
fogytuk a löcsöket, úgy rázta belőlünk
az ugráló szekér a csengő kacagást.
Mily ünnepi nap volt! Az uton fölöttünk
összehajoltak a kövér szedergallyak;
el-elkaptuk őket s dőlt reánk a harmat.
Kétfelől a dombok riadtan szaladtak
hanyatt visszafelé, mint ijedt hatalmak.
Messzire füstölgött kocsink után az út.
Ha távolban láttunk egy-egy fehér falút,
fölálltunk s zötyögve bámultuk a tornyát...*

*Aztán átkocogtunk a Kapos fahidján,
ahol három krajcár volt akkor a hidvám,
mért morgott is apám – és mi is utána
míg hátra nem nézett... Ezután már láttunk
nagy birkanyájakat. Ez már Gyánt határa
volt, a számadónak frissen meszelt háza
látszott, de mielőtt lehajtottunk volna,
fönt a domb tetején megálltak a lovak,
lekefélté anyánk fölborzolt hajunkat,
megtöröltük sorra csizmánkat a fűben
s így vágtunk a völgynek, tisztán és kevélyen
mint az uraságok mi gyerekek hárman
kihuztuk magunkat a fonott ülésben.
Láttuk nagyanyánkat futni a tornácban
s nagyapát a porban lépegetni felénk.*

*Kiemeltek minket. Finom birka-ebéd
illata keringett a szikrázó légben...*

*Igy telt a nap Gyánton. Még sok mindent tudnék
mesélni e napról, melynek égi napja
mintha nagyapánk vén bronz-arca lett volna.
Az sültött be mindent... ó sok mindent tudnék
mesélni róla is, egyre újabb emlék
jön felém dönögve, mint estéli dongók.
Egy húron zenélve édes, szívbezsongó
dallal kötnek körül hogy körbepedesnek.
Gyermeki reménység buggyan meg a szívben,
valami meleg, lágy bizalom a földben
mint egykor anyánkban, ha az éj közelgett.
Remény és bizalom mégis a jövőben,
mintha most is ama régi gyánti estnek
tehénbögései zengnének köröttem –
hasonlón egy harsány győzelmi nyitányhoz...⁶⁶*

A vers keletkezési helye és részben témája.

*„Kint zeng az éjjel, zeng a csorda,
a hegyről ma verték haza,
zeng mint az őszi rengeteg, mint
az árvíz magas moraja,
mint kavargón ostromra szálló,
jelszavát üvöltő sereg,
amelybe itt-ott a vezérek
bikatorka is belezeng...
(Gyánt)⁶⁷*

Elmélkedés részletében bűvik meg. „De mégis, hogy emelkedett a kultúra? A gyánti juhászok ökörszarvra karcolt rajzai és az őseMBER mamut-agyarrá rótt ábrái között egy világ van s az út mégis csak fejlődésről tanuskodik. A kultúra mégis terjedt, a lélek mégis reagált a jóra is. Azért, mert csak jót kapott, mert a római iskolákban és a kolostorokban mégis csak megnézték, hogy mit érdemes tovább adni, mi éri meg a fáradságot, a költséget? A terjesztés eszközének drágasága volt a szűrő és a mérték? Bizonyos, hogy Gutenberg első gépei a Vergilius-példányok mellé aránylag annyi szalmát ontottak, mint a mai rotációsok. A szalmát az idő kirostálta, a földbe újra legfeljebb trágyának került; a fáraók búzamezeit most is vissza lehetne varázsolni: a gulákban lelt magvak négyezer év múlva is kilkeltek.”⁶⁸
A költemény keletkezésének helye modern helyzetdában.

*„Járhatnám Párist, – mostoha
ifjuságom szép labirintod,
mely bátran tévedni tanított –
s itt ülök*

⁶⁶ Illyés Gyula: *Három öreg*. 2. (Vers.) Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

⁶⁷ Illyés Gyula: *Gyertyafénynél*. (Vers.) Nyugat 1932. szept. 16. 18. sz.

⁶⁸ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. 1938 február-április. Nyugat 1938. máj. 5. sz.

*megint Gyánt s Ozora
közt egy vén kőasztal előtt –
az apró kávéházak terraszára
a friss, szikvizként pezsgő uccalárma
helyett vadméhek zshivajával
forog köröttem, zsong a nyári délelőtt –
és kínál könnyű italával...*⁶⁹

Az újság megérkezésének helyszíne.

*„Pihegve, fújva, homlokára
zord szókból vonva ráncokat
száll Gyántra is, rohan zihálva
reggel a pesti lap.”*⁷⁰

A kicsinység érzékeltetésének példája a Nyugat körkérdésére adott válaszban. *„Politikában a regionalizmus híve vagyok, a lehető legkisebb egységek függetlenségéé. Ennek köszönhetik a nemzetek is, egyének is szabadságukat. Szellem dolgában a lehető legnagyobb egységeket helyeslem, ez békítheti össze a félreértések miatt veszekvő népeket és egyéneket. Politikai egységnek Ozora, sőt Gyánt-puszta is sok, szelleminek Európa is kevés.”*⁷¹

Gyönk

Egykori tanára munkahelyeként említi Kosztolányi Dezső. *„Régi magyar irodalmi tanulmányaim során kezembe kerülnek Kováts József versei. Ez az a pátkai Kováts, akiről Arany János is megemlékezik egyik versében s akit közönségesen »rímkovács«-nak nevez az irodalomtörténet. A verseskönyvet a költő halála után 1817-ben adta ki Fergős [!] Dávid, gyönki professzor Pesten s utána 1835-ben második kiadásban is megjelent, Kolozsvárott. Úgy látszik, volt olvasóközönsége és korára valamilyen hatást is gyakorolt.”*⁷²

A Dunántúl református német községei sorában említik. Lásd Bonyhád alatt.⁷³

Dömötör János algimnáziumi tanulmányainak helyeként kerül elő. *„Nagyon korán jut árvaságra; fivérei, egyszerű gazdálkodók, adják a pénzt nevelésére, különben egészen a maga lábán járhat. Gyönkön kezdi a gimnáziumot, tizenhárom éves korában azonban már a nagykőrösi híres iskolába kerül, ott érettségizik 1862-ben.”*⁷⁴

Gyulaj

A jeles alkotó felmenőjének születési helye a jelentős versben.

*„Apám apja ezernyolcszázharminchétben
született Gyulajon. Az apja is juhász
volt s a nagyapja is hasonlóan juhász
s annak apja szintén. Tán Ádámgig juhász
volt a család, csupán ezerhatszáz táján
áll a hosszú sorban egy bús kanász, árván...”*⁷⁵

⁶⁹ Illyés Gyula: *Ozorai füzet I. Hangszerelés; próbafutamok.* (Vers.) Nyugat 1935. okt. 10. sz.

⁷⁰ Illyés Gyula: *Ozorai füzet I. A szabad sajtóra.* (Vers.) Nyugat 1935. okt. 10. sz.

⁷¹ Illyés Gyula: *Egységes magyarság.* Nyugat 1940. nov. 11. sz.

⁷² Kosztolányi Dezső: *Rímkovács.* Nyugat 1915. jún. 16. 12. sz.

⁷³ Illyés Gyula: *A magyarság pusztulása.* Nyugat 1933. okt. 16. 20. sz.

⁷⁴ Előd Géza: *Dömötör János.* (Vázlat.) Nyugat 1936. okt. 10. sz.

⁷⁵ Illyés Gyula: *Három öreg.* 2. Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

Hard

A középkorban önálló falu, ma pusztá, Németkér része: a besenyőkkel kapcsolatban, a Döbrököznél idézett gondolatkörben fordul elő.⁷⁶

Hógyész

Nagyszabású tájköltemény részleteként találkozunk vele.

*„Áll fönn a gyepü s körötte ma is
hullámzik, zúg a népek árama,
pusztul az egykor győztes, büszke faj,
s uj nép dől a Kapos lapályira.*

*Szárazd, Kurd, Hógyész... Kaposvárig föl
német az egész vidék már... Szakad,
olvad közöttük a magyarság, oszlik,
mint az utolsó nádas mocsarak.”⁷⁷*

Más alkalommal vonatút leírásakor állomás.⁷⁸

Iharos-pusztá

Az 1949-ig önálló pusztá azóta Dalmand részévé vált, de a szépprózá egykori gazdasági érdekességét is megmutatja a tanár főhős szerelme (s talán konkrét valóságélemet hordozó példa) ürügyén. „– Eszter a nővéred? – Az, tanár úr kérem. Hét évvel idősebb nálam és tavaly nyáron, amikor Iharos-pusztán voltunk, megnyergelte Vazult, pedig az csődör, hozzá viszik hágatni egész Tolnából a kancákat és olyan vad ló, tanár úr kérem, hogy a Matusek bácsi is alig meri elébetenni az abrakosládát...”⁷⁹

Iregszemcse

Ireg formában. Novellában szereplő alakok születési, illetve lakóhelye.

„A földbirtokosné végre megkérdezte:

– Hová valók maguk?

– Iregre, – felelt az ember, – ott vagyunk lakosok.

– És most mennek valahova?

– Megyünk.

– Hova?

– Köröskörül Somogyba. Őszig körülérünk.

– Munkát keresnek?

– Hát. Engem mindenütt ismernek. Már sok helyen várnak...

– Hallja, ne okoskodjék annyit. Ott a tanyán is alhatnak a szabadban, ha akarnak. Csak nem mulasztja el, hogy megszerezze a feleségének azt a kabátot, nem látja? Most is reszket a hidegtől szegény asszony...

– Mert fiatal. Azért fázik.

– Fiatal?...

– Az. Huszonnyolc. Én hatvanöt vagyok.

⁷⁶ Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

⁷⁷ Illyés Gyula: *A Kapos-völgye*. Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

⁷⁸ Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

⁷⁹ Sásdi Sándor: *Az árnyéknélküli ember*. Nyugat 1935. aug. 8. sz.

– *Maga? Lehetetlen.*

– *Pedig annyi. Ha nem lennék annyi, most is ott élnék a Duna-parton, mert hajókirakodó-munkás voltam én világeletemben. De hiába bírom kérem most is félkarral felemelni az egymázsa-huszas zsákot, nem hiszi el senki. Ismernek a parton mindenütt, azt mondják, mit akar maga, a fiatalabb jobban bírja az emelést, maga meg elmúlt hatvan. De a mindeneteket, hol az a zsák? Felemelem, a szemem se mozdul. Idenézzetek! Hiába. Igenám, azt mondják, de meddig bírja? A fiatal meg soká bírja. Azt mondja egy legény egyszer, jobb lesz magának öregapám, ha elmegy kosarat fonni, az való az öregebbnek. Röhögött mind, aki hallotta. Hát jól van, mondom, rajtam ne röhögjétek, ha öreg vagyok, hát elmegyek. El is jöttem aznap. Iregi születésű vagyok, odamentem, megházasodtam, jól van...*

A földbirtokosné hallgatott. Már majdnem besötétedett. A pólyás sírni kezdett.

– *Nem akarna állandó munkát? – kérdezte félénken a földbirtokosné – nem kosárfonást, valami mást, amit szívesebben csinál... és lakást kapna, meg komenciót... a gyerekeknek jobb lenne, meg az asszonynak is, mint ez a vándorlás szegényeknek...*

– *Eleget ülnek télhosszat, – morogta az ember és elnézett az úton, ahol két fénylő pont közeledett, két autoreflektor...⁸⁰*

Kajdacs

A besenyőkkel kapcsolatban említik. Lásd Döbrököznél.⁸¹

Fölbukkan tízsoros vers tájnyelvi vonatkozású motívumaként is. (Az eset élményhátterét a költő maga említi naplójában.)

*„Erélyesen, ahogy a szakma már
kivánja, még zordabban is talán
kiált a rendőr, – mily vigasztaló!
Ugy lejti a szót mint szegény apám.
Már tudakolnám is, hová való...?”*

*Tán ozorai, talán kajdacsi,
talán ép' háromürge-pusztai,
hol tavaly előtt egy lakzi után
összecsókoltunk mindenkit, aki
elénk került a téli éjszakán...⁸²*

Kajmád

Eltorzított (Kajnád) formában, feltételezett besenyő személynévként fordul elő a pusztá neve. Lásd Döbrököznél.⁸³

Kapos folyó

A közelében talált régészeti leletek miatt szerepel. „Az őskínai áldozati edények némely fajtájának rokonságát megtalálták Oroszország észak-keleti részén (a Volga felsőfolyásánál s attól északra) és – a Szolnok melletti Törtelen s a Kapos völgyében. E titokzatos bronzedények díszítő formái újra szegedvidéki (sörényházai [!]) leletekre utalnak.”⁸⁴

⁸⁰ Harsányi Gréte: *Vándorok*. Nyugat 1931. júl. 1. 13. sz.

⁸¹ Illyés Gyula: *Bennszülettek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

⁸² Illyés Gyula: *Szavak. Tán ozorai...* Nyugat 1933. máj. 16.–jún. 1. 10–11. sz.

⁸³ Illyés Gyula: *Bennszülettek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

⁸⁴ Felvinczi Takács Zoltán: *Négy fal közül a sivataghoz. Stein Aurél leveleire*. Nyugat 1915. szept. 1. 17. sz.

A *Gyulus* című készülő (de e címmel soha meg nem jelent)⁸⁵ regény részletében szereplő alak életének színhelye. „*Sohse felejttem el azt a hajnali sétát, amíg élek. Úgy hallom a harangszót, négyet ütött, mintha ma hallanám. És az apám csizmáját is, ahogy nyikorog. Meg ahogy köhög az öreg. Kisétálunk a kertből, ki a majoron át az őszi, harmatos rétre... Még akkor nem volt szabályozva a Kapos... még hallom, ahogy a szélben susog a sás... »Hova megy, apám?« »Ahol magyarul beszéltek a fiammal...«*”⁸⁶

A szerző nagyatyjának életszíntere jelentős versben. Lásd Gyánt alatt.⁸⁷

Jellegzetesen 20. századi, nagyszabású (több mint 180 soros) tájleíró és társadalomábrázoló költemény színtere.⁸⁸

A meg nem nevezett Dombóvár folyójaként fontos (előzményében már idézett) epizód helyszíne. „– *Holnapra megtanulod a rendes kiejtést, – mondta kicsit türelmetlenül. – És jelentkezni fogsz.*

Egész délután a Kapos partján a fűzfabokrok közt föl-alájárva gyakoroltam magam. Néha úgy éreztem, sikerült. Tátogtam, hápogtam, égre fordított arccal a torkom szorítgattam.

Reggel első dolgom volt, hogy próbát tegyek. Sírni szerettem volna. Kétségbeejtő gikszer szökött ki a torkomból s mint egy bosszúálló jelenés, szinte megállt előttem a levegőben.”⁸⁹

Természeti összehasonlítás helyszíne jelképes vallomás-esszében. „*Nem közönséges élményben lehet ma része Magyarországon a geográfusnak. Az áradás vadvizei nagyrészt visszahúzódtak, de a tarlók és krumpliföldek között megyék hosszán buja-zöld csíkok kanyarognak, sás és nád üti fel bennük fejét, a kukorica kétszeresére nő, vagy elpusztul. Eltünt folyók és folyamok ágyai ezek, melyeknek már nevét is elfeledte a nép. A Tisza valamennyi holt ága látható, a Kapos és a Sió egyenes vonala mellett ott kigyózik a századok előtti meder. A romok körül megszttyosódik a talaj, a régi várárkot idézi. A megpróbált föld multjára emlékezik.*”⁹⁰

Az író tájélményének részletében szerepel. „*Amit Petőfiék nyáron frissen és dúsan kaptak, abból kaptam én izelítőt télen. Elég volt ez is. Balkéz felől a Sárvíz lapályán Fehérvárig, Siófokig nyílt a táj; jobbkéz felől a Sió völgyén Szekszárdig; szemben a Kapos mentén Kaposvárig; s ha már a Balaton s a Duna is befagyott, hát Tihanyig, Tapolcáig és Orsováig, a világ végéig. A Sárköz és a mezőföldi Sárrét találkozásánál álltam. Megindultam, egyelőre a Szittyóásra, a falu túlsó oldalára...*

Melyik lehetett Barbacs? – néztem hirtelen körül, – melyik Berence és Töböröcsök és Bökény? És hol vannak a besenyők? – kaptam fel a fejemet, mintha nekem kellene felelnem értük.

Még István, az első, hozta őket ide, faluszámra; egyik részük a Sárvíztől keletre, Cece, Vajta, Hard felé húzódott le egészen a Sárközig, másik részük nyugatra, Fánecs, Höröcsök, Hatvan felé, a harmadik a Kapos és a Koppány völgyét ülte meg Döbrököz, Tamásiig.”⁹¹

Jelképes és valóságos út végén szerepel egy esszében. „*Hidakon robogunk át, zörgésükről tudom, melyik a Kaposé, a Sióé, a Sárvizé. Vissza-visszanézek az éjszakába. Elmondtam, amit mondanom lehetett; utánunk az özönvíz. Après nous le déluge.*”⁹²

Kapospula (Pula)

Vasútállomása révén szerepel. Lásd Attalánál.⁹³

Keszőhidegkút (Hidegkút)

Vasútállomása révén szerepel. Lásd Attalánál.⁹⁴

⁸⁵ Nem ismeri a Magyar könyvészet 1980–1993 nyolc kötete sem.

⁸⁶ Hatvany Lajos: *Tóni bá'*. Nyugat 1927. szept. 16. 18. sz.

⁸⁷ Illyés Gyula: *Három öreg*. 2. Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

⁸⁸ Illyés Gyula: *A Kapos-völgye*. Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

⁸⁹ Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

⁹⁰ Illyés Gyula: *Bástya*. Nyugat 1940. szept. 1. 9. sz.

⁹¹ Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

⁹² Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

⁹³ Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

⁹⁴ Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

Koppány-patak

Konkrét példa nélkül, de a legkorábban irodalomba emelt tájrészletként említi az esszé. „A XVIII. század vége felé élénk tájbennyomások jeleit találjuk a költészetben, az álklasszikus mithologizálás divatja azonban igen kártékonynak mutatkozott erre az ihletforrásra nézve. A humanista könyvhagyományok szárított és mumifikált Cyprisei, Glüczérii, Psychéi elfogják a kilátást, a sok Dámon, Ligidás, Mopszus, Koridon, Cintie, Titir, Melibő benépesít erdőt-mezőt, a bátorkeszi szőlőhegyen Bacchus személyesen felügyel a tókeszedő lányokra, a Koppány-patak ligeteiben Daphnis szölongatja Chloet és sírása elnyomja a hazai pacsirta szavát.”⁹⁵

Előfordul a besenyőkkel kapcsolatban is. Lásd Bikácsnál.⁹⁶

Koppányszántó

Az ott dolgozott művészek és helyi élményeik révén írnak róla. „Paczka Ferenc a múlt század hetvenes éveinek a végén tünt föl. Nagy vásznakat, rajtuk történeti meg bibliai kompozíciókat festett. A »Tékozló fiú«, az »Emese álma«, az »Attila násza«, a »Szent Benedek« megannyi izgalmas eseménye volt a Múcsarnoknak, megannyi »clou« (ahogy akkor volt divatos mondani), melyekkel a kritika részletesen és nagy elismeréssel foglalkozott, a közönség vagy az állam pedig megvásárolta őket. Bizonyos exotikus ízt adott Paczka minden megjelenésének az a híre, hogy külföldön él, Párizsban, Rómában, Berlinben, az utóbbi városban meg is telepedett, – mégis megmaradt magyarságát hangoztató magyarnak. Évtizedekkel ezelőtt Tolnaszántón építtetett magának és a feleségének téres műtermet s nyarait ezután Szántón töltötte. A pusztai élet, meg a kor megváltozott iránya is, fokként eltérítette kedves témáitól: abban hagyta a történelmi és bibliai komponálást, legfeljebb arcképet festett még, azontúl pedig az egész nyár a tájfestés és a paraszti genre-é lett. Kétféle határozott stílust jelentett érdeklődésének ez az irányváltozása. Az egyik gondos, sőt kemény hatású rajzon alapuló színező festés volt, olyan festés, melynek a szín nem önkéntelen járulék, hanem külső elhatározásból származó eseménye. Ennek a korának legjellemzőbb és egyben legsikerültebb alkotása az »Emese álma« című kompozíció volt. A regét nem éppen könnyen megérthető módon érzékeltette meg ezen a festményén. A felhajtott oldalú sátor, benne Emese cigányszínű aktja s mellette a turulmadár, egyenként, vagy úgy, ahogyan Paczka összerakta őket, alig árul el valamit abból, amit ki akarna fejezni. Ami a képből hiányzik; az a fantázia, az elképzelésnek az az ereje, mely a láthatatlant és a megfoghatatlant is érzékelhetővé, legalább is megsejthetővé teszi. Kitűnő az akt rajza, de színbeli varázsa egyáltalán nincsen a képnek, hatása azért száraz és unalmat keltő.

Paczka másik stílusa a természettel való közelebbi viszonyából fejlődött ki. A tolnai táj tanulmányozása közben megnyílt szemének a levegő színessége és fokként fölfedezte a természet színkeverésének csodálatos útjait-módjait. Attól fogva festett képei kevésbé tömör hatásúak voltak, a motívumot légiesebben – festőbben fogta fel rajtok. Persze, kissé elkésett fölfedezésével. Mert akkor már nála jóval tehetségesebb fiatalok vonultak föl a szemhatáron, kik kevesebb keresgélés után és sokkal biztosabb érzéssel találták meg azt, amit Paczka kissé elnehézkedett kezével keresett. A művész továbbra is szorgalmasan hazalátogatott kiállításainkra, de egyre elhalóbb lett művei nyomán a visszhang. Mikor 1925-ben halála híre érkezett, tulajdonképpen már csak azok emlékeztek reá, akiknek hivatásuk az emlékezés.”⁹⁷

Kölesd (Kölesd–[Alsó]Tengelic)

Állomásán megesett epizód miatt kerül önéletrajzi esszébe. „Negyednap jött értem a család előkelő szárnyának egyik legénysorban lévő tagja, egy pincér. Végigmért, mint valami rablógylkost s kül-

⁹⁵ Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet*. Nyugat 1940. máj. 1. 5. sz.

⁹⁶ Illyés Gyula: *Bemszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

⁹⁷ Elek Artúr: *Paczkaék*. Nyugat 1927. máj. 16. 10. sz. TÖTTÖS 2002, 72. oldalán az itt meg nem nevezett feleségről kiegészítő adatokat közöl. (Lásd a *Tolna megyeiek a Nyugatban* repertórium jegyzetében!)

detése magoslatáról gögösen vetette felém: »csomagolj«. A csomag azonmód volt, ahogy idehoztam. Megindultunk, de nem Simontornya felé. »Anyád semmit sem tud a dolgról« – mondta, mikor már Vajtán jártunk a házak között. Ott szálltunk vonatra, Szekszárd felé utaztunk. Kölesd-Tengelicen, a harmadik, vagy negyedik állomáson minden előzetes elhatározás nélkül, hajadonfőtt, kiskabátban leszálltam a vonatról s nyugodtan megindultam az állomásról kifelé. Unokatestvérem az állomás mellékhelyisége előtt ért utól, a kis épület mögé rántott; arcom karomba takartam, fődetlen, kopaszra-nyírt fejemet kezdte verni kemény, szárazon csattogó ütésekkel. De a mozdony sípolt, erre galléron ragadott s futva a már mozgó vonatra vonszolt. Nem ellenkeztem. Mentem, ahova vittek.”⁹⁸

Thaly Kálmán verscímének (hibás) felidézésekor bukkan föl egy antológia bírálatában. „Ezt abból az alkalomból írom, hogy a lipcsei Insel-Verlag Bibliotheca Mundi sorozatában egy hatalmas Anthologia Hungarica jelent meg, Gragger Róbert, berlini tanár által válogatva. (...)

A kuruc daloknál, úgy látszik, Riedl hipotézise befolyásolta Gragger választását: a gyanús verseket kihagyta. Elég kár. Még ha bebizonyosodna is, hogy teljességgel Thaly művei a kérdéses darabok (ami[t] én nem hiszek, legfeljebb felületes modernizálást tartok melyből az Ocskai éneke, Esztergom megvétele, a Kölesdi Harc, Balog Ádám nótája stb. hiányzana, mindig csonka marad. Ezzel szemben a felvett kuruc dalokat egy-kettő kivételével (Most Jöttem Erdélyből, Amott kerekedik) – bátran elhagyhatóknak érezzük.”⁹⁹

Kurd (Kurdcsíbrák)

Helynevének eredetét is magyarázó könyvről írott tanulmány részlete. „A totemisztikus kultúra nyomai azonban fönmaradtak a honfoglalás koráig, amikor még a tulajdonnevek és nemzetségnevek közt egész sereg állatnevet találunk, mint pl. Ákos (fehér sólyom), Kurd (farkas), Kaplyon (tigris).”¹⁰⁰

Előfordul a Kapos folyónál. (Azóta is vízállásjelző hely.)¹⁰¹

Vasútállomását említik. Lásd Attalánál.¹⁰²

Magvas vitacikk bevezetőjében a provincializmus – valóban létező pénzintézet vezetőjéről gondolt – képzeletbeli példája. „Közgazdasági eseményekben gazdagabb és tanulságosabb esztendő alig ismerünk a hála istennek elmúlt 1913-nál. Bizonyos, ha a krízisek történetében lapozgatunk, találunk orkánszerűbb, pusztítóbb hatású gazdasági válságokat is, mint amely a múlt esztendő folyamán világszerte átviharzott, de komplikáltabb természetű, keletkezésében szövevényesebb, kihatásában nagyobb átalakulásokat felidéző krízist aligha. Ennek a földindulásnak megmérésére szolgáló szeizmográfiai készülékeket a nagybankok obszervatóriumában találjuk meg, aki olvasni tudja kilengéseiket, az bizonyára olyan közel férkőzik az okok megismeréséhez, a hatások kiszámításához, mint soha más közönséges halandó. Érthető tehát, hogy a legnagyobb érdeklődéssel olvastuk azt a cikket, melyben Walder Gyula, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár vezérigazgatója számol be a tizenhárom esztendőről és a krízis okairól. A legnagyobb érdeklődéssel és a legmélyebb csalódással olvastam, állandóan az volt az érzésem, hogy ez valójában egy apokrif cikk, melybe a kurdcsíbráki népbank főkönyvelője helyezte el a maga közgazdasági véleményét. Valóban, ha a Pesti Hazai Első Takarékpénztár érdemes vezérigazgatója azt írta volna meg, hogy azért volt válság az elmúlt esztendőben, mert tizenhárom az szerencsétlen szám, és tizennégyben természetszerűen minden jóra fordul, akkor sem csodálkoztam volna jobban, mint az említett írás okfejtésén.”¹⁰³

Madocsa (Madocs)

Egykori apátja révén említik. „Hogy az óvatosságra mekkora a szükség az ilyen természetű kuta-

⁹⁸ Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

⁹⁹ Babits Mihály: *Könyvről-könyvre*. Nyugat 1923. márc. 16. 6. sz.

¹⁰⁰ Trócsányi Zoltán: *A magyar ősköltészet*. – Király György könyve. Nyugat 1922. máj. 16. 10. sz.

¹⁰¹ Illyés Gyula: *A Kapos-völgye*. Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

¹⁰² Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

¹⁰³ Fenyő Miksa: *Egy közgazdasági cikkről*. Nyugat 1914. jan. 1. 1. sz.

tásoknál és hogy a vérmesség milyen téves következtetésekre ragadhatja a kutatót, jól illusztrálja a »madoccai apát« esete. II. Ulászló király egyik számadási könyve a »királyi könyvek miniátorául« a madoccai apátot nevezi meg.[] A vérmesebbek a magyarországi Madocsa apátját tétovázás nélkül magyar művésznek minősítették, amignem legutóbb Balogh Jolán dr. a milánói levéltárban kinyomozott két levelet, melyekből kiderül, hogy a madoccai apát bizony olasz ember volt, névszerint a Milánóból való Zoan Antonio Cattaneo.”¹⁰⁴

Besenyők egykori megtelepedésének helye – személynévben, csonkolt formában. Lásd Döbrököz-nél.¹⁰⁵

Magyarkeszi (Keszi)

Legrégebbi említése az Árpád-kor külföldi forrásában. „A IX. század közepéről bajor oklevelek említenek egy tucat helység- és víznevet a Dunántúl közepe tájáról. Ezek közül magyar értelműnek látszik Keszi falu.”¹⁰⁶

Mezőföld (Mezőség)

Az elsősorban prózaíróként ismert Németh László 45 soros versében a Tolna megyében nyúló tájról és emberéről vall.¹⁰⁷

Utalás a fenti vers továbbélésére. „E könyvben több idézetet találunk a szerző, három kivételével kiadatlan, verseiből, hadd ismételjem én is a legszebbet: »csak a halál favesése ciprusos.« Ez a sor Osvát kedvence volt, hangosan olvasgatta. Nagyon szép sor, – s lehetett látni befelé figyelő arcán, hogy egy pillanatig a verssor hullámverését követi lelkében... – mondja Németh László. (Vajjon Osvát tényleg azért olvasta hangosan, mert annyira tetszett neki?) Később így ír a költő: »A Mezőföldi táj (az a bizonyos ciprusos) ott hevert a zongorán a kihajtott Nyugatban, időnkint odamentem, elolvastam, az első versem, a hattyúdalom, milyen gyönyörű! és nem lesz folytatása...«”¹⁰⁸

Bár névtévesztéssel fordul elő (Mezőségeként), mégis bizonyosan ugyanerről a tájról szól. „Hol vannak az ozorai búcsúk, a híres szentistván-napiak, melyek mióta a falu fennáll, vagyis Szent István óta, századokon át az elkeseredésnek olyan hagyományos orgiái voltak, akár a görögök örömeinek a dionizoszi napok? Vas Gereben szerint, aki itt a határban, Fürgeden nevelkedett, a Mezőség jobbágyai már az ő korában itt és ezen a napon adtak találkozt egymásnak az évközben esett sérelmek és pletykák tisztázására. Sehol jobb helyet ennél.”¹⁰⁹

Több tájegység érintkezési pontja: a Tükörcsös, Illyés későbbi, 1952-ben bemutatott *Ozorai példa* című drámájának színhelye is lesz.¹¹⁰ „A hegy, a Tükörcsös, utolsó kiszögellése a Völgységnek, Tolnának, lent kezdődik Veszprém és Fejér, a Mezőség, a Sió széles folyó-völgye, kétfelől az uradalmak fehér gyerekjáték-istállóival a végtelen búzatáblák között.”¹¹¹

A helyi íz táji példája – ismét névtévesztéssel. „Váth János a Balaton rajongója, Marconnay is róla ad eleven, heves erejű képeket; Harsányi Lajos egész ciklust szentel a »Dunántúl dicséretének« s a Hany a választott tája; Takáts Gyula Somogy költője, Jankovich Ferenc a Középdunántúlé, Weöres Sándor a Kemenesaljái, Féja Géza az esztergomi Dunái; Illyés Gyula prózájában is egyre visszatér szűkebb hazájába, ahol az Alföld átjött a Dunán s ölelkezik az igazi Dunántúllal (Mezőség–Sárköz–Völgység). Ez a költészet, a nagy kezdeményező s a készülődő utódoké egyformán, élő irodalom már.”

¹⁰⁴ Elek Artúr: *Régi magyar bibliofelek*. Nyugat 1930. febr. 16. 4. sz.

¹⁰⁵ Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

¹⁰⁶ Marjalaki Kiss Lajos: *Új úton a magyar őshaza felé*. Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.

¹⁰⁷ Németh László: *Mezőföldi táj*. (Vers.) Nyugat 1926. aug. 1. 15. sz.

¹⁰⁸ Török Sophie: *Önéletrajz, generációs probléma, vagy amit akartok...* Nyugat 1935. márc. 3. sz.

¹⁰⁹ Illyés Gyula: *Ozorai füzet II. Uti jegyzetek*. Nyugat 1935. nov. 11. sz.

¹¹⁰ Lásd erről bővebben: TÖTTÖS 2013.

¹¹¹ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus*. Nyugat 1938. szept. 9. sz.

Az író gyermekkori korcsolyás utazásában is ott búvik. „*Balkéz felől a Sárvíz lapályán Fehérvárig, Siófokig nyílt a táj; jobbkéz felől a Sió völgyén Szekszárdig; szemben a Kapos mentén Kaposvárig; s ha már a Balaton s a Duna is befagyott, hát Tihanyig, Tapolcáig és Orsováig, a világ végéig. A Sárköz és a mezőföldi Sárrét találkozásánál álltam. Megindultam, egyelőre a Szittyósra, a falu túlsó oldalára.*”¹¹²

Kritikában a regény színhelyeként jelölik meg. „*Én nem tudtam eldönteni, hogy Kurátor Zsófit a szomszédok pusmogása fojtotta-e meg, vagy az ősök szelleme, a Hagyomány, amelynek ott a Mezőföldön papnőjeül szegődött. Ő a nemesebbet választotta. A könyv egyik nagy erénye és újdonsága, mint hőköl hátra és zavarodik meg a falu, ha az, amit maga nemesnek tart, egyszer elevenen megjelenik előtte.*”¹¹³

Mórágy

A Dunántúl református német községei sorában említik. Lásd Bonyhád alatt.¹¹⁴

Mucsfa vagy Mucsi (Mucsa)

Könyv címében, a szólásokban, közmondásokban szereplő formában. „*Dr. Molnár Jenő: Mucsa a fronton. 1916. Budapest, Singer és Wolfner.*”¹¹⁵

Szépirodalmi alkotás hatodik fejezetében, a fenti formában. „*Íjas Miklós a felvonás közepén érkezett, miután elvégezte szerkesztőségi munkáját. Leült a Sárszegi Közlöny állandó helyére. Szokása szerint oda se nézett a színpadra. Az előző zártszék támlájára könyökölt, olyan mozdulattal, mely azt jelentette: Mucsa. Sohasem volt meglegedve az előadással, de azért mindegyikre eljött.*”¹¹⁶

Adyval kapcsolatos szólásszerű állításban. „*A vidéki újságíró igazán a legközvetlenebb közelségből, jelentéktelen emberek testén keresztül látja a meztelen életet, amellet folytonos harcban áll, mert a szűk területen nemcsak nevetségesen kicsinyes és érzékeny polgári tyúkszemeken tapos, hanem a saját kollégáival is örökös mucsai hadakozást folytat...*”¹¹⁷

Kisregényben a vidékiség érzékeltetése. „– *Az okmányaidat, te buta. – Mi az: okmány? – Mi az, hogy mi az? Mucsáról jöttél te? Tán még nem is hallottad ezt a szót? Hát a keresztlevél vagy születési bizonyítvány, ha bicskával kereszteltek...*”¹¹⁸

A korszak híres regényében s annak bírálatában. „*»– Ha tudnád, hogy undorodom a kultur-proccok e nyomorult Mucsájától. Állandóan kultúrát, irodalmat és művészetet golyváskodnak és olyan kicsinyesen piszkosak, krajcár vadászok, műveletlenek és majmok, majmok a megpukkadásig. Egyik sem meri megélni született egyszerű önmagát, divatos szavakból, újságvégekből, kávéházi finomságokból gyúrnak magukra egy kis majmot, ezt cipelik mindenüvé, ennek az éhségét, hiúságát, beteg irigységét etetik, s mögötte elvesz, elrothad az anyából szakadt tiszta férfi. És mi az ő irodalmuk? Örökös dongás a nő ágyéka körül, bevált fogások, finomságok, modorok átlopása a magyarba, karakán magyarokodás és ószeri szellemesség.*» (I. 44.)

– *Mi köze ennek a regényhez? A regény van a majmokban, vagy a majmok a regényben? Mikor vót két testbe egy lélek?*”¹¹⁹

Fordítói leleményből – melyet később Illyés Gyula is átvett – francia dráma címében. „*Milton grandiózus lírája (Tóth Árpád) és Molière kedves szatírájú vígjátéka, a Précieuses Ridicules (Laczkó Géza fordításában: A mucsai szép lelkek) a XVII. századi barokk ízlést képviselve, Coleridge Vén tengeré-*

¹¹² Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

¹¹³ Illyés Gyula: *Gyász. Németh László regénye*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

¹¹⁴ Illyés Gyula: *A magyarság pusztulása*. Nyugat 1933. okt. 16. 20. sz.

¹¹⁵ *Beküldött könyvek*. Nyugat 1916. márc. 16. 6. sz.

¹¹⁶ Kosztolányi Dezső: *Pacsirta. Regény*. Nyugat 1923. máj. 16. 10. sz.

¹¹⁷ Lengyel Menyhért: *Debrecentől Párisig*. Nyugat 1909. jún. 1. 10–11. sz.

¹¹⁸ Babits Mihály: *A gólyakalifa*. (Regény.) Nyugat 1913. dec. 16. 24. sz.

¹¹⁹ Fülep Lajos: *Szabó Dezső regénye*. (Az elsodort falu. Regény két kötetben, Táltos kiadása, 1919.) Nyugat 1919. dec. 16–17. sz.

sze (Szabó Lőrinc) a romantika előfutárja, míg a méltatlanul elfelejtett és csak újabban megbecsült osztrák Stifter Pusstai falu c. novellája (Szabó Lőrinc) a realiztikus természetrajongás remek min-tája.”¹²⁰

Az esszéíró saját címeleményét fölhasználva idézi Molière-rel kapcsolatban. „S bámulom benne a lángészt, s a lángeszű író (a kettő nem egy); a lángészt, aki kilátta kora zűrzavarából a legártóbb embertípusokat: a mucsai széplelket, az embergyűlölőt, az írhatnám pugrist, az entellektüell nőt, a zsugorit, a féltékenyt, az ostobát, a kicsinyest, a mához, a mindennaphoz ragadtat; s bámulom benne a lángeszű író, akitől foglalkozása, sorsa azt követelte, hogy színpadra víve rajzolja le ezeket az alakokat – amelyeket, a téma hozza magával, regényben, labruyèrei rajzban jobban lehetett volna megörökíteni – s ő meg tudta csinálni, hogy a dráma az ő kezében tiszta jellemrajz (a cselekmény csak ürügy és a kifejlés nála épp ezért mindig elnagyolt, deus-ex-machinás).”¹²¹

Tréfás leszólásként szépirodalmi műben. „Éva az ablakhoz ment, s kibámult az enyhe zöld ragyogásba. Felült a csepp ablakdeszkára, lábait himbálva a rét fölött.

– Jót tesz neki a nap... napfürdő Mucsán! – nevetgélt – sehol egy lélek, akár le is vetkőzhetnék...”¹²²
Szófordulatban. „Csínnel öltözködött, de minden elegancia nélkül, mindig valami mucsai mellék-ízzel.”¹²³

A vidéki szó szinonimájaként. „Fantasztikus mucsai újságíró-igazolványok érvén [= révén] jutottam havonta szabadjegyre, fűlig pirulva mutatkoztam be minden egyes alkalommal az életben rendkí-vűl szűkszávúnak mutató konferenciák előtt, aki, bizonyára sok más álhírlapírócskával egyetem-ben, mint állhatatos és áhítatos ingyen-publikumot, egyszerűen rezsibe vett.”¹²⁴

Önéletrajzi műben kiszólásként. „Morbus hungaricus gyűjtőnév alá foglaltam később magamnak azokat az érzéseket, amik közül egyikre ez a közönyöm alapozódott. Úgy vélekedtem magamban, hogy ez az egész nagybányai festő herce-hurca csak afféle mucsai mozgalom. És szörnyen távol ma-radt attól az igazi, nagyvilági, budapesti művészelettől, aminek könyvekben, folyóiratokban doku-mentált remekeit Dörge, Pörge, Vágó, Margittay szignaturákkal bámultam meg. Ezeket a nagysá-gokat tartottam olyanoknak, akiknek királyok és milliomosok hajolnak le a leejtett ecsetéért. És ha vágytam, bizony én ilyen ragyogó mestereknek vágytam a babérajaira.

A viláért el nem tudtam volna hinni, hogy kis szülővárosom levegőjéhez képest Budapest művészi levegője a mucsai. Mint ahogy valójában így volt akkor. Még az sem hatott meg, hogy a festők Páris-ból, Münchenből, sőt exotikus világreszkekből érkezve, ki sem szálltak a vonatból Budapesten, míg Nagybányán úgy járnak, mint a lószuszók.”¹²⁵

A vidéki, alacsony színvonalú szinonimája a híres novellában. „Magas, álláig érő gallért hordott, vékony, fehér pikényakkendőt, mely egyszerre egy nemzetközi tenoristához és egy mucsai dijnokhoz tette hasonlóvá, de ő ezzel roppant meg volt elégedve s úgy hitte, hogy semmire fejezi ki találóbban bohém voltát, határtalanba sóhajto, szeszélyes költőlelkét.”¹²⁶

A vidéket lekicsinylő kérdésben, szépirodalmi műben. „– Nem lehet, mert holnap már valószínűleg haza utazok.

– Mucsára? – kérdezte a rendőr s enyhe gúnnyal mosolygott.

Zavaromban nem tellett más tőlem, minthogy kijavítottam, így:

– Nem. Harpacskószajudárra.”¹²⁷

A parlagi, vidéki szinonimája valóságban alapuló szépirodalmi műben. „– Petőfi itthon is maga volt

¹²⁰ Király György: *Kner könyvei*. Nyugat 1921. dec. 1. 23. sz.

¹²¹ Laczkó Géza: *Molière*. Nyugat 1922. febr. 1. 3. sz.

¹²² Török Sophie: *Nyári játék*. (Novella.) 1922. dec. 1. 23. sz.

¹²³ Gergely István: *Burrian Károly f.* Nyugat 1924. okt. 20. 19. sz.

¹²⁴ Lányi Viktor: *Nagy Endre. Portré-kísérlet*. Nyugat 1926. karácsony. 24. sz.

¹²⁵ Tersánszky J. Jenő: *Igaz regény. Saját életem* (6). Nyugat 1928. újev. 1. sz.

¹²⁶ Kosztolányi Dezső: *Csók*. (Novella.) Nyugat 1930. júl. 1. 13. sz.

¹²⁷ Nagy Lajos: *Falusi ember Pesten*. (Novella.) Nyugat 1935. okt. 10. sz.

a forradalom. Az egyetlen tiszta ember. Sem ott, sem itthon nem csalódott volna, mert nem csalódhatott magában.

A költő elvörösödött.

– Ma is emlékszem, – folytatta a pap – hogy negyvennyolc májusban mindenki megharagudott rá, amiért komolyan vette az eszméit. Mucsai nemzetőrökkel becsméreltették, a Kiskúnságból kiverték, körülszalagozott képei egyszeriben eltűntek. De az elveszett pesti népszerűséget bőségesen visszaszerzte a közhonvédek közt.”¹²⁸

A vidékiség, alacsonyág szinonimája. „Élen az olaszok, egy-két kivétellel kevésbé ismert fiatal költők. Egyszerre küzdenek az isteni messze-multtal és mucsai tizenkilencedik századukkal. A latin irodalom hazai emléküik, de épp így hazai az az irodalmiatlan, silány félmúlt, amely – intellektuális értelemben – kezdő néppé fiatalította az olaszt.”¹²⁹

Nagydorog (Dorog)

A táj szülöttének önéletrajzi írásában apró motívum. A szövegből gondolhatnánk akár Kisdorogra is (hiszen nincs jelölve a Nagy előtag), de ott semmilyen vásárt nem tartottak, ráadásul a nagymama lakóhelyétől igen messze fekszik. *„Nagymama végigmérte a lovat és egy hét mulva eladta. Maga vezette el a dorogi vásárra s ami a familia leghíresebb lószakértőjének sem sikerült, azt ő egyre megoldotta. A kényes, gyönyörű ló a próbafuttatásnál nagymama szavára remekül húzott, semmiség volt az első parasztra rálőcsölni, majdnem annyira, amennyit egykor apám remélt érte. Aztán haraggal eltávozott, a ló árát valami ürüggyel az utolsó fillérig magával vive. Beirattak az ötödik elemibe.”¹³⁰*

Nagykónyi (Kónyi)

Tréfás (ismeretlen forrásból származó, de valószínűleg nem az író által kitalált) rigmus kiszólásában szerepel. *„A nagylármájú katolikus modernizmust ártatlan játéknak nézem, ha titokban csak olyan vezéreket nyílik alkalma tisztelnie, mint az embernek átlag Erhardot vagy a tudósnak átlag Wahrmundot. Ilyen vezérek mögött milyen lehet a tömeg? Úgy gondolom, hogy a tömeg az utolsó szálig híve az egyháznak, sőt, a régi dicsőség visszaálmódói ők, akiket csak az bánt, hogy benőtte a gaz a templom tornyát. De gyávák és lekaszálni nem merik. Szentségtörés! Minden boldogságuk, ha akad egy-egy kónyi vezérbikájuk, akit felhúzhatnak a toronyba, hadd legeljen ott kedvére. »Hej komám, kanyarán, – Kónyi bika harap ám!«”¹³¹*

Nagyszékely

A Dunántúl református német községei sorában említik. Lásd Bonyhád alatt.¹³²

Szarvasvadászat helyszíne Pesti Napló Vadászat rovatában 1936. április 25-én. *„A legjobb bikát eddig az idén Kunder Antal¹³³ miniszteri tanácsos lőtte Simontornyán, a nagyszékelyi erdőrészben. – Már a tavalyi kiállításon is találkoztunk néhány jó agancssal, melyeknek viselőit Kunder Antal ejtette el, mely ugyancsak amellett bizonyít, hogy Kunder Antal – bizonyára valami veleszületett vágy folytán – régi tisztelője és alapos ismerője a szarvasbikának, mert nem véletlen az egészen, ha valaki gyakorta találkozik erős szarvassal. (...) Érdekes megállapítás a tiszteletről.*

¹²⁸ Cs. Szabó László: *Egy gondolat bánt engemet...* (Elbeszélés.) Nyugat 1936. nov. 11. sz.

¹²⁹ Cs. Szabó László: *Napnyugati madarak. Előszó egy műfordítás-antológiához.* Nyugat 1937. dec. 12. sz.

¹³⁰ Illyés Gyula: *Elszakadás.* Nyugat 1936. máj. 5. sz.

¹³¹ Gellért Oszkár: *Gondolatok.* Nyugat 1908. aug. 1. 15. sz.

¹³² Illyés Gyula: *A magyarság pusztulása.* Nyugat 1933. okt. 16. 20. sz.

¹³³ „Kunder Antal (Nagykároly, Szatmár m., 1900. jan. 17.–Rio de Janeiro, Brazília, 1968. dec. 4.): gépészmérnök, hadmérnökkari százados; 1935-től a külkereskedelmi hivatal kormánybiztosa, 1936–1938. elnöke; 1938: kereskedelem- és közlekedésügyi minisztériumi államtitkár, majd 1938. IX. 22-től 1939. X. 27-ig miniszter, 1938. XI. 15.–1939. VII. 25-ig ipariügyi miniszter, 1944. III. 22-től 1944. VIII. 7-ig kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter; háborús bűnösként életfogytiglani kényszermunkára ítélték, 1956-ban kiszabadult és külföldre távozott.” BÖLÖNY 1992, 337–338.

– A tisztelet valóban különös érzelem. Kunder Antal például, mint imént olvastuk, régi tisztelője a szarvasbikának, de ez az érzés nem akadályozza meg abban, hogy, ha teheti, a mélyen tisztelt szarvasbikát agyon ne lőjje.”¹³⁴

Nebojsza

Tolnanémedi egykori földvéra a mellette elhaladó folyónál szerepel. Lásd a Kaposnál.¹³⁵

Nosztány-pusztá

Az egykor Újdombóvár, ma Nak területén található terület az író felmenőinek lakhelye. „Fekete Ilonáról mindössze annyit tudok, hogy 1835. június 4-én, 17 éves korában, mint Illés Ferenc juhász hitvese az Újdombóvárhoz tartozó Noosztány-pusztán szült egy János nevű fiút, aki az idők folyamán nagyatyámmá serdült. Fiat szülni 17 éves korban egy juhász-legénynek, egy nosztány-pusztai közös cseléd-viskóban, – s mindezt értem! Hogy háláljam ezt meg? Mit adhatok ezért neked, Fekete Ilona, mit tenéked Kállay Dávid, Énekes Mihály, akiről csak azt tudom, hogy *causa mortis*: tarkónsapás által? Tünődésem hirtelen meghökken; szeretném elkerülni a pátoszt. Noosztány-pusztá ma is áll, tele Fekete Ilonával, annyit tudok róluk, mint dédanyámról, tehát épp annyit tehetnék értük. Most, visszatekintve ébredek rá, hogy az én ő-s kultuszomat a hála vezette. Csak a hála, a jóvátézés, a kárpótlás érzése, semmi más. Én nem kapni akartam az őskötlől, hanem adni nekik, valamit abból, amihez – hány évszázadnyi erőfeszítés után – engem végül hozzájuttattak. Jobb híján adtam ezt az élőknek. Én így lettem a nemzet tagja; s ez megvigasztal.”¹³⁶

Odány

Odány- vagy Ódány-pusztá: egykori falu helye, ma Kéty, Kisdorog és Tevel egymással határos területén fekszik, a besenyőket keresve látogatja meg a szerző. „Még századok mulva is pogányok voltak. Mi történt velük? Visszabujtak? Szerettem volna felkiáltani, nagy hangon, mint holmi eposz elején, hogy Odány, Kajdacs, Csutor és ti többiek, Jók, Jaba, Csabak, Madocs, Bod, Belece, Kajnád, Topoly, bujjatok elő. Harcra vittem volna őket, új honfoglalásra.

De hisz Odány még megvan! – villant eszembe s már kaptam is arra szememet. De tekintetemet meg kellett toldanom vagy húsz perc száguldással, amíg a tündöklő jéglap végén a kis göröngyök közt fölfedeztem Odány-pusztát. Az egész két cselédház volt, meg egy juhakol egy kis dombhát tetején. Innen alig nagyobb egy vakondoktúrásnál. Rámeredtem. A nap úgy tündökölt a jégen, az a kis fekete pont olyan vakító fénynyilak közepébe került, hogy szememet le kellett húnyynom. Így is rózsaszínben izzott köröttem a hideg levegő...

De én a besenyőket kerestem. A majorság elhagyott volt. Csak a napfény szikrázott a magányos szekerek nedves oldalán.

Végre felfedeztem egy őst. Nem messze a parttól szénaboglya állt kötésig a jégben, annak tetején tartózkodott a besenyő, kezében tündöklő csákányt tartott, azzal dolgozhatott, de most épen pihent. Csizmában állt ott, a szél néha combjához tapasztotta a bő gatyát és odamutatta a két térdet annak az istentelen hidegnek. Fejében, kanászosan a tarkóra csapva épp oly hegyes, magas kucsmát viselt, amelyet Kún László hordhatott. Az eszeveszett nap épp háta mögött dolgozott, csak körvonalait láttam az ősnak. Bizalommal löktem magam feléje.

– Nicsak – mondta a pogány,¹³⁷ ahogy meglátott – te vagy?

Nagy Ferenc bácsi volt, töméntelen keresztapáim közül az egyik. Nem tudtam, hogy itt laknak.

¹³⁴ Árkádia. Agancsok és líra. Nyugat 1936. nov. 11. sz.

¹³⁵ Illyés Gyula: A Kapos-völgye. Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

¹³⁶ Illyés Gyula: Naplójegyzetek. 1938 augusztus. Nyugat 1938. szept. 9. sz.

¹³⁷ Illyés Gyula kissé szabadon kezelte a tényeket. Nem éreztelen, hogy ugyanakkor a ma Kisdoroghoz tartozó, birkahodály melletti részen ódányi kápolnát jeleznek, amely „régén búcsújáró hely volt”. Lásd erre TMFN 1981, 310.

– Itt lakunk, itt halunk – fohászkodott neki egy káromkodásnak és rendre végig is mondta, mint egy ázsiai vendégköszöntő imádságot.”¹³⁸

Ozora

A '48-as szabadságharc diadalának helyszíne. „Amikor Perczel október 3-án Görgey új rangját és hatalomkörét kétségbevonja, Görgey a képviselőházhoz írt levélben így fakad ki: »Ügyünk sokkal szentebb, semhogy átallanám az igazságot akkor is nyíltan kijelenteni, mikor ezen kijelentés a legundorabb kajánság színeit viselni látszik – s ezt előrebocsátván, figyelmeztetem a Tisztelt Képviselőházat, hogy egy jó hadvezérhez a szónoklati tehetségen meg a tiszta akaraton kívül egy kis jártasság is kívántatik a hadi tudományok úgy elméleti, mint gyakorlati részében.«

Ennyi követelő szó után még csak az igazoló tett hiányzik. Elkövetkezik az is. Az ozorai győzelem. Könnyű győzelem volt.”¹³⁹

Tájleírás eleme. Lásd Gyántnál.¹⁴⁰

A vers születési és a költő bátyjának temetési helye.

„Testvéretem, testem hasonmását tették le a sírba...
Kezdődik az élet, – a kút láncá csikorog, füst száll szeliden,
im, mozdul a táj... csak az én testvérem nyugszik örökre,
fiatal arcát komoran fordítja a sír fenekére,
elnémult szájából szakadatlan csurran a porba a vér.
(Ozora)”¹⁴¹

A '48-as diadal helyszíneként említik életrajzi esszében. „Fatális omen: Ozoránál, október 6-án egy századdal fegyverlerakásra kényszerít egy horvát ezredet. Egy évvel később az ő világosi fegyverletétele miatt föbelövik vagy felakasztják mindazokat, akik a nagyszerű harcnak hősei lettek.

Egy hónap alatt a névtelen senkiből a legmagasabb polcra jut, a dicsőség és a hatalom maximumát éri el, aminél többre nem is viheti.”¹⁴²

Tájleírás eleme. Lásd Gyántnál.¹⁴³

Tájnyelvi összefüggésben kerül elő. Lásd Kajdacs alatt.¹⁴⁴

Szülőföld-leírás eleme. Lásd Gyántnál.¹⁴⁵

A mű első ciklusában több vers (*Hangszerelés; próbafutamok; Fölkél a szél...; Hegyen tanyázom; A kálváriára; A harangokra; Egy rigóra; Bűnbánatom...; Egy barackfára; Évforduló; A gépekre; A szabad sajtóra; Beszámoló; A mécsesre a diófán*) születési helye, illetve témája.¹⁴⁶

A mű második részében kozmikus ívű prózai körkép. „A faluból ma már csak kilencen ülnek változatos kimenetelű testi sértések miatt életfogytiglani büntetéssel az ország különböző börtöneiben. A hagyományos vasárnapi verekedések szelidülnek, sőt ritkulnak; hónapok telnek emberhalál nélkül. Tünőben a régi virtus, homályosul az ozorai bicska három vármegyére tündöklő híre. Már itt a faluban is alig esik szó a szörnyű nagyszombatról, mikor a feltámadás után a felszezen a részeg béndeköljiaiak egy csendőrt a fél falu szemeláttára, iszonyú népünnepegy keretében a kocsmá ajtajára szegeztek, pontról pontra másolva a hóhérkodást, mit a zsidók Krisztuson végeztek. Hol vannak az ozorai búcsúk, a híres szentistván-napiak, melyek mióta a falu fennáll, vagyis Szent István óta,

¹³⁸ Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

¹³⁹ Hatvany Lajos: *Kossuth és Görgey*. Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

¹⁴⁰ Illyés Gyula: *Szülőföldem*. VI. (Vers.) Nyugat 1928. jan. 16. 2. sz.

¹⁴¹ Illyés Gyula: *Bucsuztató*. Nyugat 1928. okt. 1. 19. sz.

¹⁴² Móricz Zsigmond: *Görgey Artúr*. Nyugat 1930. júl. 1. 13. sz.

¹⁴³ Illyés Gyula: *Három öreg*. 2. (Vers.) Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

¹⁴⁴ Illyés Gyula: *Szavak. Tán ozorai...* (Vers.) Nyugat 1933. máj. 16.–jún. 1. 10–11. sz.

¹⁴⁵ Illyés Gyula: *Ozorai füzet I. Hangszerelés; próbafutamok*. (Vers.) Nyugat 1935. okt. 10. sz.

¹⁴⁶ Illyés Gyula: *Ozorai füzet I. Hangszerelés; próbafutamok*. (Vers.) Nyugat 1935. okt. 10. sz.

századokon át az elkeseredésnek olyan hagyományos orgiái voltak, akár a görögök örömeinek a dionizoszi napok? Vas Gereben szerint, aki itt a határban, Fürgeden nevelkedett, a Mezőség jobbágyai már az ő korában itt és ezen a napon adtak találkozókat egymásnak az évközben esett sérelmek és pletykák tisztázására. Sehol jobb helyet ennél. A falu apraja-nagyja készségesen nyújtott segédkezet, el tudom képzelni. Kiütközött belőlük az ősi vér, melyet még ma is eredménnyel tanulmányozhat, akit érdekel a leszármazás. Századokon át az ozorai vár volt az Eszterházy birodalom börtöne, itt tartották az úriszéket. A vár kapujában még ma is elmerenghet a kőből rakott, mesteri faragású deresen a mult idők szerelmese. Valamikor idáig áradt a Bakony is. Ami szegény-legényt, félkézkmárt abból kifogtak, azt idehozták; idehurcolták fölnégyelni, keréketörni vagy örökös rabságra a puszták rendbontóit is, az ellenszegülőket, nyakasokat és egyéb »pajkosokat«, az egyik okirat találó gyűjtőneve szerint. Aki közülök az igazság sujtó kezét és a vár szörnyű kazamatáit is szerencsésen megúszta, az már itt le is telepedett. Hova is ment volna tíz-húsz évi börtön után? A várat festői dombok, hegyszorulatok övezik s az agyagos partok kitünő lőszjét [!] az isten is barlanglakásnak teremtette. A hajdani börtöntöltelék abba húzódtok s elvette régi ismerőse: valamelyik morva porkoláb leányát... Mint minden nagyraihivatott várost, Ozorát is kiválasztott hódítók tették nevezetessé. Magukba olvasztották az őslakókat. Mi maradt a hajdani gazdag faluból, melyet Ozorai Pippo [!], a Zsigmond király fővezérévé vedlett olasz kalandor, Tarczai György szerint, már Mátyás előtt humanisták és festők asilumává tett? (...)

Háború volt, apám bevonult, a konferencia anyámat idézte maga elé. »Ó, te ozorai...« mondta és hirtelen elfordította arcát, mikor az internátus folyosóján meglátott. De az eposzi jelző másik felét, azt hogy »bicskás«, maga sem merte kiejteni, szívtépő zokogásba fojtotta. Anyai ösztöne minden titkos sejtelmével, rettegetve óvott bennünket ettől a falutól. Ó, az a kétségbeesett pillantás, mikor ez a sejtelen beteljesedett. Szombaton testvérbátyám még széles jókedvvel búcsúzott tőlünk, indult vissza Ozorára, ahol megtelepedett – s vasárnap éjjel anyám dermedten ejtette ki kezéből a rövid táviratot: »Ferenc fiad meghalt«. S a pillantás, az iszonyú görög némaságé, melyet másnap apámra, aztán reám emelt a véres, fiatal tetemről. Tizenhat sebet olvastunk meg azon. S a rémült, tébolyodott sietség, ahogy a temetés után rögtön elhagyatta velem a falvat. A rengeteg cigány-jóslat között neki is volt, még leánykorából, egy mocskosan förtelmes, ami ugyan ozorai viszonylatban nem lehetett valami rendkívüli: fiai nem természetes halált halnak. Ez most szinte eszelőssé tette. »Csak oda ne, soha!« Meg kellett ígérenem, hogy soha többé nem teszem lábam Ozorába. Aztán meghalt ő is, apám is és utánuk sorra a familia minden oszlopa. A család, már mi, a gyermekek vagyunk Ozorán. Mult nekem az egész falu, a család is, én magam is itten. A napos főuccán úgy kapom föl tekintetemet divatos nyári cipőmről, ha ismerősök megszólítanak, mintha rég olvasott regény hősei állnának előttem. Egy téma rántott ide úgy, ahogy mást egy könyvtárba küldött volna egy-két forrásmunka átböngészésére. »Néhány adatra volna szükségem« – jobban mondva csak ellenőrizni szeretném, hogy az a pár adat valóban olyan-e, amilyenek annak idején emlékezetem szórakozottan följegyezte... Amit én ábrázolni szeretnék, az, tudom, minden faluban megvan. Ozora csak központja ennek a vidéknek, ennek az »erdőnélküli Bakonyinak«, ahol a régi Rengeteg leheletét, hagyományát jobban érezni, mint arrébb a sűrű szálfák közt, melyek alatt most békés kirándulók gépkocsiai kanyarognak...

Mint valami jóízű adomával, vagy huncut népi történettel, megismertetnek az »ozorai ridikül«¹⁴⁷ fogalmával, amely persze ép úgy túlterjedt a falu határán, akár a bicska...

Ezen a vidéken főleg barlanglakásban laknak, akár az ősök, a bronzkorszakbeliek, akiknek legrégebbi honi rókalyukait itt a szomszédban, Regölyben fedte fel a népvándorlás előtti idők híres tudósa, Wositzky, – vagy akár az ozorai várból szabadult hajdani betyárok. A barlanglakás, magas partba fúrt közönséges pince. Olyan területen fúrják, amely senkié; ha például az országút hegybe van vágva,

¹⁴⁷ Egyéb adat híján megfejtethetlen helyi humor.

hát az így keletkezett partba. Megfelelő a vízmosások két oldala is...

Politikai hitvallására nézve a barlanglakók jórésze 1935 nyarán lelkes nyilaskeresztes volt. Cipőt általában nem hordanak, de csaknem valamennyi férfi az egyik szomszédos földesúr pártjának egyenruhájaként zöld inget visel. Különböztetésül kevés kivételével hadviselt emberek, mert mióta a minisztérium közegészségügyi osztálya elrendelte, hogy új barlanglakást nem szabad fúrni s a régieket ki kell üríteni, a község előljárósága csak különös érdemek esetében húny szemet, ha a lehetetlen rendeletet valaki megszegi. A rendelet ugyanis nem intézkedett, hogy a kitelepítésre ítélt uccasorok lakóit hová telepítsék. Új barlanglakás most tehát nem igen készül, de azért mindenki talál fedelet: a régi lakók krisztusi szeretettel több családdal is megosztják hajlékukat...

Évekkel ezelőtt írtam itt a magyarok pusztulásáról, a halálos végveszedelem egy-két tünetéről. Hány új tünetet láttam azóta! Viszolygok a károgó varjú szerepétől, de adhatok-e más hangot, ha szavam valóban személytelenné, egy tömegnek véletlenül az én ajkamon át megnyilatkozó szavává akarom tenni? Természettől inkább jókedvű vagyok, mint komor. De ha azzal a testtel azonosítom magam, amelynek anyanyelvemnél fogva tagja vagyok, a hang ösztönösen a kétségbeesésé. A magyarság, kultúránk és népünk végnapjait éli, ha nem tud megújulni. Várom a biztató szót, amely elhitelem velem, hogy megújul. Várom, aki reményt ad, hogy negyedfélmillió lép-életet élő magyar nem rothad meg önmagában, hogy levegőhöz jut. Igen, földhöz. Hogy átüti azt a réteget, mely ugyan belőle fakadt, de idegen testként tenyészik fölötte, sötétségbe fojtja, s melynek félő, hogy észrevétlenül egy nap mi is részei leszünk.”¹⁴⁸

Föltehetően Illyés Ozorai füzet címére utal. „Este még bennem ég nyugtalan és nyugtalanító tekintetük, a nincstelen magyar szemérmes-gyűlölködő, alázatos-kihívó úrnézése, mikor Illyés Gyula Ozorai Naplójába kezdek. Hogy-hogy éppen ez került a bőröndömbe? Nem ismerem a dunántúli tájat, csak az áthatolhatatlan gyűlölet ismerős. Változik a vidék, változatlan a szegénység s a megdőbbségtől magyarázó írói társaság szavába ütődve tanácstalanul virraszt a műemlékek tövében, amelyeket sötét, analfabéta Hostyák vesznek körül. Mennyivel erősebbek voltak az elődök!”¹⁴⁹

Két epigrammaszerű részletben helyszíneként egy költeményből.

„Utak

*Sürgettem volna a gyorsvonatot;
sok volt a két óra Pincehelyig.
A másik kettő a porban, gyalog
fel Ozorára, – lám ez jólesik...*

Béke

*A szőlők közt magas, szép színes kőkeresztek
jelzik a helyt, ahol emberhalált okoztak
az ozoraiak a pincehelyieknek
s a pincehelyiek az ozoraiaknak.”¹⁵⁰*

Az író egykori vadászatának színhelye. „Sok kéziratot elvesztek. Félig megírt prózák, egy sor hijján kész versek röppennek el rejtelmes módon asztalomról, közvetlenül kezem ügyéből, mintha vállam fölött egy cenzor Múzsza olvasná soraimat s tépné szét azon melegében azt, amivel nem ért egyet. Ki vagyok szolgáltatva neki, akár annak a másiknak, aki az ötleteket súgja; már nem is futok az elragadt művek után, melyek képzeletemben természetesen mind remekművé válnak, nyilván befejezetlenségük révén: az üresen maradt részek a legnemesebb anyaggal pótlódnak. Majd előkerülnek

¹⁴⁸ Illyés Gyula: *Ozorai füzet II.* (Irodalmi riport.) Nyugat 1935. nov. 11. sz.

¹⁴⁹ Cs. Szabó László: *Őszi napok Egerben.* Nyugat 1936. jan. 1. sz.

¹⁵⁰ Illyés Gyula: *7 km.* (Vers.) Nyugat 1936. szept. 9. sz.

egyszer, gondolom, s bennük van minden bizodalmam. Néha merő tréfából elő is kerülnek, de legtöbbször fájdalmat okoznak, akár a hajdani, eszményesített s már eszménnyé ért kedves nők, amikor megtörtén, ráncosan egyszerre csak valóságosan is élénk bukkannak –: mit szerettünk rajtuk? Mit akartunk tőlük? Hogy folytassuk a régi udvarlást? – alig van szavunk hozzájuk. Ide iktatok egy ilyen. Sógorom vadász kabátjának soha azelőtt, soha azután papírt nem látott belső zsebéből tűnt elő; két vagy három éve ebben a kabátban nyugtalanítottam az ozorai fácánokat és nyulakat. Itt kezdődik, szólok, ha véget ér:

– És a magyarság hivatását miben tetszik látni? – rokonszenves, kitűnő szellemiségű egyetemi hallgatók kérdezik ezt, mind gyakrabban, bizonyára nem csak tőlem. A magyarságnak már több hivatásáról hallottak, azt szeretnék, ha előadást tartanék az egyre szaporodó hivatások közül arról, amelyet én tartok igazi hivatásnak. A magyarság tele van hivatással; már-már egyebe sincs.”¹⁵¹
Modern helyzetdal helyszíne.

„...Kilép a fenyő; fenyvesek
zúgnak, jégi csókák, sovány
sasok, sirályok lengenek
Ozorán...”¹⁵²

Illyés költészetének táji kötődéséről szólva bukkan föl. „Ha dombról beszél, az egy bizonyos domb ott Ozorán vagy környékén, a fa egy bizonyos ismeretes fa, még a csillagok is a tolnai ég csillagai. Képei mindig konkrét valóságot fejeznek ki, soha általánosságot. Minden képe élmény. Ez a képes beszéd nem természeti típusokkal dolgozik, hanem átélt valóságokkal. S ez a hűség, a tájhoz: akárhol van, mindig az otthoni tájban él, azt hordozza mindenüvé magában, álmában is ezt látja. Mindenütt másutt csak van, ebben a tájban él. Petőfi tudott így benne élni az alföldi tájban, más magyar költő nem.”¹⁵³

A táj közelebről ismert részlete. „Egy nemzet sorsa nem egyszerre dől el a csatatéren és a szellem területén, erre épp mi magyarok vagyunk a legjobb példák. Egyre többet gondolok a francia írókra. Nemcsak művükre, hanem személyükre is. Mi történt velük? A Temps az ifjúság megrontásával vádolja Gide-t, pontosan abban a hangmodorban, amelyet mi a húszas évek elejéről ismerünk. Gide nem felel. Hol van? A vékony lapok hasábjain megannyi gall Szabó Dezső dörög. Valéry, Duhamel, Martin du Gard, Malraux hallgat. Gide – aki ifjúságomban engem megerősített – a hetven körül jár. Lel nyugalmat s fedelet valahol? Van az ozorai szőlőhegyeken egy magányos présház, egy vörösmartys kolna, nyaranta az ő szellemét láttam ott vendégül; szívesen látnám most személyét is.”¹⁵⁴

A nemzetről való gondolkodás elemeként fordul elő. Lásd Gyánt alatt.¹⁵⁵

A folyóirat körkérdésében az általánosság példaként említik. „A Nyugat körkérdéséhez a novemberi számban Illyés Gyula, Joó Tibor, Keresztúry [!] Dezső, Schöpflin Aladár és Tolnai Gábor szóltak hozzá. Az újabban beérkezett válaszokat itt közöljük...

A mártíromkodás megszűnt, a mitológia nem elég immár. Meg kell látni s meg kell hirdetni a valóságot. Az erdélyi szellem nem maradhat hazai exotikum, helyi különlegesség, íze erdélyi marad, más úgyse lehet, de a lényege magyar kell legyen. Ami gond Ozorán, az gond Csíkban is. A nemzeti felszabadulás után, gazdasági felszabadulást kíván az erdélyi szellem, független magyar hazát, szabad szót, és békét.”¹⁵⁶

¹⁵¹ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. 1938 május-június. Nyugat 1938. júl. 7. sz.

¹⁵² Illyés Gyula: *Emeli...* (Vers.) Nyugat 1940. márc. 3. sz.

¹⁵³ Schöpflin Aladár: *Illyés Gyula, a költő*. Nyugat 1940. jún. 6. sz.

¹⁵⁴ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Nyugat 1940. okt. 10. sz.

¹⁵⁵ Illyés Gyula: *Egységes magyarság*. Nyugat 1940. nov. 11. sz.

¹⁵⁶ Asztalos István: *Egységes magyarság*. Nyugat 1940. dec. 12. sz.

Úti cél szekeres utazásról szóló versben.

„Közel ide már Ozora,
lágy kenyere, hűs óbora,
szapora szó, jó vacsora –
Nézzük, hogy mit viszünk oda.
Ha kérdezik, hogy mi ujság,
feleljünk egy jó mosolygást.
Olyan kezd a világ lenni,
az a jóhir, ha nincs semmi.”¹⁵⁷

Jeles szülöttéről és a helység vallásáról. „*Lampe a Historia ecclesiae reformatae in Hungaria című művének 58. lapján azt mondja, hogy a híres 1523. évi 54. törvénycikk, mely szerint Luther hívei halállal s javaik elkobzásával büntettetnek, leginkább Ozorai Imre luteránus pap és annak pártfogói Massay Imre és Nadányi István ellen volt intézve. Ez az Ozorai dunántúli volt, de Vittenbergában Luthert és Melanchtont hallgatta; járt a krakkói egyetemre is.*

– Ozorai, Ozorai, a neve után, a 16. században, ez csak ozorai lehetett, – mondom Ozorán, hogy egy kis dicsőséget hozzak.

– Hát öcsém, nincs is itt egy fia luteránus, de ma sem – mondja K. bácsi, – szín katolikus község ez.”¹⁵⁸

Paks

Világkalandorrá lett szülötte kapcsán kerül elő. „*Cegléden egyszer eszembe jutott Velence – hamarjában nem tudtam, miért, míg aztán rájöttem, hogy a közelből valami pocsolya szaglik, s erről jutott – ó ezer esztendő lagúnák! – eszembe.*

Ellenben Velencében még sohasem jutott eszembe Cegléd – s ez meg úgy jut most eszembe, hogy egyenest a Westminster-Hallból jövök, ahol ott álltam pont azon a helyen, hol néhány száz esztendeje valami áruló nagyúr állt vala bírái előtt, s egy lépésre a helytől, hol a nagy öreg Gladstone feküdt volt két napig kiterítve, mielőtt átvitték temetni a Westminster-apátságba – s azon a történelmi helyen Budapest jutott eszembe, továbbá a budapesti országháza, mely igen szellemes utánpótlás a londoninak, ezenfelül egy levitézlett koalíciós népképviselő, aki idén nem kapott mandátumot, továbbá Mr. Lincoln, született Trebitsch, M. P., ami azt jelenti, hogy angol népképviselő, kinek azonban a bölcsőjét Pakszon ringatták, s bizonyára nem dalolták mellé, hogy a benne ringó gyermek valaha ugyanannak a Háznak lesz tagja, melybe egy jóval angolabb anglikán izraelita, lord Beaconsfield, született Disraeli is csak nehezen jutott be.”¹⁵⁹

Az 1870-es években játszódó jelenetben mellékszereplő megvalósult utazási célja. „*A menyecske (Lecsukja a szemét. És csak lassan kap újra életre): Holnap piac lösz Kalocsán. Nem köll valami? Valami orvosságféle vagy más? (Szünet.) Jó vót a lepény amit röggel kűdtem?*

A molnár: Elfogyasztottuk.

A menyecske: Jó volt?

A molnár: Nagyon dercésen ölettek.

A menyecske: A jegyző úrnak nagyon is ízlett.

A molnár (hirtelen visszafordul): Hát aszt honnan tudod?

A menyecske: Paksra mönt, oszt várni köllött neki a rénél.

A molnár (megkönnyebbülten): Ahá, hát ottan övött belüle.

¹⁵⁷ Illyés Gyula: *Nem gépkocsi...* (Vers.) Nyugat 1941. jan. 1. 1. sz.

¹⁵⁸ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek.* Nyugat 1941. aug. 8. sz.

¹⁵⁹ Ignotus: *Jegyzetek. A politika mögül – népies politika.* Nyugat 1910. okt. 1. 19. sz.

*A menyecske (élesen): Ottan is. (Szünet.) Mondta is, hogy ez a lepény olyan, hogy kétször is möglöhet önni.*¹⁶⁰

Pári

Csupán sajtóhibából eredő, véletlen elírásban szerepel Párizs (Páris) helyett. *„A század a megelőző századtól örökölte a népszabadítás és a népek közti egyenlőség eszméjét. Amióta Voltaire kedves, jóhiszemű vadembere s a vadregényes Amerika jámbor követe: Franklin Benjámín megfordult Páriban, a kis népek már nemcsak Isten, hanem minden jóérzésű ember előtt egyenlők voltak. Hirtelen jóra fordult a sorsuk. Igaz, hogy egyelőre csak a regényekben, de ezeket a regényeket tisztnövendékek és ügyvédjelöltek, szóval a jövő emberei olvasták.*”¹⁶¹

Pille-hegy

A folyóvölgy leírásakor előbukkanó Pillevár ma Regölyön a Szemenyei Mihály utca. Lásd a Kaposnál.¹⁶²

Pincehely

Ady művéről, a kor leghíresebb verséről szóló esszében, de sem okát, sem forrását nem sejtjük. *„Én azt mondhatom, erre jogom van: Nem értelek... Nem tudom, mit akarsz... Nem látom, merre tartasz... Nem tudtál megragadni... De ha megértettem s ha megragadott – bár szótári szóval én sem tudom, legalább egyelőre, elmondani, hogy mi az, amiben e lelki viadal, indukció és marconizmus rendjén megegyeztünk –, akkor nincs jogom megszabni, hogy a költőnek mi szabad, mi nem szabad, amint hogy egyáltalában nincs efféle jogom; semmi egyéb jogom nincs, mint megkövetelnem a művésztől, hogy tudja is megcsinálni, amit meg akar csinálni és sikerüljön neki az, amit szeretne. Ha sikerült: minden eszközében igaza volt. Ha nem sikerült, az tehetségén vagy szerencsésén múltott, nem pedig eszközein.*

Egyelőre. Hogy egyelőre nem tudom szótári szóval elmondani, bár valósággal megértem, amit a költő mindenféle boszorkány-mesterséggel megértetett velem. Mert ne feledjük: ami ma szótár, az tegnap még értelmetlen volt; ami ma használati eszköz, tegnap még boszorkányos machina volt; ami ma meghatározás, tegnap még célzás volt; ami ma próza, tegnap még vers volt; ami, egyszóval, ma már szótári betűjelével jelenti azt, amit jelent, ahhoz tegnap a mondójának még tótágast kellett állania, a nyelvével kellett csettentenie, tömjént kellett égetnie, fehérbe kellett öltöznie és csengetnie kellett hozzá, utánoznia kellett az öregapám fejtartását s a pincehelyi kondás hajnali tutulását, hogy valahogy megsejtesse velem, mire gondol voltaképpen. Alig volt régi költő – mármint olyan, aki a magáéból is adott, nem pusztán az előttejártak nyomát taposta – hogy úgy ne panaszták volna föl értelmetlen voltát, mint mi felpanaszoljuk az újabb költőkét.”¹⁶³

Lásd Ozoránál, az *Utak* című részben.¹⁶⁴

Lásd Ozoránál a *Béke* című részben.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Pilisi Lajos: *A Vörösmalom. Párbeszéd.* Nyugat 1917. 12. sz.

¹⁶¹ Cs. Szabó László: *Kis népek hivatása. (Program-vázlat.)* Nyugat 1941. jan. 1. 1. sz.

¹⁶² Illyés Gyula: *A Kapos-völgye.* Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

¹⁶³ Ignotus: *A fekete zongora.* Nyugat 1908. febr. 1. 3. sz. „Semmilyen adattal nem rendelkezem a szövegben emlegetett (általam kiemelt) pincehelyi kondásról, a hajnali tutulásáról pedig még kevésbé van fogalmam, de azt tudom: Pincehely nevű település az akkor még történelmi hétköznapjait élő Magyarországon csupán Tolna megyében található, így az esély arra, hogy éppen e helység szerepeljen az írásban: 1 a 14.986-hoz. Nincs tudomásom arról sem, hogy Ignotus valaha is járt volna ott, esetleg saját fülével hallotta ama hangot, de hát ezt írta... (Csupán szárnyaló fantáziám sugallja a lehetőséget: esetleg valamelyik felmenője élt ott, lévén a XVIII. századtól virágzó zsidó hitközsége.)” TÖTTÖS 2019.

¹⁶⁴ Illyés Gyula: *7 km. (Vers.)* Nyugat 1936. szept. 9. sz.

¹⁶⁵ Illyés Gyula: *7 km. (Vers.)* Nyugat 1936. szept. 9. sz.

Piripócs

A Dunaföldvár északi határrészén fekvő pusztá csupán véletlen névegybeeséssel szerepel. „Nadányi Zoltán: Szegény ember naplója. Csiszolt s elegáns versekkel jelentkezett mintegy évtizede Nadányi Zoltán. Az általában szokásos lírai mondanivalókon túl titokzatosságra való hajlam s valami keserű vágy: el! Európába! – jellemezte. Későbbi kötetében Piripócs gyűjtőcímmel megírta – Piripócsot; a magyar vidéket, kegyetlenül éles szemmel, nem kíméletes tollal s mégis valami bujkáló irgalommal s száналommal. Ebben a novelláskötetében megírja – önmagát Piripócson. A szemszög ugyanaz, mint ahogy művész nem láthat kétféle szemmel, ha másról vagy önmagáról van szó. A szánalom is jelentkezik, valahol messze a kulisszák mögött, leheletfinoman. A rejtett panasz pénz körül forog, pénz körül, ami elfogyott, ami nincs meg, nincs meg arányban az úri vággyal s apai vággyal. Az, amit leányaival kapcsolatban vall önmagáról, prózában is szárnyaló költemény, egyívású s egyszintű Nadányi legszebb verseivel.”¹⁶⁶

Ugyanilyen okból a vidékiség szimbólumaként találkozunk vele. „Én igazán nem értem most magamat, meg voltam én hülyülve, mikor idejöttem ebbe a városba? Mit akartam én a dolgozással? Mit keveredtem én az üvöltő klerikálisok közé? Hisz urak, az igaz, jól esik köztük lenni az embernek, nem rühes piripócsi polgármesterek.”¹⁶⁷

A világvége és az eldugottság szimbóluma. „Mehet nyanyó, meg bácsi, meg Zsuzsa piripócsra, [!] sohasem találnak meg minket ottan.”¹⁶⁸

Rácdomb

A Dúzs Szakályhoz közel eső határrészén található emelkedés ötletszerű emlékfoslányban, de a megyében – tehát rokonlátogatáskor – egyedül szóba jöhető helyen fordul elő.

„Nem szokta még meg a szorongó lélek
a látható, aránylagos jólétet.
Feszengve hordtam, mint kemény, uj inget. –
Midőn látogatóba
fel kellett mennem: (mondjuk, olyan mindegy)
a Rácdombra.”¹⁶⁹

Regöly (Regöly)

A táj eleme vára. Lásd Kaposnál, a vers első és második részében.¹⁷⁰

Lásd Ozoránál.¹⁷¹

Sárköz

A néprajzilag Ócsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék és Bába helységekből álló tájegység először az innét származó gyermekrajzok budapesti kiállítása révén bukkan föl. „Az iparművészeti múzeum gyermekrajz-kiállításán töltött órát különösen két sorozat teszi mélyen hangulatossá. Az egyik a sárközi lányok rajzgyűjteménye, a másik a Maróti Dóra kis képeinek a csoportja. Nyolc-kilenc éves sárközi leánykák szorzási gyakorlataik számoszlopai mellé apró cirádaféleket rajzoltak, melyeknek szín- és vonalhatása feledhetetlen kedvességű. Az egyik – »Kis Éva festette Héjjós [Héjjus] Évikének« – a nainvul talppal egymásnak fordított, két-három vonallal odavetett virágcserepek frissen, színesen éreztetik a kis parasztlányok erős, dekoratív ösztönét. A nagyocská lányok rajzaikon az ábrázolt leányalakok

¹⁶⁶ Szegedi István: *Kisebb bírálatok. Nadányi Zoltán: Szegény ember naplója.* Nyugat 1936. febr. 2. sz.

¹⁶⁷ Laczkó Géza: *Bútorrongálás.* Novella. Nyugat 1911. okt. 1. 19. sz.

¹⁶⁸ Tersánszky J. Jenő: *Rosz [!] szomszédok. Regény.* Nyugat 1921. jan. 16. 2. sz.

¹⁶⁹ Illyés Gyula: *A kacsalábonforgó vár.* (Vers.) Nyugat 1937. márc. 3. sz.

¹⁷⁰ Illyés Gyula: *A Kapos-völgye.* Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

¹⁷¹ Illyés Gyula: *Ozorai füzet II.* (Irodalmi riport.) Nyugat 1935. nov. 11. sz.

stereotip profilját dúskáló, rikító és mégis ösztönszerű izlésességgel egybehangolt színekkel töltötték ki. A harsány színű, pozsgásan magyaros sárközi leányrajzoknak diszkrét, kecses ellentéte a Maróti Dóra kis ciklusa. Halvány, krinolinós dámák hajladoznak képecskéin bájos félszagséggel s matt girlandok ívelnek szelíden és finoman rajzai hátterén. Erősen dekoratív fantáziáját élénken foglalkoztatja a nagy, kerek pajzsú római katona profilja, a bőven alapuffadó szoknyák furcsa vonala s nagy plakátját ügyesen fogják egységessé az összevissza csavarodó vonalak. Maróti Dóra rajzai szolgáltatják ezen a kiállításon a legbiztatóbb példát arra, hogy hozzáértők irányításával a gyermekek művészi érzéke csodálatosan fejleszthető.¹⁷²

A gyermekrajzok újabb fővárosi bemutatása. „A kiállítás egyik legkellemesebb szobája az, amelyben Ács Lipót sárközi szépművészeti gyűjtését helyezték el. Nagy részük ismerős, néhány újabb darabot talán ki kellett volna mustrálni, az egész azonban gazdag a legszínesebb, legoriginálisabb motívumokban s méltó arra, hogy újra meg újra kiállítsák, megnézzük, hogy közismertté legyen a primitív művészkedés e kiapadhatatlan forrása.”¹⁷³

Vélemény a gyermekrajzokról az Iparművészeti Múzeum kiállítása nyomán. „A gyerekrájzok között feltétlenül a sárközi parasztlányok rajzai a legkitűnőbbek. Színérzésük, díszítőtalentumuk csodálatos. A felnőttekről nincs különösebb mondanivalóm. Legfeljebb az, amit Balzac a »Contes drolatiques« egyik novellája bevezetéséül írt, hogy az ember legértékesebb produktuma a – gyerek.”¹⁷⁴

A gyermekművészek és a népművészet jövőjének összefüggései. „Most már látják, hogy a formanyelv, mely távolról sem oly ősi, mint hiszik, ha konzerválni akarják, tespedést idéz elő. Próbálják meg a másik utat, talán több eredménye lesz. Mert a művészi ösztön nem halt ki a népből. Ugye bár? Az az erő, mely létre hozta a régi varrottasokat, cserepeket, ellankadt volna? A sárközi parasztlányok az ellenkezőjét bizonyítják.

Hiszek a nép örök alkotó erejében.

Nézzék csak meg a kiállítás cserepei között azt az egy darab dunántúli tányért, melyet az erdélyi cserepek közé raktak és nem tartották érdemesnek, hogy az eredetét külön megjelöljék.

E tányéron a nyugati hatás közelsége még egészen frissen érzik. Mintha parasztba oltott rokokó mester rakta volna rá a haloványzöld virágokat. Két világ harca játszódik le e tányér peremén.

A nép biztosan magába tudja olvasztani a kívülről vagy felülről jövő értékeket. Csak igazán értékek legyenek azok. Magába olvasztja, önnönmaga képére formálja és új értékeket termel belőlük.

Még egyszer: nem konzerválni, hanem felfrissíteni kell.”¹⁷⁵

Egy sárközi ábrázolásról. „Lázár Béla nagyon helyesen a művészi nevelést és a közönség ízlésének a legszélesebb alapon való intenzív fejlesztését fokozott mértékben szükségesnek tartja. Hogy mennyire igaza van, mi sem mutatja jobban, mint könyvének fedele, melynek felső peremét egy sárközi parasztlány pompás fejdíszre építi, míg a fedél alsó kétharmadát valami furcsa, ízléstelen és a felső rész hatását bántó módon tönkretévő rajz foglalja el.”¹⁷⁶

Lázár könyve bírálatára írott megjegyzéseiről. „Röviden kívánok foglalkozni Lázár Béla észrevételeivel. Ad 1. A könyvboríték szimbolikus tartalmát én is megértettem, azonban az ábrázolás értelmes volta önmagában nem elegendő. A rajz ha gyenge, gyenge marad akkor is, ha a legszebb idea, legátfogóbb gondolat képértékének szánták. A föléhelyezett sárközi rajz, amely csupa egészség, virító szín, viszont nem fejez ki semmiféle filozófiai terminológiával felmérhető absztrakciót vagy szimbólumot (ahogy tetszik), ellenben szép. A szimbolikus tartalmú gyenge rajz és a szimbólummentes szép rajz egymás mellett sérti a szemet. A kettő együtt ízléstelen.”¹⁷⁷

Sárközi motívumok és technika felhasználása. „Lukátsovits Ily hímzései kellemes apróságok. Lu-

¹⁷² Tóth Árpád: *Gyermekrajzok*. Nyugat 1910. okt. 16. 19. sz.

¹⁷³ Lengyel Géza: *A Kéve kiállítása*. Nyugat 1911. febr. 1. 3. sz.

¹⁷⁴ Bálint Aladár: *Gyermekművészet*. Nyugat 1914. jún. 1. 11. sz.

¹⁷⁵ Bálint Aladár: *Népművészet*. Nyugat 1916. jún. 16. 12. sz.

¹⁷⁶ Bálint Aladár: *A Magyar művészet jövője. Dr. Lázár Béla: A magyar művészet jövője. Dick Manó kiadása*. Nyugat 1916. júl. 16. 14. sz.

¹⁷⁷ Bálint Aladár: [Válasz Lázár Béla bírálatára]. Nyugat 1916. aug. 1. 15. sz.

kátsovits sokat tanult a sárközi névtelen művésztől. A fekete-fehér technikát jól kezeli. Témáit logikusan tudja kifejleszteni, érti az apró öltések nyelvét és úgy látszik mondanivalói is vannak.”¹⁷⁸
A festő alkotásának motívuma. „Csóknak első híres képe, az »Ezt tegyétek az én emlékezetemre«. Úgy indult a megfestésnek, hogy egész mindenét beléje vitte: nemcsak a már meglévő képességeit, de az eljövendőknek vágyát is, s a hírnek és dicsőségnek még szemérmes reménységét. Második ifjúkori főműve, az »Árvák«, már nem olyan tiszta forrásból megitatódott alkotás. Már jelentkezik benne a majdani Csók, az igazi: a mesterségi nehézségeket kereső, a raffinement eljövendő festője, aki örömet leli abban az akkor még példátlanul nehéz világítási effektusnak művészi megoldásában, mely a külső szürkületi világosság és a belül világító lámpafény összeszűrődéséből adódik. S azután a későbbi Csók művészetének változatai: népművészeti korszaka, melyben a Sárköz, Tolna és Baranya paraszti szinességét idézgette vásznára.”¹⁷⁹

A táj népművészetéről, különösen a gyermekalkotásokról. „Biztos, hogy a kiállításnak erről a téméről nagyon könnyű az őszinte elragadtatás hangján írni. Nem azért, mert portékái világcikkék és értéküket világfolyóiratok regisztrálják, mert ennek a befolyására abszolúte nincs szükség. Ami ebben a teremben megfog, az olyan ősi, az olyan csodálatos valami, hogy a leglaposabb léleknek sincs menekvése a hatásától. Ezeknek az egyszerű embereknek szívből, érzésből összepepecselt holmijait nézegetve szinte a nagy természet munkája jut az észbe, amely a drágaköveket hozza létre a szénből és a cseppkőbarlangok csodáit a mészre csepegő vízből.

Azt hiszem, a legszebbek ezekből a tárgyakból az egyszínű, azaz fehér alapra feketével hímzett fejkötők, szalagok, párták apró munkái. Naiv virág- és állatalakzataik összeállításának finomsága kész virtuóztatás, ahogy a szín segítése nélkül a dekoratív mellett dimenziós hatásuk is tökéletes.

De ez a kiemelés világért sem akarja aláejteni a többi tarka-barka hímzések, bőrvarrások és papírra vetett tervezések nivóját. Ez utóbbiak javarészt a sárközi gyermekmagyarok művei. Mondhatom, szörnyen elkeseredhet láttukra az utóbbi évtizedek primitívkedő művésze. Hiszen itt van, ez ősi, ez naiv, csináltság nélkül, ahogyan mindnyájunk szemének üdülés a gügyögő szín és vonal a jelenségek külső képe felől, az egyszerű, voltaképp az igazi látás.

Szomoruan mulatságos dolgot hallottam különben erről a kiállításon. Van egy pár olyan népművészeti holmi is, amely gyárilag készült mintákra hímződött. Leszólni persze nem lehet ezeknek fejlettebb, kidolgozottabb ízlését a maguk helyén. Ám különösen hatottak, amikor mellettük megnéztem egy pár öreg, de szintén népművészeti asztalfutó, függöny, parádés törülköző-remeket. Mert aztán ezek a felfogásuk és ízlésük fejlettségében sem adtak semmi előnyt a modern, gyári mintájú társaiknak. Sőt.

A kiállítás rendezője megjegyezte róluk, hogy motívumaik kimutathatóan népvándorlás korabeli tatár, vagy ősmagyar motívumok. Hát hiszen ez nem olyan fontos, mint az, hogy ha már van saját és jobb minta ezeknek a népművészeknek a rendelkezésére a maguk kincstárából, minek nyúlnak modern mintákhoz? Minek tesznek magukévá ízlést, amely voltaképp tőlük vett és nem tudta többre fejleszteni a kölcsönzést, mint ők maguk? Nem szomoruan mulatságos-e ez? És nem kritikája-e értékben az úgy elbizakodó kultúrájának?

Megjegyeztem ezt különben az épp jelenlévő két művésznak is, két feketeruhás, tisztos sárközi magyar néninek. Persze legfőlegbb hmgettek rá.”¹⁸⁰

Népviseletéről, annak megmaradásáról, és az egykezésről. „Egy kis parasztlányt fel kellett öltöztetni a darabban. A színház ruhatárosnője behozta a raktárban levő parasztruhákat s hozatott a nagy faluellátó boltokból egy csomó kelmemintát.

Csodálkozva néztem a holmikra. Nem; Rozika nem így van öltözve.

Előző nap a sárközi nép kiállításán voltam, a régi Múcsarnokban s ájult örömmel láttam a tű és

¹⁷⁸ Bálint Aladár: *Rudnay Gyula képei*. Nyugat 1918. szept. 16. 18. sz.

¹⁷⁹ Elek Artúr: *Csók és Márffy*. Nyugat 1928. febr. 1. 3. sz.

¹⁸⁰ Tersánszky J. Jenő: *Sárközi népművészet az iparművészeti kiállításon*. Nyugat 1928. febr. 1. 3. sz.

a fantázia csodáit. A kiállítás rendezője, Baja Benedek elmesélte, hogy a Sárközben, amely ott van Szekszárd táján, a legutóbbi generációkig mocsarak s emberektől elzárt világ volt, halász, pákász nép lakott s ezek a hálókötés mesterségével foglalkozva, asszonyaik is a fonállal éltek s haltak. Az ornamentikának véghetetlen gazdagsága s a valósággal szerzetesi beleélésnek olyan fantázia művészete fejlődött ki köztük, hogy csak hódolattal lehet nézni a népi öltözködésnek ezt a kincstárát. Baja Benedek a keleti motívumok karakterét is sorra levezette. Ő személyes tapasztalatból is beszélt, mert hosszú időt töltött orosz fogságban s mint művészember ott is figyelemmel kísérte, sőt amennyiben módjában volt, kutatta is a népművészet dolgait. A sárközieknel megtalálta a plasztikus festői gondolkodást a szláv vidékek térbeli ornamens gondolatával szemben. Ha jól értem, ez azt jelenti, hogy a sárközínél a virág motívum nem szakadt el az élő virág formáktól s hogy az állat, madár díszek az élő állatfigurákból nőnek ki. Ellentétben pl. a matyó dísszel, ahol már nincs semmi életemlék, a vonalak rajza a síkon fut.

Nagyon csodálkoztam ezeken a szavakban is fennmaradt motívumokon. Vízfolyásos, pávás, kutyás stb. mintákon. S arra gondoltam, hogy az ethnografusoknak talán még sincs igazuk, mikor arról beszélnek, hogy a nép öltözködése tisztán az úriosztály viseletének bizonyos idő múlva meglehetősen romlott formában való átvételéből áll. Sokkal régibb, sokkal ősbibb átvételről van itt szó. A sárközi lány viseletében inkább fel tudom ismerni az évezredekkel ezelőtt élt törzsfőnökök feleségének a ruháját.

De hát ez is átvétel. Átvétel, de mindenesetre ezredeknek belső kultúrája is benne van.

Sajnálkozva láttam, hogy Rozikát nem öltöztethetem ezekben a ruhákba. Azért nem, mert azon a tájon, ahol a darab játszik, a Nagy-kunságon, ahonnan én vettem a modellt, már az én gyermekkoromban sem volt népviselet...

Ez az a harc, amit az Uri muri-ban érinteni próbáltam. Az újonnan fakadt életnek, a jövőnek: az új, okosabb, egészségesebb és emberségesebb hajnalra való küzdelmes eljutása.

Most melyik az egészségesebb világ? A régi ragyogó parasztruhák kora, vagy az újé.

Hallom, hogy a Sárköz, ahol még ma is meg vannak a gyönyörűséges régi ruhák, az egyikének legfőbb fészke. Nem akarnak gyermeket azok a magyarok, akik ezer vagy kétezer év távolából hozták el a díszítő motívumokat. Maguk ítélik halálra magukat, a fajt, az embert.

Tagadhatatlan, hogy a magyar, földműves nép óriási ugrást csinált az utolsó ötven évben. Csinált. Ezt nem lehet sem elvitatni, sem letagadni.

S teljesen a maga erejéből csinálta. Szervezet és koncepció nélkül. A közszellem hatás alatt.

Az intelligenciának ebben a haladásban semmi öntudatos része nincs.

Senki nem vezette a népet ezen az úton. Ő magától ment; ha valamit nyert, azt ő maga küzdötte ki magának.

De ez szomorú dolog s ez nem is maradhat így.¹⁸¹

A Kalocsai-Sárköz és a Tolna megyei együttes említése és jellemzése. „A nép fiának művészete mellett a sárközi népművészet remekei megérdemlik a külön megemlítést.

Ezek a cérnából varázsolt gyöngyök és drágakövek, amikből a virágszirmok finom, gyöngye bája lehel. Nagyon szépek, igézően szépek!

Az előállításuk processzusa is mindennél érdekesebb. Szinte meghatóan érdekes.

Sárköz magyar lányai utóbb már boltból vett pántlikákkal és kelmékkel ékesítik magukat. A kis parasztházak függönyei, aszalterítői már gyári munkák. Az esztováták ugyan zakatolnak itt-ott öreg szülüké kezén, de már gyári mintákat kapnak szőni.

Mit lehet mást mondani erre, mint azt, hogy dühítően megsiratni való, ami így elvész! Ami öreg ládák fenekére és népművészeti múzeumokba van száműzve, a Sárköz paraszti, magyar művészete. Nos, szerencsére, ezúttal más történt. Ezek az új szövöttek úgy készültek, hogy a múzeumból és öreg szülüké ládái fenekéről kerültek vissza mintáik az első foglalók unokái kezére.”¹⁸²

¹⁸¹ Móríc Zsigmond: *Uri muri*. (Esszé.) Nyugat 1928. márc. 1. 5. sz.

¹⁸² Tersánszky J. Jenő: *Benedek Péter. A Nemzeti Szalon kiállítása*. Nyugat 1928. nov. 1. 21. sz.

Az egykezés tágabb összefüggéseiben. „Az egyke magyarságunk legősibb erőforrását pusztítja. A Sárköz csodálatos művészetet termő magyarsága, a baranyai Ormánság remek emberpéldánya, Somogy ősi, pogánykeménységű népe, Zala-ország okos, ötletes magyar parasztja mind-mind fajtánk fájának legszebb ágai. És most ezek az ágak korhadnak?”¹⁸³

Az egykezés okairól és következményeiről a *Mi a magyar most?* című részben. „A némettség fiai előtt nyitva állt a világ, a magyarok riadtan és bizalmatlanul lapultak falvaikban. S mivel a kicsinyke földről nem mondhattak le, lemondtak az életről, a szaporodásról. Észrevétlenül egyszerre csak ott vergődtek az egyke tetet-lelket ölő hinárjában, mely fertőnek ugyan szörnyű fertő, de nem ők készítették s ezért nem is ők felelnek érte.

A »fertő« egyre terjed, a pusztulás a mértani haladvány iramával gyorsul s nem a rémhír riadalma mondatja vélem, hanem a megfigyelés tapasztalata, hogy ha a romlásnak valami útját nem szegi, most már belátható idő alatt elvész a Déldunántúl ősi magyar lakossága. Tudom, mit mondok. A statisztikusok vígasztalása után is nyugodtan és megfontoltan ismétlem: ha rövidesen nem érkezik segítség, a Sárköz, a Baranya, a Déldunántúl törzsökös magyarsága eltűnik a föld színéről.”¹⁸⁴

Az író ajándéka – felesége jóvoltából – nyelvrokonainknak sárközi hímzéses táska. „Kínálom őket a hazaival, egymásra pislogva nagynehezen vesznek is belőle. Aztán engedelmesen, egy huzamban megeszik az egészet.

A kisebbik, alighogy megtörölte száját, kibontja a csomagot, melyet egész idő alatt a térdén tartott. – Neked hoztuk. – Ez az első szava, mióta itt ül.

Fényképet hozott és egy vogul énekeskönyvet. Megköszönöm neki s viszonzásul átnyujtok egy kis vázontáskát, melyet sárközi hímzésekből alakított a feleségem. Irószereket tartottam benne.

Zavarba jön, tiltakozik. Nem, nem cserébe hoztuk, amit hoztunk. Hallottuk, érdeklődsz a mi népünk iránt. Ezeken a fényképeken láthatod, hogyan élünk.

– Én sem cserébe adom, hanem emlékül. Hogy lássad, ilyeneket csinál ott messze délen a mi népünk, amely kicsit a tiétek is. Amely rokonságot tart veletek.

– Igen, tudjuk, – mondja bólogatva, miközben zsebre teszi a hímzett táskát. – Tanuljuk az iskolában, hogy ti majdnem olyan nyelvet beszéltek, mint mi.”¹⁸⁵

Földrajzi helyzetéről és megjelenéséről a költészetben. Lásd Mezőföld alatt.¹⁸⁶

Illyés költészetének bírálatában tőle idézett részlet. „Illyés Gyula pályája, úgy, amint most, öszszegyűjtött verseiben előttünk áll, már-már kész magyar verstörténet, – egyetlen költőben. E tagoló szabadvers, – hol a tagok alatt klasszikus ritmusok bújnak át, hogy a sorokat szinte skandálni lehet, – lassan tömörülni, keményedni kezd. Közeledik ismert ritmusképletekhez: Balassa-sorra hibáz rá (Üdvözlégy nehéz föld, / holkoló [!] Sárköz, / Somogy kies bércei), ahol még a szótagszám nem me-revedett meg; egy-egy versén szépen figyelhető meg: hogyan kötődik a tagokban a szótagszám s vele hogyan rögződik a cezúra.”¹⁸⁷

A besenyőkkel kapcsolatban említik. Lásd Kaposnál.¹⁸⁸

Fafaragását állítják párhuzamba. „Igaz ugyan, hogy a Tisza mentén, Dunántúl, a Sárközben, itt-ott járja még a pásztorkés éle a száraz égerfát, juhart és akácot, ám a »mustra«, amelyet belemetsz, már nem a régi naiv képzelet szülötte. Idegen elemekkel, barokk-renesszánsz [!] diszítőformákkal keveredett, – nem is szólva a hadifogság orosz emlékeiről, – modernizálódott, elromlott.”¹⁸⁹

Az egykezés néhány jellemzőjéről. „Az egyke oka tisztára anyagi. Nem a szegénység az oka, hanem a szegénységtől való félelem, tehát végeredményben mégis a gazdasági megnyomorítottság. Tehát

¹⁸³ Németh Imre: *Költő és statisztikus*. Nyugat 1934. ápr. 1. 7. sz.

¹⁸⁴ Illyés Gyula: *Magyarok megmentése*. Nyugat 1934. ápr. 16. 8. sz.

¹⁸⁵ Illyés Gyula: *Oroszország. Részletek Illyés Gyula november elején megjelenő könyvéből (Nyugat-kiadás)*. Nyugat 1934. okt. 16. 20. sz.

¹⁸⁶ Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet*. Nyugat 1940. máj. 5. sz.

¹⁸⁷ Rónay György: *Antológiák*. Nyugat 1940. aug. 8. sz.

¹⁸⁸ Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

¹⁸⁹ Kárpáti Aurél: *Mikófalvi pásztor-faragások*. Nyugat 1931. máj. 1. 9. sz.

csupán az felelős érte, aki a gazdasági megnyomorítást okozza. A parasztokat nem lehet hibáztatni. »Szörnyű fertő«-ben élnek, de ezt a fertőt nem ők készítették. Az egykés vidéken ma már százféle sajátos tünetet lehet megfigyelni, de összetéveszti az okot az okozattal az, aki ebben látja a baj eredetét. A parasztság itt felvergődött valami színvonalra, megszerezhetett családonkint 20–30 hold földet, esetleg talán százat is, mint itt-ott a Sárközben, megszokott valami módot és természetszerűleg még jobbra törekszik. A gyermekáldás a birtok megosztását jelentené, új küzdelmet, újra azt a látástól-vakulásig tartó állati munkát, melyet csak azok istenítének oly bukolikusan, akik két kézzel sose próbálták. Mint a mai társadalom minden tagja, ők is csak egyéni érdeküket látják, nem érzik és nem tapasztalják, hogy valami nemesebb közösség tagjai, amelyért áldozni érdemes. Szó szerint úgy viselkednek, mint az urak, akiknek udvarán szintén nem szaladgál tizenkét gyerek. Kényelmesen, szépen, nyugodtan akarnak élni, egyre kényelmesebben. Ez minden bűniük...

Tudom, itt már az sem segítene, ha földet adnának. Az történe, ami a Sárközben, ahol a tízholdas gazdák éppúgy egykésesek, mint a százholdasok. (Vagy akár az ötszázholdas dzsentrik; vagy mint a hasonló jövedelmű tisztviselők és kereskedők.) A természettel nem lehet tréfálni. Ez a vidék, ez a generáció már elveszett; a kérdés már csak az, hol lehetne megállítani a pusztulást.¹⁹⁰

Hozzászólás a magyarság pusztulásához és az egykézéshez. „Fülep a maga falujában megpróbálta a donkisotti harcot, egy apatikus nép öngyilkos erkölcsével.

– Már késő, nincs segítség! – nyögte az esti kedélyes »vacsorán«, a poharak sárga visszfényében.

– Túlságos pesszimizmus! – iparkodtam megnyugtadni; de magam is nyugtalan lettem, s hetekig nem ment ki a fejemből az amit elbeszélte. Közvetlen patriám környékéről, a Sárközből, is sokmindent hallottam, s én is úgy éreztem, mint most Illyés, hogy írnom kell, kiáltani, vészkiáltást megfújni... Dehát én nem voltam illetékes: keveset tudtam a dologhoz, s még a statisztikát sem ismertem.¹⁹¹

Sárszentlőrinc (A művek születése idején idetartozott Felső-Rácegres is.)

[Sárszentlőrinc körülírása – megnevezése nélkül. „Legnagyobbat vét ön ellenem, mikor rólam ezt írja: »ez a teljesen elmagyarosodott soproni ember. Ha az volnék is, nem elmagyarosodtam volna, hanem meg. De nem vagyok az. Elgondolhatta volna ön, hogy az én magyarságomat nem lehet, csak az anyatejjel szívni magába. Színmagyar paraszt faluban születtem s gyerekeskedtem. Abban a faluban, ahol Petőfi is két évig járt – apám eleibe. Sopronnak mást köszönök.»]¹⁹²

A táj eleme. Lásd Pálfánál.¹⁹³

A táj eleme. Lásd Pálfánál.¹⁹⁴

A táj eleme. Lásd Pálfánál.¹⁹⁵

A táj eleme. Lásd Pálfánál.¹⁹⁶

Sárvíz folyó és csatorna (Sár, Sárvíz)

Vallomásos mű helyszíne. „Honnan jöttem? Onnan, ahol jó bor és jó búza terem, kerek dombok és bársonyos mezők hazájából, a gyönyörű Völgységéből, a Sár mellékéről, ahol Vörösmarty bolyongott hajdan, Etelkáról álmodva. Íme, felülök az időgépre: vissza! vissza! itt vagyok, az otthoni tájon.”¹⁹⁷

Az író személyes élményeként bukkan föl hőse utazásában – a szekszárd-palánki (ma Sió-hídnak nevezett) vasúti műtárgyon. „A vonat halk füttyel átsurran a Sárvíz szürke hídján. A víz elmarad veszteglő tutajjaival. Jönnek már a mi szőlőhegyeink, az ismerős, édes sziluett az alkonyi égen. Apró

¹⁹⁰ Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

¹⁹¹ Babits Mihály: *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja*. Nyugat 1933. okt. 1. 19. sz.

¹⁹² Csupán szabályerősítő kivételképpen közöljük, noha a szerző valóban nem nevezi meg szülőhelyét. Lehr Albert: *Tisztelt Főszerkesztő Úr!* Nyugat 1913. jún. 1. 11. sz.

¹⁹³ Illyés Gyula: *Íme, férfi lettem*. (Vers.) Nyugat 1929. márc. 1. 5. sz.

¹⁹⁴ Illyés Gyula: *Szerelmem huszonegy éves...* (Vers.) Nyugat 1930. okt. 1. 19. sz.

¹⁹⁵ Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

¹⁹⁶ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Nyugat 1938. nov. 11. sz.

¹⁹⁷ Babits Mihály: *Úti Napló*. Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.

tüzek nyílnak szerte a hegyeken: egy-egy tanya világos ablaka. Szüret van ott, vagy már szűrés is: a tanya előtt üldögélő gazda bizonyosan a mi vonatunkat nézi a kis rudas messzelátón. Ott... ott... azon a hegyen... ott van a mi tanyánk.”¹⁹⁸

Árpád-kori leírásban „Anonymus nyomdokain”. „»Árpád vezér ada Eudeu-nek földet a Duna mellett számtalan néppel. – Eudeu azon vidék népének meghódítása után várat épít, melyet köznyelven Zekuseunek (Székcső, Baranya megyében) nevezte. – S Boytának azon módon nagy földet ada számtalan néppel a Sár mellékén.« (47. §.) (...)

Anonymus víznevei: Tisza, Szamos, Almás, Kapus, Sár, Omsó-ér, Körös, Jósás, Tekerő-ér, Tur, Kórógy, Maros, Csesztreg, Böge, Temes, Fövény rév. E 16 névből 9 félreérthetetlenül magyar értelmű. De az -s képzős szavak egyike sem lehet más. A 16 név közül egyébként mai napig egyről sem tudták bebizonyítani, hogy más, idegen nyelven volna valami jelentésük.”¹⁹⁹

Emlegetése más folyónál. Lásd Kaposnál.²⁰⁰

Föltehetően legkorábbi szereplése irodalmi műben. „E tájköltészet hűségét és az ihlet valódiságát jelzi, hogy amilyen ritka Dunántúl a megműveletlen, lakatlan vadon táj, époly ritkán találkoznak ennek leírásával is. Jellemző, hogy Vörösmarty legzordonabb eposzának, a Két szomszédvárnak bevezetésül ír le egy ilyen embert nem látott vidéket:

Messze pedig, hol völgyeiben maradozva foly a Sár,
S késő hajjai közt resten nyújtózik az omboly,
Bus panaszát az uszók négylábu serge zokogta,
S a vizek országát idegen hangokkal ijesztvén,
A bikatorku bölöm durván felbőge; csak embert
Nem látott ez a táj. Ember, ki az estnek örüljön
És szenderre csaló összhangját értse gyönyörrel,
Ember nem jön elő...”²⁰¹

Együttemlegetése más folyóval. Lásd Kaposnál.²⁰²

A besenyőkkel kapcsolatban, a Döbrököznél idézett gondolatkörben fordul elő.²⁰³

Séd-patak

Szekszárd kis helyi patakja költő a háza előtt folyik el. „Foltos, szalmás a vályog. A gerendák közt fecskék keringnek. Pincetorok / hüsöng, nagy hordók, misztikusan, jó pénz, jó mámorok, kadarkaborok. / Szemközt nagy bálvány fakapu néz ki az utcára, zöldrácsos, szép / S künn a ház előtt évrül-évre eszi az utcát az akácós Séd.”²⁰⁴

A jelentős esszében Babits (cím nélkül idézett) *Téltutó a Séd pataknál* című versének részletében a táji elemek példája. „De nem idézhetünk tovább. Azonban, hogy ezek a pasztellszínek és méla hegedűhangok mennyire a tájban élnek, egy kontraszttal is megmutathatjuk:

*Muzsikál a napsugár ma s ragyogva tükröz a Séd:
oly simán gyüri lejjebb vizei halk hűsét,
mint titkos mángorlóból gördülne selyem lepedő.
Kanyarg a mély szakadékban s locsolja arany csepegő.
(...) Patak! tudod-e: nemsokára itt lesz a tavaszi ár!
Jajgatni fogsz, ha vize benne medredet tépve leszáll*

¹⁹⁸ Babits Mihály: *A gólyakalifa*. (Regény.) Nyugat 1913. dec. 16. 24. sz.

¹⁹⁹ Marjalaki Kiss Lajos: *Új úton a magyar őshaza felé*. Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.

²⁰⁰ Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

²⁰¹ Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet*. Nyugat 1940. máj. 5. sz.

²⁰² Illyés Gyula: *Benmszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

²⁰³ Illyés Gyula: *Benmszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

²⁰⁴ Babits Mihály: *A régi kert*. (Vers.) Nyugat 1917. aug. 16. 16. sz.

s csapkod, mint ostoros hóhér: bömbölni, zokogni fogsz!
Arany Séd! tudsz-e róla? oly nyugodtan ragyogsz.

A tárgy itt is tudnántúli [!], de a költői kép már nem; éles színeivel, drámai ellentéteivel ez már valóságos »erdélyi« vers.²⁰⁵

Simontornya

Országos pályázaton győztes műben az egyik doktor lakóhelye. „Az asszony tovább sopánkodott. – Itt volt nála a simontornyai doktor, de az is csak azt mondta, ja az öregség. Írt valamit neki, de nem ér semmit, ha csak egy kalánnal beszedsz, már kifordul belőle. Talán a hónapot sem éri meg. Aztán hát hivatott.

Varga rá se nézett, de a konyult bajsza, a bozontos szemöldöke, még a csizmája orra is rosszalta a dolgot. Egy éve már hogy a felesége ajtót se nyitott arra a házra és most tartott tőle, hogy az egész haldoklás megint csak a sógora csalafintasága.”²⁰⁶

Lásd Gyántnál is. A gyermekkorban a nagy lakott hely példája. „Szegény pusztaiak / még falut sem láttunk. Mikor Simontornyát / elértük, hát Klári szava is elakadt...”²⁰⁷

Az író gyermekkori létélménye. Lásd még Kölesdnél is. „Szótlanul kifordultam az ajtón s még a kilincs eleresztése előtt elhatároztam, hogy hazautazom. De nem azért voltam pusztai, hogy hübelebalázs módjára fogjak neki. Az iskolaidő leteltéig az uccán csavarogtam, közben elballagtam az állomásig, a kifüggesztett hirdeményekről nagynehezen sikerült megtudnom, mennyibe kerül a jegy Simontornyáig s mikor indul a vonat. Aztán lakásomra mentem, s nyugodtan, mintha mi sem történt volna, megebédeztem. Nagynénémtől füzetvásárlás ürügyével kértem annyi pénzt, amennyi a jegyre kellett. Amit tudtam, összecsomagoltam s a batyut elrejtettem a kapu előtti bokrokban. Este tizenegykor már a hazai, a simontornyai állomás peronján álltam.”²⁰⁸

Erdejével, vadászattal kapcsolatban említik. Lásd Nagyszékelynél.²⁰⁹

A táj elemeként szerepel. „Más falu, ameddig a tekintet elér, sehol. Csak jobb kéztől messze Simontornya; Szilas sejlik valahol még a dombok mögött, mint az emlékezetben egy hajdani ünnep. Megállok az utolsó szőlőkarónál, elégedetten nézem a művet, mintha én alkottam volna; majdhogy hátra nem lépek, ahogy a festők szokták.”²¹⁰

Egy régi korcsolyakirándulás emlékében. „Találtam itt is egy hártyaszerűen vékony jégréteget, ezen kezdtem neki legszebb mutatványaimnak. Köröztem előre, hátra; fölugrottam, előredűlve megfogtam a korcsolya orrát, egyik lábamat hátul felnyujtottam és így írtam a nyolcasokat. A jég megreccsent. Lenéztem a mélységbe és annál odaadóbban dolgoztam. Néha a ház felé pillantottam, melynek én is csak kéményét láttam, lélekzetet vettem és zihálva, kihevülve folytattam mutatványaimat. Forogtam, táncoltam, mint egy dervis. Aztán egyszerre, – mint aki elkészül egy sürgős munkával, de másutt még sürgősebb várja, – az utolsó ugrás lendületéből megint a végtelen jégtükörnek iramodtam. Félóra mulva Simontornya alatt voltam. De repültem nyílegyenesen tovább, mintha valami gyors üzenetet vittem volna, mint a paripa a királydinnyés homokon, Szabadszállás és Kecskemét között, azaz a hatvaniutcai hónapos szobában: Petőfi képzeletében. Milyen hírt s kinek? Egyszerre megálltam.”²¹¹

Simontornyai járás

Tolna megyei vonatkozású nemzetiségi statisztikai adatban fordul elő. „A némettség a simontornyai

²⁰⁵ Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet*. Nyugat 1940. máj. 5. sz.

²⁰⁶ Németh László: *Horváthné meghal*. (A Nyugat novella-pályázatán első díjjal kitüntetett pályamű.) Nyugat 1925. karácsony. 23–24. sz.

²⁰⁷ Illyés Gyula: *Három öreg*. 2. (Vers.) Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

²⁰⁸ Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

²⁰⁹ *Árkádia*. *Agancsok és líra*. Nyugat 1936. nov. 11. sz.

²¹⁰ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. 1938. augusztus. Nyugat 1938. szept. 9. sz.

²¹¹ Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

járás kivételével, ahol 0.5 százalék fogyást tapasztalunk, a szaporodás és a földfoglalás versenyében mindenütt megelőzi a magyarságot.”²¹²

Sió folyó és csatorna

Írói álnévként bukkan fel fordításban. „Ez a bizonyos Ch. V. még nem olyan régen iratkozott be a pesti lakosok névjegyzékébe. Korábban Veszprémben volt lapszerkesztő, ahol véleménye szerint kevesen tudják, hol van korrekt helyén a pontosvessző, ezért távozott a városból, pedig atyja, – ama Cholnoky László ügyvéd úr, aki először fordította le Sió álnév alatt a Monte Christo című regényt: ugyanebben a városban öregeedett meg.”²¹³

Különös élmény helyszíne és szereplője.

„Talpammal tréfált a drága föld, megismertem, nevetésre fakadtam,
S mikor egy fűrj csattogva fölroppent előttem, kirobbant kedvem is,
S mikor a fordulónál egy vadszederbokor kedvesemről kérdezett,
Ej-haj, kitártam karom, feledtem életem, dalolni kezdtem!
S azonnal a völgyben a fák hajladozni kezdtek,
Mint kanóc gyors füstje táncolt az úton végig a forgószelel,
Cicázott a fákkal, rohant részegen, részegen magát a Sióba vetette,
Felébredt a táj s a pihegő dombokra a nap csodálkozva nézett...
Egy toll hullott elém, felvettem, vele írok neki majd levelet
Ha hegyemre ér a nap, aranyába mártom s vele írom meg vidám szerelmemet,
Ha ide ér a nap... de a nap még szárnyát csattogtatva keringett odafönn magasan
Leültem a fübe, néztem a mezőket, a Sió bizalmasan rámnevetett,
Felemelte s lábam elé fektette fejét, szelid állatom! Megsimogattam...”²¹⁴

Simontornyai élmény helyszíne.²¹⁵

A táj elemeként, emberek lakóhelye közelében. Lásd Kapos alatt.²¹⁶

Könyvbírálatban, a mű helyszínének határaként. (Noha Babits e ponton mindig Sárvíznek hívja!) „Lent a Sió görbe völgye, a széles, buja, a halmokhoz oly bölcsen alkalmazkodó.”²¹⁷

A Tükörcsös leírásánál (lásd ott is!) megjelenik „a Sió széles folyó-völgye”²¹⁸

Patak képzelt és valóságos céljaként említik.

„A Bakony fölött párás enyhesség
köde borong... Már siet a Gaja:
viszi sűrögve izgatott vizét
a Sió hülő keblébe, haza...”²¹⁹

A táj eleme. Lásd Kapos alatt.²²⁰

A mellette lakó besenyők kapcsán említik. Lásd Kapos alatt.²²¹

²¹² Illyés Gyula: *Magyarok megmentése*. Nyugat 1934. ápr. 16. 8. sz.

²¹³ Krúdy Gyula: *A kakasos és vendégei. Ady Endre éjszakáiból*. Nyugat 1925. júl. 1. 12–13. sz.

²¹⁴ Illyés Gyula: *Szülőföldem*. VI. (Vers.) Nyugat 1928. jan. 16. 2. sz.

²¹⁵ Illyés Gyula: *Három öreg*. 2. (Vers.) Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

²¹⁶ Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

²¹⁷ Illyés Gyula: *Halálfiái. Babits Mihály regényének propagandakiadása alkalmából*. Nyugat 1935. szept. 9. sz.

²¹⁸ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus*. Nyugat 1938. szept. 9. sz.

²¹⁹ Jankovich Ferenc: *Megint az ősz...* (Vers.) Nyugat 1938. nov. 11. sz.

²²⁰ Illyés Gyula: *Bástya*. Nyugat 1940. szept. 1. 9. sz.

²²¹ Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Szárazd

A lakott helyek felsorolásában. Lásd Kapos alatt.²²²

Szekszárd

A költő vallomások művében idézi Garayt és a táj változásait.

*„...járok, vagy leheveredem[,] ha akarom: ó mily kék az ég! mily fehérek a felhők! mily zöldek a dom-
bok!*

*Áll gyönyörű síkság, dúsan koszorúzva vetéssel!
és koszorúzva vidám füvel Szekszárdnak alatta...*

*Nem, nem csak lokálpatriotizmus a költő rajongása. Íme a szerény Garay szép sorai csak utánzata
a nagy Vörösmarty még szebb sorainak, melyeket szintén a Völgységhez írt:*

*Halmaidat koszorúzza borág, koszorúzza tetődet
Százados erdőség...*

*A százados erdőség eltűnt, s amerre nézek, mindenütt az Ember szelleme lebeg a táj felett. De nekem
annál kedvesebb e természet, mert az Isten és ember közös munkáját látom benne s úgy képzelem,
hogy amint hajdan a donjonok és belfryk, gót tornyok és román kastélyok: úgy ma a karcsú és vígan
füstölő gyárkérmények, vagy a viharágyuk püffögő kürtjei nem sejtett szépségeket lopnak a tájakba.
Ne sajnáljátok a régi romantikát: új romantika jön a helyébe s a vidám és művelt tengeriföldek nem
engednek szépségben az ő s mocsaraknak.”²²³*

Az 1904-ben írott vers nyitó szakaszában a bor származási helye.

*„Szerény borral kínállak íme
nem Szekszárd régi lángbora:
ennek világosabb a színe
és szelídebb a mámore
de mégsem altató, butító
s nem durva főleg, s nem hamis
s vélném, baráti körben itt jó
olykornap ily olcsóbb bor is.”²²⁴*

A költő életének színhelye kötetének bírálatában. *„Külső események és jelenségek, életének, sorsának
különböző eseményei is megszólaltatják, a magyar élet központjából távoli élet Fogarason, a szek-
szárdi családi otthon hangulatai, a városi élet mindenféle képei, szerelem és barátság – de a fontos,
a lényeg, mindig az a visszhang marad, amit mindez a lelkében fölver. Verseit tárgyuk, megfogható
mondanivalóik szerint elmondani annyi volna, mint megfosztani őket lényegüktől. Nem az anyagát
adó kémiai szerek teszik a parfümöt, hanem a belőle áradó illat.”²²⁵*

A költőtárs egykori levelezésüket felidéző személyes vallomásában. *„Babits Mihály új könyvét ol-
vasva gyakran bukkanok olyan versekre, melyeket több mint tíz év óta ismerek és a levelesládámban
örzöm őket, azokkal a hosszú, drága levelekkel együtt, melyeket még Szekszárdról írt, húsz éves ko-
rában, nekem, a húszévesnek, abban a korban, mikor az útnak induló írók keresték egymás kezét.
E versek mellett nincs évszám. Elkeverednek azokkal, melyeket tegnapelőtt írt. És senkise tudja ki-
találni – a lélektan minden boszorkányossága kudarcot vall – hogy melyek születtek tegnapelőtt és
melyek tíz évvel ezelőtt. Mind a két fajta vers egyformán egész és babitsi.”²²⁶*

²²² Illyés Gyula: *A Kapos-völgye*. Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

²²³ Babits Mihály: *Úti Napló*. Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.

²²⁴ Babits Mihály: *Vile Potabis*. (Vers.) Nyugat 1915. aug. 16. 16. sz.

²²⁵ Schöpflin Aladár: *Babits Mihály új verseskönyve*. Nyugat 1916. jún. 1. 11. sz.

²²⁶ Kosztolányi Dezső: *Babits Mihály*. Nyugat 1916. jún. 1. 11. sz.

Az egész költemény témája, címében is jelölve.²²⁷

Könyv kiadásának helye. *„Ketskés Győző: A Kárpátoktól a Kárpátokig. Szekszárd. Molnár-féle nyomdai műintézet r:-t. [!] kiadása. 1917.”*²²⁸

Babits költőtársa gondolatmenetének eleme. *„Nyugtalan szeretettel nézem régi, kedves ismerőseimet. Vajon milyen érzést gerjesztenek, így együtt abban, aki sohase hal[!]ott rólunk? Megérti-e, nem az egyes költeményeket és költőket, de az egészet, mely egy lelket jelent s túl az európai formákon érzi-e a különbséget, mely létjogot ad neki a világ hangversenyében? Mi ez a különbség? Csak az a szeszélyesen túláradó véralkat, melyet a külföldiek annyiszor emlegetnek, vagy több nála, egy állandó, mindenütt jelenlevő árnyalat, talán egy világérzés, vagy egy világnézet? Az Érmellék kákás, szittyós vidéke, Szekszárd szőlőhegye, Szeged füzese, Debrecen rozsdás és fájó ódonsága, az Alföld pora és unalma kívülről is olyan, mint minékünk belülről? Van-e itt akár tárgyban, akár formában olyasmi, amiről az idegen olvasó a kötet átlapozása után fogalmat alkothatna a magyar líráról és ennek alapján agnoszkálhatna egy másik, itt termett verset?”*²²⁹

Az egykor itt élt költő-tanfelügyelő életrajzi adatában említik. *„A disszertáció írója [Kömlös Aladár] gondosan összegyűjtött minden adatot, amelyekből Dömötör pályáját rekonstruálhatjuk. Részletesen elmondja diákéveit Nagykovácsón, Arany János gondozó keze alatt, teológuskodását Pesten, első korai irodalmi sikerét, mikor 1865-ben a Kisfaludy-Társaság pályázatán Greguss Ágost híres munkája mellett dicséretet arat ballada-elméletével, edinburghi tanulmányútját, amely közvetlen kapcsolatba hozta az angol szellemmel és irodalmi perspektíváját messze kitágította, pesti tanárságát, majd tanfelügyelősködését Szekszárdon és Pesten és 1877-ben, 34 éves korában elkövetett öngyilkosságát.”*²³⁰

Vers keletkezési helye. *„(Szekszárd, 1921.)”*²³¹

A költő életének és alkotásának szinterei között találjuk. *„Az ő ünnepnapja akkor kezdődik ismét, hogyha visszatér Reviczky utcai dolgozószobájába, mely a munka szép gyötrelmét, egy élet felelős tudatát viseli magán és hasonlít Virág Benedek szobájához, a budapesti magányába, mely hasonlít szekszárdi, szegedi, bajai, fogarasi, újpesti magányához, s leül íróasztala mellé, melyre társai, a magyar költők föltekintenek, az írószékére, mely egyre jobban hasonlít a trónhoz.”*²³²

A költő származási helye. *„Egyszer Kemény Zsigmond valamelyik regényének első kiadását forgattam a Nemzeti Múzeumban s ott, a regény végén, ahol a figyelmes szerző vagy hálás kiadó a könyv előfizetőnek hosszú lajstromát közölte, találkoztam egy szekszárdi Babitssal. [!] Ez a kis véletlen pedig talán nem is egészen véletlen. A régi könyvedvel rokon, – mert hiszen az lehetett, – irodalom, poézis és könyvek áhítatos szeretetében, íme, visszaiütem a második generáció költő-fiában, megnöve és felmagasodva, európai horizontot áttekintően és alkotóra mélyülten. Kicsi, szubjektív emlékem ez a találkozás, de olykor a kis dolgok is jellemző nagyokat példáznak.”*²³³

Hagyomány szerinti elődtelepülésénél említik. Lásd Aliscánál.²³⁴

A közelében fekvő néprajzi táj miatt szólnak róla. Lásd Sárköznél.²³⁵

Az innét származott bor révén kerül elő. *„Egy délután az Esterházy-pincében meglehetősen menyiségű szekszárdit és villányit fogyasztván, elhatároztuk (Károlyi, Bailleur, Ledererrel), hogy kimegyünk vacsorázni a magyar csárdába a Práterba.”*²³⁶

²²⁷ Babits Mihály: Szekszárd, 1915 nyarán. (Vers.) Nyugat 1917. ápr. 1. 7. sz.

²²⁸ Beküldött könyvek. Nyugat 1917. szept. 16. 18. sz.

²²⁹ Kosztolányi Dezső: Horvát Henrik antológiája. (Neue ungarische Lyrik In Nachdichtungen von Heinrich Horvát). Nyugat 1919. ápr. 16. 8. sz.

²³⁰ Schöpflin Aladár: Dömötör János. Nyugat 1920. márc. 5–6. sz.

²³¹ Babits Mihály: Dante. (Vers.) Nyugat 1921. szept. 16. 18. sz.

²³² Kosztolányi Dezső: Babits Mihályról. Nyugat 1922. jan. 16. 2. sz.

²³³ Kárpáti Aurél: A költő nosztalgája. Nyugat 1924. ápr. 1. 7. sz.

²³⁴ Révay József: Musarum sacerdos. Nyugat 1924. ápr. 1. 7. sz.

²³⁵ Mórnicz Zsigmond: Uri muri. (Esszé.) Nyugat 1928. márc. 1. 5. sz.

²³⁶ Marczali Henrik: Emlékeim (7). Nyugat 1929. aug. 16. 16. sz.

Az innét származott bor révén idézik nevét. „Szép őszi este volt, fiatal voltam, a vacsorához szekszárdi bort ittam, úgy éreztem, hogy nekem áll a világ.”²³⁷

Egy mű bírálatában látszólag ötletszerű példaszó, távolabbról incselkedés Babitscsal. „Vagy egy mágnás-politikusunkkal való beszélgetésem, ki testi megjelenésében is prominens s kinél arról volt szó, hogy kit küldhetnének le Erdélybe egy erősen nemzetiségi helyre, ha jól emlékszem, főispánnak. »Én, szóltam az okos nagyúrnak, tudnám, hogy Excellenciád helyében mit tennék: magam mennék le!« S a mosolyra, mely ötletemet fogadta, illő reverenciával jegyeztem meg, hogy, úgy vélném, mégis csak jobban válik be az angol rendszer, hol a leggazdagabb, legmutatósbabb s legtehetségesebb nagyurakkal küldik ki és el kormányzóknak s helytartónak, mint a mienk, hol ha az adótiszt sikkaszt Szekszárdon, áthelyezik strófból [büntetésből] Fogarasba – s ott képviselje aztán a magyar állam-eszmét...”²³⁸

Irodalmi esemény színhelye. „Március 16-án, vasárnap, Szekszárdon, a Vármegyeháza zsúfolásig megtelt nagytermében, a város egész intelligenciájának részvételével Nyugat-est volt. Móricz Zsigmond Babits Mihályról, mint Szekszárd város szülöttjéről beszélt; megrajzolta azt az utat, amit a költő »az ősi szekszárdi tisztas kúriától a világköltő prestige-éig megtett«. Babits Mihály a közönség tomboló tetszése mellett olvasta fel két versét. Simonyi Mária szintén három Babits-verssel ért el frenetikus hatást. Az est második részében Nagy Endre Adyról adott elő, Móricz Zsigmond egy vidám novelláját olvasta fel, Simonyi Mária pedig Móricz-verset mondott; végül Nagy Endre konferált. Előadás után százterítéses bankett volt.”²³⁹

A Nyugat-est említése. „A Nyugat mostani új munkássága jó jel. Hány vidéki városban voltunk s milyen csodálatos estéink voltak. Csaknem mindenütt azt mondták a zsufolt és tömött termeket látva, hogy »az idei szezonnak ez volt az első sikere.« Miskolc, Szeged, Szekszárd, Nyiregyháza, Hódmezővásárhely, Győr, Sopron, Újpest, Baja, Sáropata, s más helyeken is, szinte éhesen, írásra, művészet-re, valami nagy és nemes kijelentésekre éhesen tódult a közönség s mindvégig boldogan voltak jelen novelláknak és verseknek előadásán...”²⁴⁰

A költő ifjúkori életének színhelye a magyarság fogyásának összefüggésében. „Van falu, amelyre én még mint színmagyarra emlékszem – s amelyről most hallom hogy már tiszta német. Mint diák, Pécs és Szekszárd között járván – s akkor még nem vitt arra jó vonat – sokszor tettem meg a hosszú kocsiutat, az egész Mecseken át, Nádason vagy Hidasdon abrakolva. Pár évvel ezelőtt megint keresztülutaztam arra, ezuttal autón, és szomorú ügyben, mert halott apámat költöztettük haza. Pécsről át Szekszárdra. Elül a teherautó ment a koporsóval, utána mink, külön, párnás-kocsin, fázva és szótlanul. Most eszembe jut ez a családi gyászút, halottas vonulás, falvakon át melyek némák vagy németek... Illyés cikke óhatatlanul ezt a temető emléket idézi.”²⁴¹

Az író regényének színhelye az író társ ismertetésében. Lásd Siónál is. „A környezet inkább naplót íratna vélem tanulmány helyett erről a könyvről, melyet a Kata néni, Klárák és Etusok kezéből végre sikerült fölmentenem ide a szállóhegyre, ahol most a száz év előtti vidéki magyarok módjára prés-ház tornácán, ritka borhörpölések közben áldozhatnék az irodalomnak, ha szememet és tollamat félnapokra nem nyugózná le a tolnai táj kimeríthetetlen szépsége, vagy a derűs, könnyű lustaság, az időtlen, békés révedezés, amire az itteni borok ilyen jámbor élvezése is a magányt változtatja. Lent a Sió görbe völgye, a széles, buja, a halmokhoz oly bölcsen alkalmazkodó. A szállóval teleültetett domb, melyről mindezt látom, utolsó magaslata a hegyláncolatnak, mely Szekszárd körül kezdődik. Magát Szekszárdot nemcsak megye-székhely volta teszi közelivé, de némi gyakorlatias rokonszenv is: az itteni borokat szekszárdi néven adják el azoknak, akik messzebből jönnek értük. Ha jönnek. De alig

²³⁷ Nagy Endre: *Nehéz a giccs!* Nyugat 1929. okt. 16. 19. sz.

²³⁸ Ignotus: *Erdélyi lexikon.* Nyugat 1929. nov. 1. 21. sz.

²³⁹ *Nyugat-estek. Szekszárdon.* Nyugat 1930. ápr. 1. 7. sz.

²⁴⁰ Móricz Zsigmond: *Szentiváni kuria.* Nyugat 1930. jún. 11. sz.

²⁴¹ Babits Mihály: *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja.* Nyugat 1933. okt. 1. 19. sz.

jönnek, alig keresik; a szüret maholnap a kékkő és a szénkéneg árát sem hozza meg, a család tele van panasszal. A szép, vaskos tőkét csak azért nem vágják ki, mert az embernek nincs szíve nekik ereszteti a csákányt, mintha csak eleven húsba kellene vágnia. Haj, a régi idők, a régi nagy szüretetek...”²⁴² Családi Vörösmarty-émlék révén bukkan föl. „Nagyapám testi valóságában is látta, még egész fiatalon, a szekszárdi nagyutcán. Nagyapám vakációs növendék volt akkor, s Garay Jánossal sétált, földijével, akivel egy osztályba jártak; sokszor ismételte a Garay rajongó kiáltását, mikor feltűnt a Zalán költője: »Szeretném megcsókolni a földet, ahová lép!« Ami elég nagy rajongásra vall, tekintve a szekszárdi utcák poros állapotát abban az őskorban.”²⁴³

Szökéskor, ifjúkori gondolatok közt bukkan föl. Lásd Kölesdnél.²⁴⁴

Dömötör János – már idézett – életrajzi adatában. „1873-ban egy boldogtalan szerelem lezárulása után, úgy érzi, életformát kell cserélnie. Kineveztetni magát Tolna-Baranyába tanfelügyelőnek, s reménykedik, hogy szülőmegyéjében, a családhoz közel, majd nyugalmat talál, a menekülő elhallgat benne. Két év alatt tűrhetlenné válik számára Szekszárdon is az élet.”²⁴⁵

Babits bevezetésében és Kosztolányi 1904. szeptember 14-e utáni és november 4-e előtti levelében, visszautalással a Babits levelében említett s általa átélt tüzesetre. „Az egyetemen kerültünk össze, de időnk nagy részét mindaketten vidéken töltöttük, szüleink házánál, ő Szabadkán, én Szekszárdon... A poklok mélységes fenekére, a gyehenna lángoló torkába kell vetni a Beöthyket, Endrődyket s más ily finomkodó, pofákat vágó bűvészeket. S akkor lehet csak dolgozni.

Addig, barátom, kérem, ne oltsa, hanem szítsa a szekszárdi tüzet. Ó, úgy szeretném tudni, hogy onnan lobog majd sötétségünk Egyiptomába az első fénykével; élessze a zsarátnokot, száraz koponyákkal és szagos selyempapírokkal, mik oly nagy forgalomban vannak honunkban s engedje meg, hogyha didergek, melléje ülhessek s melegedjek szívárványos tűzjátékának hevén!”²⁴⁶

Juhász Gyula jegyzeteiben bukkan föl. „Mindenek mélyén pedig ott volt a magyar föld és a magyar lélek, a szekszárdi szőlőhegy, a palicsi tó, a hortobágyi puszta, a Tisza partja, az anyánk csókja és a dajkánk dala, amely minden esztétikán és szociológián túl hangot és színt ad a művésznek és embernek.”²⁴⁷

Babits–Juhász–Kosztolányi ifjúkori barátságáról szólva kerül elő. „Barátságuk mély, mint minden fiatalkori. A közös lelkesedés és egymást lelkesítés kora ez. Az önművelés, az olvasási láz mámorosai mindnyájan. Közös eszményeik vannak s nem mulhat el nap, hogy ne számoljanak be egymásnak olvasmányaikól, élményeikről. Szünidőben pedig, Szabadka, Szekszárd és Szeged között állandó levelezés folyik. Amennyit ismerek fiatalkori leveleik közül, alig szól másról, mint irodalomról.”²⁴⁸

Babitsról szóló életrajzi esszében. „Róla szólva is foglalkozhatunk a szép versek előtt a korral, amelybe a költő született, a környezettel, melyből kikerült, foglalkozhatunk személyiségével is; akár pontosan úgy, ahogy a tankönyvek szokták. Vagyis, kezdve azzal, hogy: Született Szekszárdon, 1883-ban, katolikus nemesi családból, melynek tagjai századok óta a vármegyét szolgálták; atyja táblabíró volt; ő maga tanári pályára lépett...

Szekszárd a Dunántúlt jelenti, a nyugati műveltséghez közelebb eső országrészt; az 1883-tól 1903-ig eltelt húsz esztendő a magyar polgárisodás fénykorát, a liberalizmus hadjáratát, amely csillogó eszméivel azokat is lelkes híveivé teszi, akiket könyörtelenül eltapos; a táblabíró atya az ésszel felfogott igazságot és eszmék szolgálatát hirdeti, akkor is, ha ösztöneink berzenkednek ellenük; a katolikus és mégis nemes pedig a keleti, protestáló nemességgel szemben a kultúrához jutott magyarságnak

²⁴² Illyés Gyula: *Halálfiái*. Babits Mihály regényének propagandakiadása alkalmából. Nyugat 1935. szept. 9. sz.

²⁴³ Babits Mihály: *A mai Vörösmarty. Ünnepi beszéd Székesfehérvárott, Vörösmarty születésének 135-ik évfordulóján*. Nyugat 1935. dec. 12. sz.

²⁴⁴ Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

²⁴⁵ Előd Géza: *Dömötör János*. (Vázlat.). Nyugat 1936. okt. 10. sz.

²⁴⁶ Kosztolányi Dezső levelei Babits Mihályhoz. Nyugat 1936. dec. 12. sz.

²⁴⁷ Juhász Gyula kiadatlan jegyzeteiből. Nyugat 1937. máj. 5. sz.

²⁴⁸ Tolnai Gábor: *Arisztokratizmus és szecesszió*. Nyugat 1937. máj. 5. sz.

azt az elmélyülő, lelkiéletre hajló réteget jelenti, amely a vita eldöntésére a Corpus Jurisnál többször üti föl Vergiliust, Kempist, Szent-Tamást s amely már akkor is csak foltokban él az országban...²⁴⁹
 Anekdotikus esemény színhelye. „Béni bácsiról kezd mesélni, kárörvendés legegészségesebb nevével; Béni bácsi öreg, szegény s mint mindjárt kiderül, egy kicsit együgyű. A múlt héten idézést kapott valami ősrégi perben, Szekszárdra. Az idézés hétfői napra szólt. Mivel Szekszárd, elég messze van, de mivel kedden a szekszárdi piacra volt kocsis, Béni bácsi keddre halasztotta a megjelenést, úgy gondolva, ha a szekszárdiak tudnak egy napig várni a tojásra meg a vajra, tudhatnak őreá is. Kedden reggel sok huza-vona, utánjárás után végre ráakadt a bíróra, aki ügyét tárgyalta. Az udvariasan, de úglátszik mégis túlságos tömören azt tudatta véle, hogy ügyében marasztaló ítéletet hoztak. Béni bácsi fellelézett, hálásan megköszönte a szívességet, derűs arccal tért haza. Az egész utcasor három napig abban a hiszemben élt, hogy Béni bácsi megnyerte a pört; a marasztalásról ott csak azt tudták, hogy az valami kedvező, szívélyes, szerencsés dolgot jelenthet, az ember azt marasztalja, akit szeret, a vendéget. A csendőrőrmester világosította fel őket.”²⁵⁰
 Verses költői levélben – Babits (fentebb idézett) *Vile Potabis* című versének motívumával.

„Nem vonzanak a félretett borok,
 nem jössz fel Pestre, Sándor, azt írod
 Három palack hiába vár reád,
 nem iszod vélem Szekszárd lángborát.
 Sajnálom én, de mégis jól teszed,
 Pesten forogni nem nagy élvezet...

De én itt a többit átkozom,
 hibámat hordom én is hátamon.
 Nem látom én, de pupot viselek,
 s rajtam nevet, kit én kinevetek.
 Mert legbölcsebb a Jézusnak szava:
 hogy ne ítéltesz, ne ítélj soha.
 Jobb lesz tehát, ha ehelyett vigán
 a szekszárdi bort megiszom magam,
 s a keserű ízt gyorsan lenyelem,
 ha nem szól szám, tán nem is fáj majd fejem.”²⁵¹

A költő nagy ívű vallomása szeretett tájáról, emberéről, szőlőjéről és boráról. „Jelenleg a szekszárdi szőlőhegyen állok, amely életem első felének központja és pihenőhelye volt. Legalább is semmisem bizonyítja hogy nem ott állok...

Reggeli postámban egy párlapos füzetet találtam, egy különlenyomatot, amit mohó örömmel olvastam el azonnal: a szekszárdi kadarkaszőlőről szóló tanulmány volt, Rapaics Rajmund írta, a magyar kertek és gyümölcsösök tudósa. Ez az olvasmány idézte föl bennem a szüreti emlékeket. Sokat megtudtam belőle, például azt hogy a kadarka neve Szkutariból származik, azaz egyenest Kis-Ázsiából. Szkutarit a rácok Szkadarnak hívták, a kadarka pedig azelőtt szkadarka volt, s a rácok hozták Magyarországra. Onnan jött ahonnan talán az én őseim is, ha igaz hogy az én nevem is rác eredetű... Mégis a szekszárdi kadarkaszüret képe nem a múlandóság érzését hozza nekem. Inkább a titokzatos maradandóságát, mely minden mulandóság mélyén ott lappang. Mert hiába csúszik ki alólam a hegy, az csak olyan mint a szédülés, igazában most is csak azon a hegyen állok, ez a szüret talán

²⁴⁹ Illyés Gyula: *Babits szerepe*. Nyugat 1938. márc. 3. sz.

²⁵⁰ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 február-április*. Nyugat 1938. máj. 5. sz.

²⁵¹ Vas István: *Levél Weöres Sándorhoz*. Nyugat 1938. aug. 8. sz.

folyton tart [,] azóta ez az igazi valóság és állandóság. Gyermekkorom édenét élesebben látom magam előtt, mint azokat a helyeket, ahol tegnap jártam. Mintha nem is a szekszárdi tájat vetítettem volna a Vérmező ködére, hanem ellenkezőleg, ez a homályburkolt Vérmező, s a távolról rémlő házak, s maga az egész Budapest városa csak a szeszélyes sors múló és változó ködfátyolképe volna, amely legfeljebb véletlenül és időlegesen fedheti el tőlem az édes, otthonos dombokat, azok minduntalan kibukkannak...

Az emlékezet csak visszacsatolja, ami igazában és jog szerint mindig a mienk volt. Bevonulok fehér paripán a múltba, és visszafoglalom a szekszárdi dombokat. Változó és véletlen ködfátyolképekről nincsen itt szó többé: itt érek valamit, ami már semmiképp se véletlen. Ez volt az ősréteg, ez köt össze apáimmal, a pincéző, kvaterkázó s Vergilius szerint szüretelő kaputos magyarokkal. Életem túlnyúl önmagán. A kadarka még rác őseimmel is összeköt, ha voltak egyáltalán rác őseim. A szekszárdi szőlőhegyről messze látni. Gyermekkorunkban arra voltunk büszkék, hogy szép időben Kalocsáig is elláttunk, a Duna fényes szalagján túl, sőt a mogyorófavessző két végére ráhúzott, s a megcsúszás ellen raffiával rögzített távlelencsét még talán tovább is. Igazában még távlelence nélkül is sokkal tovább láttam. Az egész régi Nagy-Magyarországot láttam arról a dombtetőtől, mint egy tág kerek udvart a tanyánk körül, melynek egy kicsi, de nyájas szelete ez az aprócska szőlőbirtok, a sorompóig s a nagyanyám-emelte kőkeresztig. A szőlő egyik fele azóta már idegeneké, s a nagy udvarnak is némely része azóta idegeneké (noha ebből valamit mostanában visszakaptunk). Nekem azonban a szőlő ma is a sorompóig és a keresztig tart, ugyanúgy mint a nagyudvar is Kárpátoktól Adriáig...

S mert erről a szőlőhegyről szálak vezettek Párizsba és Londonba is, éppúgy mint Szkutariba, s egyéb mámorok is áradtak itt a kadarkáén kívül. Igen, innen messze lehetett ellátni a forrongó, idegen jelenbe éppúgy mint az otthonos magyar múltba.

Csak egyfelé nem lehetett látni: a jövőbe. Pedig ez nagy baj volt, ez volt tulajdonképp az ok, amiért Szekszárdon nem igen lehetett aszúbert csinálni, úgy mint Tokajban vagy Ménesen. Túlságosan is bizonytalan az időjárás, a szőlőt nem lehet a tőkén hagyni, eléri az eső és megrohad. Nagy kockázat ez és ritkán sikerül. Szomorú látvány az összevert, besározódott szőlőfürt a kopaszodó lomb közt, a tépett gerezdek, kilógó, meztelen szemekkel, melyekről a zápor levverte a sötét héjt: mintha kifolyt, csöpögős emberi szemek volnának. Az elrontott élet jut eszembe, mely a nyugalom és szép idő reményében indul, édesen érik, nő és ízesedik, nagy szüretre készül, nem siet a célhoz, túlhosszú előtanulmányokkal s áldozatos önneveléssel javítja magát, hogy minél kitűnőbb eredményt hozzon létre; – aztán egyszerre jön a háború vagy a forradalom, jön a politikai válság, elcsatolnak egymástól néhány országrészt, nincs munka, nincs kenyér, a tanulmányokat abba kell hagyni, az élet megromlik egyhelyben, a termés sohasem érik be. Magunkra gondolok, mindannyiunkra, a saját elromlott életünkre.”²⁵²

Az alkotó esszékötetének bírálatában motívum. „Legújabb könyve a cím szerint önéletrajz. Babits azonban keveset tanult a műfaj serdülő mestereitől, alig mond el néhány apróságot az életéről. Tolnában született, családja is oda való, Fogarason tanított, Esztergomban van egy házacskája, téli lakása a Vérmezőre nyílik, a szekszárdi szőlő más kezére került, néhány évig nagy beteg volt. Ennyit egy valamirevaló kislexikon is elárul.”²⁵³

A mélymagyarság-hígmagyarság kérdésében gyermekkori emlék. „Szekszárdon ma is anyám asztalán áll a Magyar Koszorúsok Albuma; gyermekkoromban sokat forgattam, más híján és illő unalommal. Zilahy esszéit tartalmazza, díszkötésben. Ki gondolta volna, hogy ez a magyartalan és fellengős író valaha a »mélymagyarság« példajaként fog fölősatni?”²⁵⁴

Egykori első gimnáziumi igazgatója révén említik. „A propaganda hatása gyors és alapos volt: a bácskai rokonság egy fiatal tagja, kinek nevére sem emlékszem már, egy pesti látogatás alkalmából,

²⁵² Babits Mihály: Szekszárdi kadarka. „Könyvről Könyvre”. Nyugat 1938. dec. 12. sz.

²⁵³ Cs. Szabó László: Keresztül kasul az életemen. Nyugat 1939. ápr. 4. sz.

²⁵⁴ Babits Mihály: Könyvről könyvre. Ki a magyar? Nyugat 1939. szept. 9. sz.

körülbelül 1908-ban, azt a kijelentést tette, hogy testvére a zágrábi egyetemre fog járni, mert az ő népiük ellenségének, a magyarnak pesti egyetemére nem jöhet fel. S ez unokája volt nagyapámnak, ki Széchenyi Istvánt elsíratta és sarja egy családnak, melyből az elmúlt évtizedekben nem egy kitűnő szakembert neveltek a magyar egyetemen. Rokona apámnak, ki önzetlen önfeláldozással egy életen át szolgálta a magyar kultúrát s rokona annak a Wigand Jánosnak, a későbbi szekszárdi gimnáziumi igazgatónak, kinek 1893-ban Pancsován tartott, nyomtatásban is megjelent ünnepi beszédében ezeket olvasom: a magyar »másban is megbecsüli az embert. Innen kifejtett jogérzete, példátlan vallási türelmessége, nagylelkűsége a nemzetiségekkel szemben s erős ellenszenv minden kényszer és szolgálai megalázkodás iránt. Ragyogó színekkel ékeskedik ez a jellemvonás története lapjain s amely jelenségek ezzel ellentétben állanak, azoknak, jól tudjuk, nagyon kevés közülük volt a magyar géniuszhoz.«²⁵⁵ Kosztolányi munkásságának méltatásában bukkan föl – bora révén. „Mindezekben a leírásokban Kosztolányi remekel; ugyanígy megtudjuk ruhaviseletüket, szeretőiket, testi fogyatkozásait, ki ivott közülük tokaji szüretelésű bort, s ki szekszárdit; lila tintával, vérrel, vagy sárgásbarna lével rótták-e verssorait, ki halt meg huszonhat s ki nyolcvannégy éves korában, merre jártak, milyen idegen nyelveken beszéltek, hány könyvük volt.”²⁵⁶ A tágabb táj eleme. Lásd Kaposnál.²⁵⁷

Szentháromság

A Szekszárd régi központjában, a Béla téren álló, 1753-ban emelt szoborcsoport szépprózai mű részletének helyszíne. „Szánom csilingelve suhant végig az utcán. A Szentháromság előtt piros arcú gyerekek hóval dobálóztak. A libaúsztatón csuszka volt. A kis hidakat fűrészpör és hamu tarkázta. A lejtőn apró szánkók csúsztak alá és billentek hanyatt. A boltos ajtaja csilingelt, a lámpa már égett benn, az emberek diskuráltak. Az udvaron több helyen hóember állt. A kicsi és ködös ablakok meleg otthonokat sejtettek. S a sok hűvös fehérség mintha a kedélyeket is megcukrozta és felfrissítette volna.”²⁵⁸

Széplak

A ma részben Cikóhoz, részben Bonyhádhhoz tartozó egykori falu Vörösmarty hasonló című kisepikai művének ihletője. „A Széplak gyönyörű tájképe melankolikusán zárja be ezt a fiatalságot.”²⁵⁹ Szintén a kiséposz címében. „Féktelenül romboló féltékenység vagy gyűlölet (tragédiák, Széplak, Két szomszédvár), hitehagyás (Eger, Vérnász), országcsere (Az áldozat), visszavonulás és új élet (remetái) a legnevezetesebb motívumai.”²⁶⁰

Tamási

Kisprózában példaszó helyszíne, forrása, valóságtartalma ismeretlen. „Azt mondták az öreg asszonyok: Mari, te vigyázz és tartogasd magadat. Te igen szép vagy, majd meglátod, hogy nagy szerencsét csinálsz.

– Szegényke – szánakozott a kisasszony.

Mari felkapta a fejét.

– Én is azt éreztem, hogy szerencsét csinálok a szépségemmel. És szüntelenül a Méltóságos úrra gondoltam, kisasszony.

– Mire? – szisszent fel a másik.

– A Méltóságos úrra. Hiszen nem volt olyan ritka dolog. Tamásiban is megesett a Rozgonyi uraságnál, Magyarorszákon is a báró Nyárádyaknál. És nagy szerencse az... tartásdíj meg...

²⁵⁵ Hoffmann Edith: *Az én magyarságom*. Nyugat 1940. ápr. 4. sz.

²⁵⁶ Illés Endre: *Kosztolányi, a tanulmányíró*. »Lenni, vagy nem lenni« – Nyugat. Nyugat 1940. jún. 6. sz.

²⁵⁷ Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

²⁵⁸ Babits Mihály: *Tél*. Nyugat 1909. jan. 1. 1. sz.

²⁵⁹ Babits Mihály: *Az ifjú Vörösmarty*. Nyugat 1911. nov. 1. 21. sz.

²⁶⁰ Barta János: *A romantikus Vörösmarty*. Nyugat 1938. jan. 1. sz.

– *Mire gondoltál? – sikoltott fuldokló szívdobogással a kisasszony.*
– *A Méltóságos Úrra. Fiatal ember volt az úr és erőteljes és nem volt felesége.*²⁶¹
A besenyőkkel kapcsolatban bukkan föl. Lásd Döbrököznél.²⁶²

Tengelic

Az író ifjúkori szökésének útvonalában. Lásd Kölesdnél.²⁶³

Tevel

A besenyőkkel kapcsolatban említik. Lásd Bikácsnál.²⁶⁴

Temetőhegy

Az egykori temető, ma szőlő Ozora területén a költő bátyjának sírversében fordul elő. Lásd Ozora alatt.²⁶⁵

Tolna

Nem zárható ki, de kevésbé valószínű, hogy az egykori nagyközség szerepel a műben. Lásd Tolna megyénél.²⁶⁶ A költő tanácstalan bolyongásában. (Nem zárható ki, bár ennek kevés az esélye, hogy a megyére vonatkozik.)

*„Abonytól Pestig s Pestről aztán
le Tolna felé, mint üzött vad
tévelyegtem a Duna partján
szittyók között, fűzfák alatt.
Nappal mint orgyilkos osontam
s ha föl-föltüntek fent a tollak,
elakadt szívvel az árokban
lapultam míg továbbrobogtak.”*²⁶⁷

Tolna megye

A kép modelljének lakóhelye. *„De soha nem látott lélektelen modelljein annyi bájt, annyi szépséget, mint amennyit Csók ezen a szénrajzon ki tud befejezni. Ugyanez a művész az akvarelljeivel szerez még meglepetést. Egy tarka, világító, első ecsetvonásra festett csendélete, egy Tolna megyei leánya, az Éva motívuma, színekben fürdő, napsugaras kép.”*²⁶⁸

Az 1823-as év politikai előzményeinek felsorolásában.²⁶⁹

Kölcsey 1833. május 5-i naplóbejegyzésében követő társa (Csapó Dániel) megyéjeként *A Tisza-Füzesséry eset* című részben. *„De ez az úr a maga veres arcaira nem sokat adott s az őt bölcs tanáccsal intőknek bizonytalan feleleteket osztogatott. Az intők gondja (aggodalma) nőttön nőtt. Többeket hívtak tanácskozásaikba s végre ma reggel Csapónál (ez tolnai követ volt) nagyszámú követek gyűltek fel s Wesselényi és Széchenyi társaságokban elvégzék: ma délután a kerületi rendeket közönséges konferenciára gyűjteni s Füzesséry miatt a teendőket elhatározni.”*²⁷⁰

A festő modelljeinek lakhelye. *„Paczka Ferenc ezernyolcszázhetvenhatban – húsz éves korában –*

²⁶¹ Surányi Miklós: *A kisasszony*. (Novella.) Nyugat 1922. okt. 16. 19. sz.

²⁶² Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

²⁶³ Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

²⁶⁴ Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

²⁶⁵ Illyés Gyula: *Bucsuztató*. Nyugat 1928. okt. 1. 19. sz.

²⁶⁶ Babits Mihály: *Hazám!* (Vers.) Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

²⁶⁷ Illyés Gyula: *Ifjúság*. (Vers.) Nyugat 1932. márc. 1. 5. sz.

²⁶⁸ Lengyel Géza: *Grafika*. Nyugat 1908. máj. 16. 10. sz.

²⁶⁹ Halász Imre: *A parlamenti probléma*. Nyugat 1912. márc. 16. 6. sz.

²⁷⁰ Halász Imre: *A hosszú parlamentből. – Mozgóképek hetvenhét év előtti időkről*. Nyugat 1912. jún. 1. 11. sz.

festett képéből sem ismerünk a tolna [!] megyei parasztok etnográfiai külsőségeinek krónikására.”²⁷¹
Jeles író családjának származási helye. „Különös, fáradt és nemes hajtása ő a magyarságnak, anyai ágon leszármazottja azoknak a tolnai Decsyeknek, kik már a XVI. században emlékezetessé tették nevüket irodalmunk történetében.”²⁷²

Egykori hazafias adományának összege és emléke. „A pénzbeli adományozók között találjuk... A nemes vármegyék részéről Komárom 1138, Tolna 383, Csanád 165, Fehér vármegye pedig 600 forintot szolgáltatott be.”²⁷³

A megyéből származott (1904-es) választási rigmus révén idézik Ignotust. „»A kalotaszegi varrottas gyönyörű dolog, és magyar népies művészet, de a magyarság jogán mégis sincs jogom például az Olbrich, a Vanderveelde, vagy a Morris ornamentikája helyett ezt diktálnom rá a mai magyar díszítőre, mert a kalotaszegi varrottas régi nyugati hímzési mód, melyet idegenek plántáltak át az erdélyi fejedelmi udvarba, s onnan szállott alá, felülről lefelé, a népbe. – Különben mindazt, amit itt hosszasan s teméntelen példán kéne fejtegetnem, három sorban elmondja a tolnai kortesnóta, mely így szól:

*Nem magyar az, aki ics-vics,
Nem kell nekünk a Simontsits,
Éljen Benyovszky!*

*A Simontsits nem magyar, de a Benyovszky már az – s lesz idő, hogy a Simontsits éppoly magyar lesz, mint a Benyovszky...»*²⁷⁴

A költő jelentős versében, az *Európa* című szakaszban összehasonlításként. (Nem zárható ki azonban, hogy az utalás a megye névadó településére vonatkozik.)

*„Röpülj, lelkem, röpjél tul hazámat!
Hogy röpjéltem egykor! Tornyok szálltak,
Montblanc süllyed, narancsfák kínáltak,
láttam népet, mordat és vidámat:
igy találtam nagyobbik hazámat.
Rómát fíus tisztelettel jártam,
mintha őseim várossa volna
és Avignon nevetett, mint Tolna,
vigan fürdött egyazon sugárban
és egy lélek font be néptől-népig
messze földrészt eleven hálóba:
egy lélek, egy ország végtülvégig
magát-tépő hazám: Európa.”*²⁷⁵

Novellában földbirtok színhelye. „A vacsorához pezsgőt ittak. Az öreg gróf viccelt Péterrel s ilyenféleket sugdosott neki:

– Udvaroljon neki! Özvegy, szép, hátha megbolondul. Van ám itt a szomszédságban hatezer holdja. Meg Tolnában is vagy nyolcezer. Ugye szép, mi? Csak kár, hogy olyan pacsuliszaga van. Túlságosan bebüdösítette magát a mi tiszteletünkre... Maga ezt szereti? Fene gusztusa van! Én bizony előbb lefűröszténém róla.”²⁷⁶

²⁷¹ Bálint Aladár: *A Szépművészeti Múzeum új szerzeményei*. Nyugat 1917. jún. 1. 11. sz.

²⁷² Kosztolányi Dezső: *Csáth Géza betegségéről és haláláról*. Nyugat 1919. dec. 16–17. sz.

²⁷³ Pataki József: *A lerombolt Nemzeti Színház*. Nyugat 1923. ápr. 1. 7. sz.

²⁷⁴ Dóczy Jenő: *Ignotus irodalomtörténeti szerepe és jelentősége*. (Ceruzajegyzetek egy kritikus arcképéhez.) Nyugat 1924. dec. 1. 23. sz.

²⁷⁵ Babits Mihály: *Hazám!* (Vers.) Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

²⁷⁶ Nagy Lajos: *Barlangvári kastély*. (Novella.) Nyugat 1925. nov. 16. 22. sz.

Az alkotó helyszínének tágabb megjelölése. Lásd Koppányszántónál.²⁷⁷

A modell lakóhelyének tágabb megjelölése. Lásd Sárköznél.²⁷⁸

Jeles bibliofilje küldeményének tartalmában, illetve felmenője tanulmányában.²⁷⁹

Fürdőzők származási helye anekdotikus történetben. „A lótoszok, az indiai tündérrózsák, a part iszapjában virítanak. Ott a harmadosztályú fürdő, – a negyedik rend fürdője. Tolnai, somogyi kisgazdák és polgárasszonyok.”²⁸⁰

Elméletileg nem kizárható, de valószínűtlen megnevezésben. Lásd Tolnánál.²⁸¹

Népmozgalmi jóslatban, majd személyes gyermekkori és utazási élményben. „Az első tíz év után 5 százalékkal apadt a magyarság és tízzel szaporodott a németiség, a második után már 12 százalékkal volt kevesebb magyar, a harmadik után 25-tel? Ötven-hatvan év múlva már keresni kell itt magyart. Nemcsak itt lent Tolnában, Somogyban és Baranyában, hanem az egész Dunántúlon. Ez már az én vizsgálódásaim eredménye...”

Utazunk s úgy érzem, mintha falvak sülyednének köröttem, mint ingoványra tévedt utasok. Gyermekkoromban sokszor megfordultam egy észak-tolnai faluban, távoli rokonaim is éltek ott. Átkocsiztunk rajta, az egész falu már német. Hova lettek a magyarok? Az Isten tudja, eltűntek, elnyelte őket a föld, rokonaimat sem találtam...

A kétnyelvű falvakban az intelligensebb fél ún bele előbb a mutogatásba, az tanulja meg a másik nyelvét. S mivel egy faluban két nyelvet használni igazán felesleges, a következő nemzedék már csak németül tud. S neviük ellenére is igazi jó németek, ahogy a németnevű magyarok is igazi magyarok. A nyelv teszi a népet. Most már nyolc-tíz ilyen falu is van azon a környéken, Észak-Tolnában, Fejérmegye határán. A megye belső része, a híres Völgyiség, Vörösmarty tájképzeteének alakítója, tisztára német...

Visszautaztunkban Z.-ből három nap alatt három faluban háltunk. Nagyanyánkat akartuk meglátogatni, a mi családunk Cenci nénijét, aki elképzelhetetlen erőfeszítéssel az ősi cselédsorból ezt a családot három nemzedéken át fokról-fokra egyre magasabbra emelte. Jóval felül a nyolcvanon most gyermekeinél él. Azt hittük, D.-on találjuk, de onnan már T.-be utazott. Mire T.-be értünk, ő már K.-ban volt. Örök fáradhatatlanul, örökké beszélgetve és dolgozva, úgy vándorol ma is Tolnából Somogyba, Somogyból Fejérbe, mint hajdan az első udvarból a baromfiudvarba onnan a kertbe azon a kis zsellértanyán, a cecei kutyaszorítóban. Belefáradtunk most is, mire utolértük...”²⁸²

A magyarság területi változásainak példája. „Nagyon meglepett, mikor Illyés cikkében megfigyeltem, hogy bújjik elő a radikálisan felvilágosult íróból a tudat alá szorított nacionalista érzés. Ez nem azokból a fejtegetésekből derül ki, amelyekben a tolna-baranyai magyarság pusztulásáról ad hírt, – hogy ez fáj neki, hogy meghúzza a harangokat, az természetes, ezt megtehetné a legszélsőbb antinacionalista is, ha magyarnak született. De amit Budapestről és a magyar nyelvről mond... Ebben a tekintetben túlzottnak kell mondanom pesszimizmusát. Az én tapasztalatom szerint Budapest magyarsága, gondolkodásában, érzésében, nyelvében csak más, mint a vidéké, de nem alacsonyabb rendű. Egyszer már írtam erről: Budapest magyarsága most van kialakulóban. Az utolsó ötven-hatvan évben született meg a vidékről jött magyarok, asszimilálódott németek, szlávok, zsidók konglomerátumából és még nem forrott össze minden tekintetben egységes egyéniséggé. Erre nem volt ideje, ehhez több nemzedék kell. De a fejlődés jó irányban halad és a jövő budapesti magyarja, ha a történelem nem lép közbe katasztrofálisan, már lesz olyan, mint a tolnai vagy alföldi; nagyvárosias lesz, de nem lesz kevésbé magyar. Ami pedig a nyelvet illeti, már Kosztolányival folytatott vitámban kifejtettem, hogy ha látok is bajokat, de nem látok katasztrofális bajokat. Kultúránk egész kincsét Nyugatról, főleg a

²⁷⁷ Elek Artúr: *Paczkáék*. Nyugat 1927. máj. 16. 10. sz.

²⁷⁸ Elek Artúr: *Csók és Márffy*. Nyugat 1928. febr. 1. 3. sz.

²⁷⁹ Marczali Henrik: *Emlékeim* (8). *Magyarország II. József korában*. Nyugat 1929. szept. 1. 17. sz.

²⁸⁰ Móricz Zsigmond: *Hévízi Tükör*. Nyugat 1930. szept. 1. 17. sz.

²⁸¹ Illyés Gyula: *Ifjúság*. (Vers.) Nyugat 1932. márc. 1. 5. sz.

²⁸² Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

németektől vettük Szent István óta, magától értetődik, hogy a fogalmakkal együtt az azokat kifejező szók és szólások nagy részét is át kellett venniük s nyelvünkbe bejutott a nemzetközi gondolat-nyelv hatása. Ezzel vált lehetővé, hogy egyáltalán kultúr-életet éljünk: ha ebből származik némi baj, ez a ma még többé-kevésbé felületes kultúra elmélyülésével s meggyökeresedésével el fog múlni. Maga ez a meggyökeresedett kultúra fogja elmúlasztani.”²⁸³

Az egyke statisztika adataiban szerepel. „Most csak fölmarkolok ide néhány adatot az egyke és egyse három legveszélyeztetettebb (borzasztó szó, alig tudom leírni) megyéjéből, Baranyából, Somogyból, Tolnából, – ne tessék azt mondani: csak három megye! Ez majdnem fele a Dunántúlnak s különben is a többi nyomukba hág már.”²⁸⁴

A németiség és az egykezés kérdéskörében is felbukkan. „A világháború után a katolikusok is egykéssek. Még a német falvak is. (Az említett német falu lakossága 10 év alatt 200-zal csökkent.) A létszám bevándorlás által emelkedik. Városokról nyugdíjas csendőrök, rendőrök, vasutasok, – földhöz jutott cselédek. Tolnából-Baranyából németek jönnek. De Somogyban ezek is egykéssek lesznek.”²⁸⁵

Az egyke statisztikai adataival kapcsolatban. „Valóban: Illyés Gyula nem beszél arról, hogy az egyke nemcsak Baranyában, hanem Somogyban, Zalában, Tolnában, Vas megye déli részén, Fehér megyében, és Veszprém megyében is pusztít már. A Dunántúlnak majdnem hétszáz falujában. És mindenhol a legtisztább, vagy mondjuk legősibb vérű magyarság soraiban.”²⁸⁶

A birtokszerkezet és az egykezés összefüggésének példája. „Halálos kór örli a Déldunántúl magyar falvait! – erről beszéltünk.

Nálam senkit jobban nem örvendeztetett volna meg, ha erre kapunk cáfolatot. A pusztulás, amit láttam és a veszély, amire következtettem oly szörnyű, oly lázálomszerű volt, hogy két szememnek is alig hittem. Szinte vártam, hogy felriasszanak. Egy szóra elhittem volna, hogy lenti barátaim és rokonaim egytől-egyig rögeszmét hajszolnak, hogy a néptelen falvak, a beszögezett ablakú utcasorok valami kegyetlen játék potemkin-falai voltak, hogy az ijesztő minusz-jeleket, melyek a baranyai, tolnai, somogyi falvak magyarságának csökkenését mutatják oldalszámra, káprázat láttatta vélem – a hivatalos népszámlálás évkönyveiben.

Ezt azonban senki sem vonta kétségbe...

Szabó Pál Zoltán, a pécsi egyetem volt tanársegéde, nemrégiben pontos táblázatokot készített a Dunántúl három legveszélyeztetettebb vármegyéjének, Tolnának, Baranyának és Somogyinak 1830 és 1920 közötti népmozgalmáról... Feladatul annak megállapítását tűzte ki, hogy száz ember közül hánynak volt anyanyelve 1830-ban a magyar és hány vallotta magát magyar anyanyelvűnek 1920-ban. A két százalékszám különbsége jelenti a változást a magyarság javára vagy kárára. Ugyanezt az összehasonlító kutatást elvégezte az ottani németiség és szlávtság szaporodására vagy fogyására vonatkozóan is.

Adatait térképre is átszerkesztette. Falvakon átkanyargó vonalak jelzik a három nemzetiség fogyási vagy szaporodási területeit. Egy pillantás akármelyik térképre örökre meggyőzheti mindazokat, akik talán eddig némi tamaskodással olvasták a mi lírai tudósításainkat. E három megye területén (egyelőre csak ezekről van ilyen összehasonlító tudósítás), de különösen a megyék dombos vidékein, különösen Baranyában és Tolnában a magyarság olyan fogyásnak és olvadásnak indult, mint tavasszal a hó. Itt-ott egy folt, egy-egy szigetekcske még ellenáll, de sorsa ennek sem lehet kétséges... [Tolnában] A megye négy járása közül kettőben (a földváriban és a dombóváriban) az összehasonlítás a magyarok számának aránylagos csökkenését mutatja. A németiség a simontornyai járás kivételével, ahol 0.5 százalék fogyást tapasztalunk, a szaporodás és a földfoglalás versenyében mindenütt megelőzi a magyarságot...

²⁸³ Schöpflin Aladár: *A nép, a nyelv és a főváros*. Nyugat 1933. okt. 1. 19. sz.

²⁸⁴ Fülep Lajos: *Mit mond a szemtanu*. Nyugat 1933. okt. 1. 19. sz.

²⁸⁵ Szabó Sándor: *A magyarság pusztulása*. Disputa. Nyugat 1934. jan. 16. 2. sz.

²⁸⁶ Németh Imre: *Költő és statisztikus*. Nyugat 1934. ápr. 1. 7. sz.

A nagybirtokok zöme a Dunántúlra esik s legnagyobb részét ép a magyar-lakta területekre. A dunántúli német lakosság túlnyomó része tehető kisbirtokos, tehát a nagybirtokok súlyát elsősorban a magyarok viselik. A földbirtokreform is ezek szerint elsősorban őket mentené ki a halálos fuldoklásból... [A 70 év alatt 38-ról 2-re csökkent születési számra] Hasonló példát, sajnos, akár százszámra idézhetnék, Baranyából csakúgy, mint Somogyból és Tolnából, de Vasból és Zalából is. Az egész Dunántúlról; reformátust épannyit, mint katolikust.”²⁸⁷

A ló hírének érzékeltetésére. Lásd Iharosnál.²⁸⁸

Könyvbírálatban a szülőföld körülírásaként. Lásd Szekszárdnál.²⁸⁹

Vallomások költői mű középpontjában.

„Hol, mint a tervét mormoló vihar,
hol villámfénnyel annyi hősidal
dördült és zengett egykor el, – reám
a fellegingű bő múzsák után
bár egy kocsist várt és az is süket:
oh Tolna! – költőd mégis hadd legyek...
Legyek azzá, mit a némult öreg
arcom mögött szívemben keresett,
egy csöndes válasz, mit kiejteni,
sóhajtani se tud, álombeli
bosszúkiáltás, lidércszülte kép,
melytől hőkölve ő is hátralép,
ha testet ölt majd egyszer s szóra kel:
a szolga düh a süket égre fel!”²⁹⁰

A nemzetiségi-vallási viszonyok érzékeltetésére példa. „Kis református-magyar sziget a tolnai katolikus-német tengerben. Nem is maradhatott volna fenn, ha lakóit nem kovácsolja össze a vérség és sorsközösség erős tudata.” Lásd Dunaszentgyörgynél is.²⁹¹

A tanfelügyelő munkahelyének megnevezésében. Lásd Szekszárdnál.²⁹²

Babits szülőföldjéről szólva. Lásd Szekszárdnál.²⁹³

Német nemzetiségét említik felsorolásban. „Gyermekkorom nagyobb részét és kora ifjúságomat Pozsonyban töltöttem, olyan városban, ahol egyaránt tanúja lehettem családokban asszimilálódásoknak és az asszimilálódás elleni ellenállásoknak. Középiskoláimat a pozsonyi evangélikus lyceumban végeztem, a nemzetiségileg legvegyesebb iskolában. Iskolatársaim között voltak pozsonyi német polgárfiúk – kevesen –, törzsköcs vagy asszimilált magyar tisztviselők fiai, csallóközi, komáromi, györmegyei vastagnyakú kálvinista kis magyarok, felvidéki tótok, bácskai, bánáti, tolnai svábok, helybeli és felvidéki zsidók, nem sokan, kisebb számmal szerbek és románok, akiket részint a német nyelv megtanulásának csalóka reménye, részint egy régi mecénásnak görögkeleti vallásúak javára létesített ösztöndíj-alapítványa csábított oda.”²⁹⁴

Költői mű vallomások 5. szakaszában.

²⁸⁷ Illyés Gyula: *Magyarok megmentése*. Nyugat 1934. ápr. 16. 8. sz.

²⁸⁸ Sásdi Sándor: *Az árnyéknélküli ember*. (Novella.) Nyugat 1935. aug. 8. sz.

²⁸⁹ Illyés Gyula: *Halálfiúk*. Babits Mihály regényének propagandakiadása alkalmából. Nyugat 1935. szept. 9. sz.

²⁹⁰ Illyés Gyula: *Arcom mögött, szívemben...* (Vers.) Nyugat 1936. szept. 9. sz.

²⁹¹ Előd Géza: *Dömötör János*. (Vázlat.) Nyugat 1936. okt. 10. sz.

²⁹² Előd Géza: *Dömötör János*. (Vázlat.) Nyugat 1936. okt. 10. sz.

²⁹³ Cs. Szabó László: *Keresztül kasul az életemen*. Nyugat 1939. ápr. 4. sz.

²⁹⁴ Schöpflin Aladár: *Asszimiláció és irodalom*. Nyugat 1939. máj. 5. sz.

„Vonul a szél, mint hadsereg
a hajlongó, riadt vidéken,
tereli zsákmányát az égen:
völgyek és ismerős hegyek
futnak rabszolga-menetében.

Szülföldem lágy halmai,
egy rét repül! – oh édes Tolna
így szakadsz emlék-darabokra –
Valóságban is karmai
közt erre próbál már a horda.”²⁹⁵

A felmenők származási (illetve apai részről valójában lakó-) helye. „Nem szeretek származásomról beszélni, s eddig nem is igen tettem; de most úgy érzem, egyszer s mindenkorra meg kell mondanom, hogy nem vagyok »asszimilált«. Ha az volnék, akkor sem érezném kevésbé magyarnak magamat; de hát nem vagyok az. Magyar nemesek voltak már dédapáim is, úgy apai mint anyai ágon, Tolna vármegyei magyarok. Annyi azonban igaz, hogy parasztok nem voltak. Ezért nem fogom szégyenleni őket. Így is közelebb voltak a magyar néphez, mint nagyon sokan azok közül, akiknek unokái ma a népiséget prédikálják. Abból a művelt, literátus, gazdálkodó, de vármegyei tisztségeket is viselő magyar köznemességből eredtek, mely a magyar kultúrát, s benne a magyar irodalmat valamikor megteremtette.”²⁹⁶

Könyvismertetésben példa. „Ez a könyv a maga nemében nagyon érdekes, mondhatni a történelem alatti réteg története van benne, ahogy ennek során jobbágyból föld nélküli, a legjobb esetben egy kis házacskával és egy-két holdnyi földcskével bíró munkás. Meglepő, hogy ez a nép megőrizte régi állapotának hagyományát, a Dunántúlról, Tolnából az Alföldre »futást«, a jobbágyéletet. Darvas felhasznál írott forrásokat is, de anyagának túlnyomó része szájhagyományból való, a jelenről szóló része pedig saját családi élményéből.”²⁹⁷

A táj tágabb környezeteként. Lásd a Völgységnél.²⁹⁸

A táj és az alkotó összefonódásának példája. „Benne maradt a tájban is, amelyből jött. A városból, amelyben él, nem érez semmit, hacsak nem haragot valami csunyasága miatt. A tolnai tájban él, a tolnai ég az ege, a tolnai fák neki a fák, a tolnai nyelv a nyelve. Verseiben mint a méhkasban rajzanak a természeti képek, az évszakok változásai, az ég felhői és csillagai, a látomás, gondolat, benyomás mindig természeti képpel asszociálódik benne, néha olyan hirtelenül és váratlanul, hogy szinte megdöbben az ember. S ezen a képen majdnem mindig érezni a tolnai bélyeget. Ha dombról beszél, az egy bizonyos domb ott Ozorán vagy környékén, a fa egy bizonyos ismeretes fa, még a csillagok is a tolnai ég csillagai. Képei mindig konkrét valóságot fejeznek ki, soha általánosságot. Minden képe élmény. Ez a képes beszéd nem természeti típusokkal dolgozik, hanem átélt valóságokkal. S ez a hűség, a tájhoz: akárhol van, mindig az otthoni tájban él, azt hordozza mindenüvé magában, álmában is ezt látja. Mindenütt másutt csak van, ebben a tájban él. Petőfi tudott így benne élni az alföldi tájban, más magyar költő nem.”²⁹⁹

Tolnanémedi

Egykori földvára Nebojsza, a mellette elhaladó folyónál szerepel. Lásd a Kaposnál.³⁰⁰

²⁹⁵ Illyés Gyula: *Remény, remény...* (Vers.) Nyugat 1939. jún. 6. sz.

²⁹⁶ Babits Mihály: *Könyvről könyvre. Ki a magyar?* Nyugat 1939. szept. 9. sz.

²⁹⁷ Schöpflin Aladár: *Máról holnapra. Darvas József könyve.* Nyugat 1939. dec. 12. sz.

²⁹⁸ Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet.* Nyugat 1940. máj. 1. 5. sz.

²⁹⁹ Schöpflin Aladár: *Illyés Gyula, a költő.* Nyugat 1940. jún. 6. sz.

³⁰⁰ Illyés Gyula: *A Kapos-völgye.* Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

Tükörcsös (Ozora határában lévő domb)

Az író által kedvelt, a '48-as szabadságharcban (és majd 1952-es *Ozorai példa* című színművében) helyszín. „Nem restellem, hogy vonzódásomba a tájhoz már némi szenvedély vegyül, olyasféle, mint a gyűjtőké. Közeledik a kor, amidőn a tárgyak, emlékek értéke észrevétlenül, önmagától emelkedni kezd, mint valami elfeledt értékpapír, amelyről ekkor veszünk tudomást; a betéve tudott versek magányukban nemes aszú-ízt erjesztenek. Az összeboruló akácok alatt, a meredek vízmosta úton olyan türelmetlen izgalommal kapaszkodom a szőlőhegyre fölfelé, amilyennel egy kedves könyvben egy-egy ismerős kép után lapozok. A kaptató végén itt is kép vár, minden részlet itt van a fejemben, miért szomjazik mégis rá a szem? A hegy, a Tükörcsös, utolsó kiszögellése a Völgységnek, Tolnának, lent kezdődik Veszprém és Fejér, a Mezőség, a Sió széles folyó-völgye, kétfelől az uradalmak fehér gyerekjáték-istállóival a végtelen búzatáblák között. És közvetlenül a lábánál a falu, Ozora oly közel a meredély tövéén, hogy a kalapot szinte a toronyra dobhatná az ember.”³⁰¹

Vármegyháza

A Tolna megye földrajzi neveiben nem szereplő, Szekszárd történelmi központjában, a Béla téren álló, Pollack Mihály tervezte épület irodalmi esemény színhelye. Lásd Szekszárd alatt.³⁰²

Völgység

A költő származásának földrajzilag hibás („szintén a Völgység”) meghatározása. Lásd Szekszárdnál.³⁰³

Vörösmarty ifjúkori életének színtere. „Tetszenek neki a leánylelkek, melyekben olvadásig lágy óhajt, búmerengés, kedv, csapongva játszó, lenge jóság, elmúló szelídség a hiúság cifra köntösében változnak, mint a hold világa vétlen vétkes vágyaik sokával s álmaiknak minden ezredével.

Tetszik neki Etelka, a finom, a komoly, a nyájas, tetszik neki ezer környezetben elképzelni ragyogó alakját; – kinek lelkében lehetett több díszlet egy ily alak köré? Tetszik neki bevillanyozni Etelka emlékével minden képzetét, titkos összefüggéseket keresni Etelka és az egész világ közt. Tetszenek a Völgység enyhe dombjai, a fiatal szépséggel ígöző völgyek, fiatalságának tündérországa, melyet később, mikor már nem láthat többé – ó, hogy minden szépséget akkor érzünk igazán, mikor már nem látjuk –, oly gyönyörűen rajzolva sirat meg, mely még később is a régi szerelmet költi fel lelkében.”³⁰⁴

Petőfi esetében földrajzilag téves meghatározás szépirodalmi műben. „Istenem, rávett a nenne, nem is volt nagyon nehéz, hogy utazzam vele haza. A szép dunántúli dombok között, melyeknek szelíd gömbölyűsége egy ártatlan leány kebleit juttatja eszünkbe – a szelíd bor emlői ezek a szelíd dombok, s a nyájas szőlő rézsútós sorai hálózák be, mint a finom bort a pórússok – a gyönyörű Völgységen át, melyet Vörösmarty, apáink költője megénekel, Vörösmarty és Garay, és ahol Petőfi is utazott hajdan a négyökrös szekéren, a szép Erzsike mellett. A vicinális mordan verte, szórta vissza füstjét az őszi szellőben, mint hajdan az ősmagyarok hátrafordulva szórták vissza az ellenségre nyilaik fellegét.”³⁰⁵

Nemzetiségi jellemzője. „A megye belső része, a híres Völgység, Vörösmarty tájképzésének alakítója, tisztára német.”³⁰⁶

Tájegységek találkozásaként. Lásd Tükörcsösnél.³⁰⁷

Illyés kijelentéséről könyvismertetésben. „Illyés ereje és fölénye, hogy ezeket a különbségeket nem élezi ki kicsinyes hányavetiséggel: magatartása nyugodt, szinte méltóságteljes, pedig népe fogyása a legnagyobb nemzeti fájdalommal és félelemmel tölti el. Felkiált, hogy a Vörösmarty tájképzésének alakító gyönyörű Völgység teljesen német már s ebben a felkiáltásban nemcsak az író sajnálkozása,

³⁰¹ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus.* Nyugat 1938. szept. 9. sz.

³⁰² *Nyugat-estek. Szekszárdon.* Nyugat 1930. ápr. 1. 7. sz.

³⁰³ Babits Mihály: *Úti Napló.* Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.

³⁰⁴ Babits Mihály: *Az ifjú Vörösmarty.* Nyugat 1911. nov. 1. 21. sz.

³⁰⁵ Babits Mihály: *A gólyakalifa.* (Regény.) Nyugat 1913. dec. 16. 24. sz.

³⁰⁶ Illyés Gyula: *Pusztulás. Úti jegyzetek.* Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

³⁰⁷ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus.* Nyugat 1938. szept. 9. sz.

de a magyar megrettenése is benne van. Kevesen mutattak rá a magyar veszedelemre félelmesebben, mint Illyés: elegáns, hűvös soraiban adózva a germán terjeszkedés tehetségének és szorgos, önmegtartó igyekezetének. A legsúlyosabb magyar tanítást olvashatjuk ma ezeken a lapokon.³⁰⁸

A táj hatása Vörösmartyra, szerepe Babitsnál. Lásd a Mezőségnél is. „Vörösmarty tájképzését egy tipikus dunántúli vidék, a belső-tolnai Völgység alakította ki; ifjúkorának, az Etelka-epizódnak színhelye ez s hogy mily erős lelki szálakkal nőtt össze vele, arról maga tesz szinte meghatott hangú vallomást:

*Téged is, oh Völgység! az idő kiragadjon-e tőlem,
Szóljak-e mindenről, ha dal ébreszt, csak ne terólad?
És ha neved zendül nagy késő korra lejutván
Senki ne tudja, hogy oly szentté lett tájad előttem?
Hogy fiatalságom tündérországa te voltál?
Halmaidat koszoruzza borág, koszoruzza tetődet
Százados erdőség; köztök, mint égi maradvány,
Nyulnak el a völgyek, fiatal szépséggel igézők...
Babits saját dunántúli jelzője a »gömbölyű«:
Az egész szőlőhegyet látni most,
a hegy husát most látni meztelen,
mint ájult hölgy, mutatja fesztelen
telt formáját, a gömbölyüt, csinost.*

De prózában is ez a szó csúszik legelőször a tolla hegyére: »A szép dunántúli dombok között, melyeknek szelíd gömbölyűsége egy ártatlan leány kebleit juttatja eszünkbe – a szelíd bor említi ezek a szelíd dombok s a nyájas szőlő rézsutos sorai hálózzák be, mint a finom bőrt a pórússok – a gyönyörű Völgységen át, melyet Vörösmarty, apáink költője megénekelt, Vörösmarty és Garay, és ahol Petőfi utazott hajdan a négyökrös szekéren...« (Gólyakalifa.)³⁰⁹

Zomba-Paradicsompusztá (Pusztadőri)

A folyóirat említi a dörnyathlani, azaz zomba-paradicsompusztai Dörny-gyár³¹⁰ termékét. „Ha jókedve volt, kezét fogott a látogatójával, fél óráig rázta a kezét s folyton azt mondta: igen. Néha fél évig nem volt jókedve, ilyenkor nem fogott kezét, durcásan a sarokba állt, mint valami rossz, komisz gyerek s folyton azt mondta: nem. Integtetett a kezével, hogy menjenek ki, hagyják békében. A világon legjobban és talán egyedül a sajtot szerette. Tízórára megevett volna olyan nagy darab pusztadőrit, mint egy régi rozskenyér. Mindenből dupla adagot evett, virslit délelőtt négy-öt párat is megevett. Közben rettenetesen elhízott, csendes lett egészen, nem látott meg senkit, evett és ült, és nem izgatta végül már semmi. Már azt se mondta igen és azt se mondta nem. Ezt nevezik másodlagos butaságnak. A végén szegény Sch. Gusztáv májtályogot kapott. Úgy halt meg, mint egy rendes ember. Elgyön-gülve meghalt, mielőtt megoperálhatták volna.”³¹¹

A mű ötödik fejezetében a zomba-paradicsompusztai híres sajtról esik szó. „– Bűn-e ez? azt mondják az ördög incselkedik a pusztában böjtölő remetével. Hátha bűn, annál edesebb. Bánom is én. A bográcsgulyást nem lehet letagadni sem égről, sem földről. Az van a valóságban, van az asztalon, van Weisz és társa előtt, van az étlapon, a göbolyrostélyos és ürügerinc között, mindjárt a szűz-sült és párolt fartó szomszédságában. Aztán a többi mind, az is van, a sertésoldalas, erdélyi fatányéros,

³⁰⁸ Ortutay Gyula: *Magyarok. Illyés Gyula kétkötetes könyve – Nyugat*. Nyugat 1939. jan. 1. sz.

³⁰⁹ Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet*. Nyugat 1940. máj. 1. 5. sz.

³¹⁰ A történeti irodalomban és a Wikipédián jobbra Dörny alakban fordul elő a család neve, de Nagy Iván családtörténeti művében és a korunkban a familiáról írott könyvben (ULRICH – POZSONYI 2009) következetes a Dörny alak használata.

³¹¹ Nádas Sándor: *Egy elmebetegről, aki 41 évig volt szanatóriumban*. Nyugat 1917. jún. 16. 12. sz.

rántott bárány, nem beszélve az angol, francia, olasz nyelvű ételekről, a beafsteak-ról, a tournedos-ról, a tritto misto-ról, mely az idegen nyelv zamatát leheli, aztán sajtokról, a kövérekről és soványokról, a pálpusztairól, pusztadőriről és trappistáról, s a borokról is, a csopakiról, az egri bikavér-ről, a mádi édesről, ezerjóról, ringatóról s a leánykáról mely karcsú üvegben kerül elénk. Leányka. Kedves leányka. Édes, édes leánykám...”³¹²

4. 2. Válogatás a Nyugat tolnai személyi vonatkozású anyagából

Mivel a feltárt személyi anyag önmagában is több kötetnyi terjedelmű, ízelítőként – önkényesen – tizenkét, általunk legérdekesebbnek vélt részletet választottunk ki ízelítőül. Igyekeztünk a sokszínűséget és a különlegességet egyaránt tükrözni.

4. 2. 1. Fejős Pál az USA-ról és a filmjeiről

Szekszárd szülötte kimerítő alaposággal válaszolt Nagy Endre egyetlen kérdésére, s mondanivalója az utókor számára sem tanulság nélküli.

„Az a felfogás, hogy Amerika az abszolút lehetőségek hazája, csunya hazugság, tudatos propaganda. Hogy mennyire skatulyáz és szisztematizál az amerikai rendszer még abban is, aminek köze van a művészethez, ennek bizonyítékaul megemlítem, hogy ha valaki egyszer Hollywoodban inas szerepet játszott és ebben jó volt, akkor egész életében csak inas szerepeket fog játszani és sohasem mást. Amerikának e szisztematizálása alól nem lehet kibujni, ez alól nincs kivétel. 150 millió ember közül egy Ford: ez csak megerősíti a szabályt. Az átlagos amerikai nem juthat tovább arról a helyről, ahol van. És itt jön a film propagandisztikus, politikai szerepe. Az amerikai film témája mindörökre ugyanaz, meg van csinálva minden színben, pirosban, zöldben, makkban, tökben, de mindig ugyanaz: az optimista világnézet. Amerika nem hiába köti polgárai lelkére: keep smiling, mosolyogj, Amerikának nagy szüksége van az optimizmusra; ez tartja bennük a lelket és hiteti el velük, hogy nem fognak mindig 22 dollárért dolgozni Fordnál, hanem ők lesznek a Fordok 4 év múlva. Pedig 4 év múlva is még mindig ugyanazon a helyen fognak állni.

Minden egyes amerikai filmben már most egy szegény leány és egy milliomos fiú szerepel. A szegény leány végtelenül tisztességes, a csokolózásig talán elmegy, de tovább nem. A milliomos fiú ezzel szemben minden áron a nőt akarja és most jön a bonyodalom, megszerezni a leányt. De hiába: a leány erényes és csak egy okból erényes: azért, mert odahaza egy szegény apja van, és a leány azt akarja, hogy szegény apjának is legyen egy Rolls-Royce-a. A film végén a gazdag fiú beadja derekát, megtisztul és megkéri a leány kezét, és a háttérben megjelenik apoteózisként a szegény apa a Rolls-Royce-ban. És akkor én, a szegény ember a Fordnál azt mondom: úgy-e nem hiába mosolyogtam, minden rendben van. A téma esetleg fordított is lehet: adva van egy szegény fiú és egy gazdag leány. A gazdag leány a fiút akarja, de a fiú pénzért nem, neki legális házasság kell és a szegény mama és papa itt is beül az autóba vagy a palotába. Ha végül nem ez a probléma, akkor adva van egy szegény munkás, pl. lakatos, aki egy emberéleten keresztül nyomorog, nem kap munkát, felesége beteg, gyermeke beteg, a végén pedig vagy megnyeri a főnyereményt, vagy kiderül róla, hogy fia a milliomosnak, vagy kitalál valamit – mindenesetre a végén jóra fordul a sorsa. A vég mindig »happy end«, de miért? Nem azért, mert így tetszik az amerikai filmgyárosoknak, hanem mert a filmgyárosok üzletemberek és tudják, hogy annak a 120 millió embernek, akik rettenetes monotóniában töltik életüket, adni kell valamit, ami nem szórakozás, mert ezeknek az embereknek nincsen idejük és már nincsen erejük szórakozni, hanem valamit, amit egy kényelmes székből félig alva végig lehet nézni és amiben minden vágyuk benne van.”³¹³

³¹² Kosztolányi Dezső: *Pacsirta. Regény.* Nyugat 1923. máj. 16. 10. sz.

³¹³ [Fejős Pál, Nagy Endre]: *Az amerikai filmről.* Nyugat-konferencia. Nyugat 1932. dec. 16. 24. sz.

4. 2. 2. A két Fiáth

Hagyatékban fennmaradt regénytörödékekben valóságos történeti szereplőként bukkan föl Fiáth Pompejus,³¹⁴ aki megyei nemzetőrségünk tisztjeként halt hősi halált a Délvidéken.

„Bécsbe érkezve, Andornaki személyesen is meggyőződött róla, hogy csakugyan egy darab történelmet aludt át Angolországban...

Látta gróf Batthyány Kázmért, akinek a leggyorsabb kocsilovai voltak Pesten és aki olyan rövidlátó volt, hogy a vadásza mondta meg neki merrefelé süsse el a puskáját, látta a sima arcú, magas homlokú Eszterházy herceget, aki mintha egész életében egy gyönyörű francia színpadon mozgott volna, s aki most egy forradalmi minisztérium tagja, látta a barnaszakállú Csernovics Pétert, aki Angolországból járatott magához szabót, s akibe minden vendégszereplésre érkező idegen énekesnő vagy táncosnő szerelmes volt. Azután látta a másik pártot, a magas homlokú kopasz Jellasicsot, a nagy nőbarátot, aki esténként párisi cukorkákkal a zsebében jelent meg az operai díszletek között és ha bókot mondott, a füle hegyéig pirult el, látta Sztratiurovics Györgyöt, gondozatlan, kóchoz hasonló bajuszával és szakállával, amint szerb nemzeti öltözetben bukkan föl, amely mint egy álarcosbeli jelmez lötyögött rajta, és látta gróf Sándor Mórict, akivel gyakran vadászott szarvas után Bajnán, s aki most egyszerre a politikába ártotta magát s arcul ütött egy munkást, aki a Práterben »Éljen a köztársaságot!« kiáltott. És látta egykori tisztársait, akikkel éveken át unatkozott elhagyott olasz falukban, havas lengyel síkságokon, akik megadással táncoltatták meg az ezredesük csúnya leányait [,] és pénzzavarban voltak. Lenkey János! Együtt szolgáltak, szerette a kertészkedést, a névnap vacsorákat, az olcsó falusi örömeket, a legrosszabb tréfákat is bevette, mindig egy kicsit rekedt volt, és most ő vezeti át a határon a Württemberg-huszárokat! És a választékos Fiáth Pompejus; neki voltak a legjobb lovai, rajongott a szép nemért, a táncért, és titokban verseket írt. Hogy történhetett mindez?»³¹⁵ Rokona az a Fiáth Lajos báró (Fiáth báró, '48-ban főtiszt³¹⁶ a Habsburg Monarchiában), akinek megkötözéséről szóló legendássá vált történetét motívumként Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai* című regényének filmváltozatában is ott találjuk.

„Mintha csak az osztrák rendes ármádját vezetné [Görgey]. Szemükre veti, hogy gyávák, megfutnak az első ágyúszóra. »Haszontalan mezei borsereg« [bórsereg] – írja Kossuthnak a nemzet őrseregét. Ilyet a forradalmas hadak vezérének sohasem szabad leírni. Bemnek Erdélyben sem volt jobb hadsereg, mégse írt le ilyet soha. De a reglement Görgey véreben van. Mint a salzburgi kaszárnya udvarán, most is olyan: »Megvárom..., hogy soha többé nem leszek kénytelen derék, bátor seregem becsületét azzal kockáztatni, hogy soraiba oly csapatokat osztok be, melyek a 'magyarkák' történeti gyaláznevét előbb érdemlik meg, mint a 'nemzetőrség' tiszteletes elnevezését.«

Három nevezetes magyar őrmester Lengyelországban megkötözte Fiáth bárót, az osztrák érzésű főtitstet, így tértek haza s lettek a huszárjaikkal a szabadság katonái. »A haza megjutalmazta buzgó hazafiságukat, őket hadnagyokká kinevezvén – írja Görgey –, de a szolgálat szorosan kívánja, hogy azon hadtestből elmozdíttassanak, ahol ők csak a megjutalmazott engedetlen- és fegyelmezetlenség veszedelmes példái lennének.« Ki ne hallaná, hogy itt a forradalom fővezére helyett a salzburgi osztrák tiszt beszél?»³¹⁷

³¹⁴ „örményesi és karánsebesi Fiáth Pompejus F. György cs. kir. huszárcapitány és Brogini, Teréz fia. Milánó, 1824., r. kat. Gimnáziumot végez. 1842- hadfi, 1843- hadnagy, 1847- főhadnagy a 6. Württemberg huszárezrednél Galíciában. Nőtlen. 1848 májusában ezrede 4. századával Mariampolból megszökik (a »Lenkey-század«) és hazatér. Beosztják a délvidéki seregbe. Halálos sebet kap a szenttamási szerb tábor aug. 18-i ostromakor. † Écska, 1848. aug. 25. Közlöny 1848/74., Kempelen IV. 125., Nemesi évkönyv 1929–1934. 112., Vas. Újs. 1886/29., (Portré: uo.) MOL.: Hm. Ált. 1848. 3188., KAW.: Gb. 6. HR. 1841-1848. 13/46.” BONA 1998, 400.

³¹⁵ Lovik Károly: *Görgey csillaga. Regény.* Nyugat 1916. jan. 16. 2. sz.

³¹⁶ Báró Fiáth Lajos császári és királyi kamarás, szolgálaton kívüli ezredes (?), 1817. aug. 16. – Dunaföldvár, 1892. jan.). „Báró Fiáth Lajos ezredes Duna-Földvárt, 76 éves.” Vasárnapi Ujság 1892. jan. 31. (XXXIX. évf. 5. sz.) 90. A 8. Coburg huszárezred állomásozott Galíciában, és nem „Lengyelországban”, mert az akkor éppen nem volt. (Bécsi Hadilevéltár: Grundbücher, 8. Huszaren Regiment, 1841–1850.)

³¹⁷ Hatvany Lajos: *Kossuth és Görgey.* Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

4. 2. 3. Hegedüs Gyula, a „bölcs »sztár«”

Kéty országos hírű fia epizód szerepeiben is megmutatta vérbeli egyéniségét – ahogy az öttucatnyi kritikából bármelyikkel igazolhatnánk ezt.

„Legutóbbi színházi természetű megbeszélésemben azt írtam, hogy a »sztárok egy része« természetesen szintén nem veszedelmes. Az a rész, amelyik még nem felejtette el, hogy egykor színésznek tisztelték. Nos, itt van mindjárt a példának okáért... Példának okáért Hegedüs Gyula! Egy bohózatban! Az agglegény apa... A darab! Főcsillag, aki nem akarja kipusztítani az égről az összes többi csillagokat, csillagocskákat, csillagporontyokat: ahogy ez divatos. Aki úgy ragyog, mintha nem is tudná, hogy egyik legfőbb csillagunk. Aki tudja, hogy az ég »összjátéka« azért oly elragadó – igaz, inkább a nyári idényben, amikor este nyolckor a hatalmas égi színház kupolája alatt jelennek meg a sztárok – mert azok óvakodnak félrelökni újtjokból a legapróbbakat is. Soha nem túloz, olykor inkább ellegyinti a szót, különlegesen diszkrét, hiába no: úr a bohózatban is. Úgy mondja a mondani valót, mintha nem is törődne vele, meghallják-e? S de nagyon meghallja a közönség a »főnököt«! Jó sztár, áldott sztár és bölcs »sztár«!”³¹⁸

4. 2. 4. Akinek Ady verset ajánlott: Gebhardt Ferenc

Érdekesség, hogy Csinszkával kötött házasságát paksi születésű református lelkész, Haypál Benő áldotta meg esketőként, de nem neki írt költeményt, hanem földijének. A malomhegyi előnevét talán sosem használó Gebhardt Ferenc³¹⁹ professzort (Paks, 1872. júl. 26. – Temesvár, 1917. márc. 21.), az Új Szent János Kórház főorvosát ma már alig tartja valaki számon, pedig még szak- és tárcaíróként is jeleskedett, ez utóbbiban a Pakson nyomtatott Szekszárd Vidékében. Az irodalomtörténet eddig nem tárta föl, hogy minden bizonnyal neki ajánlotta versét Ady Endre 1913-ban, mondjuk így: élete betegségek szempontjából való kritikus évében.

„Ady Endre

*Föl, föl, uram
Gebhardt Ferencnek küldöm.*

*Kihálom a testem és lelkem,
Kinyargalom rest magamat,
Valami tán marad,
Vagy tán nem is marad,
De nem marad vágytalan óráim.*

*A titkos Élet szívvel szór rám
Fényekkel toldott fényeket,
Csak neked,
Csak neked élek, csak neked,
Vágy, és anyádnak, aki: Élet.*

*Néha-néha, úgy-úgy elszéled
Dölyföm, rangom, nevem, hitem
És semmiben,
Már-már semmiben
Sem bízik és szűnök valómban.*

³¹⁸ Paulini Béla: *Az agglegény apa. Bemutató a Magyar Színházban.* Nyugat 1929. márc. 16. 6. sz.

³¹⁹ Életrajzára lásd: GULYÁS 1992, X. 551–552. hasáb.

*Föl, föl, uram, nem mindig jóban
Adódik az elélnivaló.
De élni: ez a jó
S úgy jó, ahogyan aki él
Álomban, testben vagy csak szóban.*³²⁰

4. 2. 5. Aki Kassák Lajosra tett nagy hatást: Alpári Gyula

„Üldögéltünk az egyetben és vitatkoztunk a politikai és gazdasági kérdések fölött lelkesedéssel és sokszor képzetten és öntudatosan. Hetenként voltak sorozatos előadások s az előadók is mindig ezekről a kérdésekről beszéltek. Ekkorjában hallottam egy beszédet Alpári Gyulától, ami nagyon megfogott engem és sok új dolgot megláttatott velem a mozgalom menetében. Alpári nem munkás volt s örültem neki, hogy ez az ember úgy tudott szólni hozzám, olyanokat tudott mondani, amiért megszerettem és elfelejtettem, hogy entellektüel, akikre én ösztönösen haragudtam, akikkel semmi közösséget nem éreztem.

Aztán még sok mindent hallottam beszélni erről a diákemberről, ami nekem szimpatikus volt. Később azt is megtudtam, hogy ő tanította meg Kis Károlyt a helyesírásra, ő volt egyike azoknak, akik egy radikálisabb balszárny megszervezését kezdték meg a pártban. Igaz, hogy ezért a mozgolódásért ki is zárták és én sokáig nem találkoztam vele. De Kis Károly egészen az ő hatása alá került s ez az ember, aki különben konzervatív volt a versírásban, a legszélsőségesebb emberek közé tartozott a mozgalom szempontjából. Egész napokon át együtt csavarogtunk, a költészet hozott bennünket össze s a radikális szocializmus volt az, ami összetartott bennünket. Gyagyovszkyval és általában a Meteor-beli pártemberekkel azonban sem a kultúráis, sem a gazdasági kérdésekben nem voltam egy nézeten. Nekem ezek túl nyugodalmas, túl könnyedén, vagy túl szájaskodón viselkedő emberek voltak. Anélkül, hogy magam is észrevettem volna, elcsúsztam az asztaluktól, át, beljebb az artisták, a könnyű táncosnők, gyanus költők és álhírlapírók közé. Nem mintha közéjük valami rokonszenvvel vonzódtam volna, de legalább nem bántottak a nagyképszerűségükkel, nem beszéltek olyasmiről, amihez én is értek valamit s ami nekem föltétlenül szent dolog.”³²¹

4. 2. 6. Akiről Illyés Gyula verset írt: Antal kovácslegény

Egy lelkes helyi kutató kinyomozhatná, ki is volt ő, akinek csupán keresztnevét ismerjük, de akiről a költő meghitt műve szól.

A költő személyes élménye nyomán versbe írt irodalmi alak.

„Védangyalom

*Védangyalom, akivel álmodom, az angyal
kopasz s fehérszakállu... Antal
volt neve s mestersége ő s kovácslegény,
ami meglátszik még ma is kezén.*

*Erről beszél, ha hófehér nagy szárnyát
és pihenteti jelen hivatását;
ezt emlegeti; meg a szakszervezetet,
ahol velem is megismerkedett.*

*Az volt a szép idő! Jog, Jövő, Igazság,
az embereket ilyenek izgatták –*

³²⁰ Ady Endre: *Föl, föl, uram.* (Vers.) Nyugat 1913. nov. 1. 21. sz.

³²¹ Kassák Lajos: *Egy ember élete. Regény-önéletrajz II.* 1927. jan. 1. 1. sz.

*Egy más világ reménye! Volt akit
(mint őt is) próféta-életre vitt!*

*Még érdemes volt élni, volt miért!
Most? Nem tesz mást, csak engemet kísért.
Álomban él. Nem egy tanyát: rekedten
csak engem izgat, hogy utját kövessem.”³²²*

4. 2. 7. Hogyan lett kassai püspök Bubics Zsigmond?

Ozora jeles művészettörténész hírében álló püspöke kalandos – ám kora viszonyaira igen jellemző – módon került Rákóczi városába. A történész Marczali Henrik szavahihetőségében azonban semmilyen okunk nincs kételkedni.

„Még egy főpappal volt sűrűbb érintkezésem, Bubics Zsigmonddal, ki szinte mindennapos vendége volt a Pulszky-háznak, hová a képzőművészet iránt való szakértelme vont. Már élemedett korban, 1884-ben lett képviselő, miután nevelője volt Esterházy Pál herceg fiainak. Az erős szabadelvűség korában már arról beszéltek, hogy pap ne lehessen képviselő. Erre Deák Ferenc azt felelte: »hát akkor hogyan tudjuk meg, melyikök akar püspök lenni«. Bubicsot a kormány prezentálta is a megüresedett szombathelyi püspökségre. Ennek történetét négy szemközt mondta el nekem. »Szelét vettem annak, hogy Rómában baj van kinevezéssel. Elmentem Bécsbe a nunciushoz, panaszkodni a késedelem miatt. Ellenem nincs kánoni akadály.« »De igen, mondja a Monsignor, Ön zsidókkal és szabadkőművesekkel társalkodik.« »Szabadkőművesekkel lehet, mert én nem tudhatom, ki szabadkőműves, ki nem. Ha tehát ebben hibáztam, nem szándékkal történt. De zsidókkal nem.« »De igen, mondja a nuncius. Ott volt Rotschild báró nagy estélyén.« »De kérem, hisz ott volt a bécsi érsek őminenciája, sőt a nuncius is.« »Igen, de mi már püspökök vagyunk.« Így akkor kimaradt, de nemsokára mégis elnyerte a kassai püspökséget.”³²³

4. 2. 8. Paksi az angol parlamentben

Huszonhárom évvel később – az előző történet összevetéseként – arról kapunk képet, mennyit változott a világ – legalábbis Nagy-Britanniában.

„Cegléden egyszer eszembe jutott Velence – hamarjában nem tudtam, miért, míg aztán rájöttem, hogy a közelből valami pocsolya szaglik, s erről jutott – ó ezer esztendő lagúnák! – eszembe. Ellenben Velencében még sohasem jutott eszembe Cegléd – s ez meg úgy jut most eszembe, hogy egyenest a Westminster-Hallból jövök, ahol ott álltam pont azon a helyen, hol néhány száz esztendeje valami áruló nagyúr állt vala bírái előtt, s egy lépésre a helytől, hol a nagy öreg Gladstone feküdt volt két napig kiterítve, mielőtt átvitték temetni a Westminster-apátságba – s azon a történelmi helyen Budapest jutott eszembe, továbbá a budapesti országháza, mely igen szellemes utánpótlása a londoninak, ezenfelül egy levitézlett koalíciós népképviselő, aki idén nem kapott mandátumot, továbbá Mr. Lincoln, született Trebitsch, M. P., ami azt jelenti, hogy angol népképviselő, kinek azonban a bölcsőjét Pakson ringatták, s bizonyára nem dalolták mellé, hogy a benne ringó gyermek valaha ugyanannak a Háznak lesz tagja, melybe egy jóval angolabb anglikán izraelita, lord Beaconsfield, született Disraeli is csak nehezen jutott be. S eszembe jutott, végre, dr. Radó Sámuel, a mi kitűnő, elmés, minden hagyományos ismerettel fölszerelt s minden felfogásában eredeti publicistánk; eszembe jutott, hogy az ő leírásában tett rám először olyan mély benyomást a Westminster-apátság, mint aminőt most valóságában; eszembe jutott, hogy ő figyelmeztetett nem egyszer arra, mennyire nem fenékig tejfel az angol közélet sem s hogy az angol commonerek sem mind csupa Gladstone-ok és Beaconsfieldek, s hogy egy fél éve hever íróasztalomon a kitűnő publicista legújabb könyve, a Népies Politika című, s én még mindig nem írtam róla, pedig volna róla mit írnom.

³²² Illyés Gyula: *Védangyalom*. (Vers.) Nyugat 1936. szept. 9. sz.

³²³ Marczali Henrik: *Emlékeim (14)*. Társaságunk. Nyugat 1929. dec. 16. 24. sz.

Ezek igen kusza és rendszertelen gondolatok; kuszák és rendszertelenek, mint általában az asszociációk, de éppúgy csak színre és szemre azok, mint ahogy az asszociációk valójában határozott és kemény egységben függenek össze egymással, valamely véletlen középpont körül, mint aminő a lagúnaszag vagy a Mr. Lincoln membershipje. Valami pokoli humor van annak elgondolásában, s különösen ha az ember ott áll a hely színén, hogy Mr. Trebitsch-Lincoln ugyanazon csarnokon át megy be a commonerek üléstermébe, melyben valaha Oliver Cromwell tétette meg magát, palástosan és kormánypálcásan, lord-protektornak – s a humor ott emelkedik egekig, hogy a két faktum összefügg egymással; hogy a Mr. Lincoln membershipje egyenes következése az Oliver Cromwell lord-protektorságának; hogy a Cromwell forradalma vetette meg ágyát az angol demokráciának, vetette meg olyan hatalmasan, hogy most íme Mr. Trebitsch is belefekhetik. S itt megint dr. Radóra kell gondolnom s igazat kell adnom neki abban, hogy az angol közélet sem fenéig teffel s az angol commonerek sem mind különbek a mi levitézlett koalíciós képviselőinknél. De nem tudok neki igazat adni az ő Népies Politika című könyvének izgatón érdekes gondolatmenetében, s ez az oka, hogy a könyv egy félesztendeje hever otthon íróasztalomon, s csak most és itt, két napi nem is járó, hanem vágatóföldre otthonról találom meg a pontos szót arra, ami meghatározatlan egyre ágaskodott bennem, miattal könyvét olvastam, egyhuzamban elejétől végig, mert nem is lehet az ő dolgait másképp olvasni, olyan egy lélekzetű szenvedéllyel vannak cikkei megírva.

Ez a könyv, tudniillik, az angol demokráciáról szól, mely ha nem is fenéig teffel, de bizonyára egyik legnagyobbívűbb vívmánya az emberiségnek.”³²⁴

4. 2. 9. Adolf vagy Albert?

Lehr Albert egyaránt tanára volt Ignotusnak és Fenyő Miksának: ennek nyomán igyekeztek megbecsülni – néha esetlenül is.

„Lehr Adolf most lett hetven éves – s aki idén nyáron lesz huszonhat esztendeje, 1887-ben, hogy lementuráltam nála, azóta csak egyszer találkoztam vele, huszonegy év előtt, 1892-ben, kevéssel azután, hogy első kötetkémről, A Slemil keservei című kis verses elbeszélésről Gyulai Pál meleg és megértő hajlandósággal emlékezett volt meg a Budapesti Szemlében. Lehr Albert, ki mint tanár kevés tanítványát ismerte közelebbről, s irántam, mint német újságíró fia iránt, az iskolában némiképp elfogult is volt, utólag, a Gyulai Pál ismertetéséből ismerte meg, hogy nem voltam érzéketlen tanítványa, s mikor véletlenül az utcán találkoztunk, megható komolyan szorította meg, mintegy jóvátevően, a kezemet. Lehet, sőt nyilván tolakodás, hogy mikor egy kitűnő ember korünnepét üljük, a magam apró esetével hozakodom elő – de isten látja lelkem: nem hiúságból teszem, nem is azért, hogy magamat emlegessem, hanem mert ez az a virág, amit én nyújthatok feléje, a magam példája, mely azt mutatja, hogy kiváló egyéniségek ott is és akkor is jó végzet gyanánt hatnak, ahová nem is tudták, hogy értékességük sugarai elhatottak. Közel egy emberöltő telt el, mióta Lehr Albert egyénisége rám sugárzott, s azóta volt szerencsém a legkiválóbb magyaroknak közelébe jutnom, de érzem, hogy ma is a Lehr Albert – megbocsásson, hogy ily szárazon tudok róla beszélni – nem volt jó pedagógus...

A mai irodalmi nyelvbe, melyet végre is emberi írások alakítottak, egyrészt a Lehr Albert tanításán nevededett ivadék vitte át a magyar folyamatosságot. Talán nem véletlen, hogy a Nyugat szerkesztői között Fenyővel ketten is vagyunk Lehr Albertnak tanítványai (mint ahogy az sem, hogy Hatvany Lajossal együtt hárman is közel álltunk volt Gyulai Pálhoz). Sugalló erejű férfiú ez a certáns grammatikus, s aki java férfikorának teljes duzzadó türelmetlenségében láttam utoljára, el sem tudom képzelni öreg embernek – legfeljebb öreg úrnak, mint az ő soproni konszoklását, Halász Imrét, vagyis úrnak az öregségen is, csak tapasztalatban s emlékezésben öregebbnek, a munka szépsége iránt alázatosabbnak a fiataloknál.”³²⁵

³²⁴ Ignotus: Jegyzetek. A politika mögöl – népies politika. Nyugat 1910. okt. 1. 19. sz.

³²⁵ Ignotus: Lehr Albert. Nyugat. 1913. máj. 1. 9. sz.

Az agg tanár helyreigazításában a keserű humort sem veti meg...

„Mentsége egyedül a hála túlbuzgása s (mert ön költő) a képzeletnek szertelensége. Mit szólna ön ahhoz, ha én az ismeretes megtréfáló rébuszt: »Hol kél a nap, nyugaton-e, vagy nyugoton?« nem így fejteném meg: »keleten«, hanem így: »Nyugaton?« Nemde tiltakoznék? Pedig közelebb járnék az igazsághoz, mint ön. Biz én elmosolyodtam az ön nagy szavain, amint elmosolyodtam, mikor némelyik esztendőn így mutatott be Sz. K. [Szász Károly] b. Wesselényi Miklósnak: Legjobban tud az országban magyarul.

No de ez a kisebb baj. Van azonban az ön cikkében egy is, más is, amivel ön engem, nem mondom, hogy kisebbít, de akaratlan is »alább tesz a valónál«. Nem annyira ugyan, mint ahogy a székely szokta mondani: Derék, becsületes ember, templomkerülő, istentagadó«. De olyakat állít, amiket kötelességem megigazítani, hogy tisztán lássunk. Elsőben is kijelentem, hogy nem vagyok Adolf (mért nem Dolfi?), s nem vagyok »hetven éves« (ezt ön tudhatná, ha belepillant valamely lexikonba vagy az akad. almanachba), csak típrom a hetvenediket. Ez utóbbi hibás adat egyébiránt kettős öröm nekem: egyik, hogy fiatalabb vagyok, másik, hogy esztendőre (ha megérem) újra s igazabban fog ünnepelni a Nyugat-Ignotus. Azt állítja ön továbbá, hogy én »kevés tanítványomat ismertem közelebről, s ön iránt, mint német újságíró fia iránt, az iskolában némiképp elfogult is voltam«. Úgy látszik, ön az, aki engem nem ismert, ma sem ismer. Mert hogy tehetne föl elfogultságot én rólam, akit tanári működésemben (köztudomás szerint) mindig a kérlelhetetlen igazság vezérelt? S elfogultságot ön iránt? amért mindenki által tisztelt édesapjának német betűket vetett ugyan a keze, de a szíve magyarul vert? amért ön komoly törekvésű ifjú volt, aki nem tudott farkát csóválni, stréberkedni? Jól emlékezzen, egy ízben ezt a tételt adtam fel »zárvány-munkának«...

Legnagyobbat vét ön ellenem, mikor rólam ezt írja: »ez a teljesen elmagyarosodott soproni ember«. Ha az volnék is, nem elmagyarosodtam volna, hanem meg. De nem vagyok az. Elgondolhatta volna ön, hogy az én magyarságomat nem lehet, csak az anyatejjel szívni magába. Színmagyar paraszt faluban születtem s gyerekeskedtem. Abban a faluban, ahol Petőfi is két évig járt – apám eleibe. Sopronnak mást köszönök.

Ennyit tartottam szükségesnek megjegyezni a magam védelmére. Már most önön a sor, hogy alkalomadtán kezet szorítson velem – jóvátevéen.

Közölje leveletem, ha jónak látja. Vagy tegye el emlékül. Híve Lehr Albert m. p.”³²⁶

4. 2. 10. A kölesdi képviselő botránya

Pichler Győző csupán egyetlen kerületben, Kölesden volt honatya néhány évig, ezért biztosan erre az időszakra vonatkozik a róla (és Eötvös Károlyról, a kor kedvelt tárcaíró képviselőjéről) szóló adoma.

„Egyszer jelen voltam a világtörténelmi katalizmák egyikén, amelyekben istenek trónjai szoktak meginogni.

A nyári éjszaka már hajnalra hajlott, ő ott ült a hamuba temetkezve, mint egy ásatag bálvány, a környezet már kimerülten bóbiskolva lóbálta fejét. A kávéház előtt gummikerekű fiákker állott meg, Pichler Győző szállott ki belőle és ittasan, kissé bizonytalanul kecskebokázott az asztal felé. Ez a Pichler Győző korának legcsúnyább embere volt. Annyira csúnya, hogy a nők elszörnyedt borzalommal rajongtak érte. Hosszú, nyakigláb sváb legény volt, lobogó vörös hajjal, apró vörös szemmel, rettentő hosszú, görbe orral és förtelmesen kiugró; nagy alsóajakkal, amelyet Sipulusz ama porceláncsészéről nevezett el, amelyek a falhoz erősítve töltik be közhasznú rendeltetésüket. Akkor már képviselő volt, valamelyik budai ve[n]dégloból jött, ahol szépasszonyok társaságában szedte magába a barack-bólét. Egyenest az asztalhoz ment, megfogózott egy székből, végignézett a nagyságos úron és megszólalt:

³²⁶ Lehr Albert: *Tisztelt Főszerkesztő Úr!* Nyugat 1913. jún. 1. 11. sz.

– No, vén locsogó! Még nem fáradtál bele?

A társaság megdermedt, mintha az Antikrisztus lehelt volna rá kénköves lehelletével. Vagy talán azt hitték, hogy gonosz álmom az egész, szundikálásuk mérges kivirágzása. De ő tovább folytatta:

– Már régen lestem, hogy be legyek rúgva és meg merjem mondani neked... Hát most részeg vagyok, mint egy disznó... Igen, igen! ... Vén hiú vagy, aki gyáva hízelgőkkel veszed körül magad, hogy annál jobban tündökölhess a locsogósoddal... Szégyeld meg! ... Vén locsogó!

Óh, az rettenetes volt! A nagyságos úr dereka kiegyenesedett, roppant melle fölfúvódott [,] fejét hátraszegte, két kurta karját kinyújtva belemarkolt a karosszékbe. Előbb csak a szeme villámlott némán, aztán kitört belőle valami sohasem hallott, ősi bömbölés:

– Steuer! Steuer! ... Dobja ki ezt az egyént!

Úgy éreztem, mintha a zord várnagy ugrott volna elő és mögötte alabárdos testőrök sorakoztak volna. Pedig csak Steuer volt, az öreg kávé és mögötte a feltúrtujjú kávéfőző-legény...³²⁷

4. 2. 11. Az ihlető tolnai táj

Paczka Ferenc és neje, Wagner Kornélia azóta sajnálatosan elfelejtett, de mégis színvonalasan termékeny éveket töltött Koppányszántón: ezek emlékéért láttatta a korabeli kiállítás.

„A hitves akarata volt, hogy Paczka Ferenc mindazzal, amit nem rövid életében (1856–1925) alkotott, mégegyszer megjelenjék a közönség előtt. Az a közönség, mely most a Nemzeti Szalonban képei előtt elvonul, már nem az, amely az Andrassy-uti régi, majd pedig a városligeti új Múcsarnok termében megcsodálta alkotásait. Az ő hajdani közönségéből már csak kevesen járnak kiállításra képet nézni. Akik a holt művészek erre a búcsúztatójára eljöttek, megelégnék emlékeiket összevethették a valósággal.

Paczka Ferenc a múlt század hetvenes éveinek a végén tünt föl. Nagy vásznakot, rajtuk történeti meg bibliai kompozíciókat festett. A »Tékozló fiú«, az »Emese álma«, az »Attila násza«, a »Szent Benedek« megannyi izgalmas eseménye volt a Múcsarnoknak, megannyi »clou« (ahogy akkor volt divatos mondani), melyekkel a kritika részletesen és nagy elismeréssel foglalkozott, a közönség vagy az állam pedig megvásárolta őket. Bizonyos exotikus ízt adott Paczka minden megjelenésének az a híre, hogy külföldön él, Párizsban, Rómában, Berlinben, az utóbbi városban meg is telepedett, – mégis megmaradt magyarságát hangoztató magyarnak. Évtizedekkel ezelőtt Tolnaszántón építtetett magának és a feleségének térszerű műtermet s nyarait ezután Szántón töltötte. A puszta élet, meg a kor megváltozott iránya is, fokként eltérítette kedves témáitól: abban hagyta a történelmi és bibliai komponálást, legfeljebb arcképet festett még, azontúl pedig az egész nyár a tájfestés és a paraszti genre-é lett. Kétféle határozott stílust jelentett érdeklődésének ez az irányváltása. Az egyik gondos, sőt kemény hatású rajzon alapuló színező festés volt, olyan festés, melynek a szín nem önkéntelen járulék, hanem külső elhatározásból származó eseménye. Ennek a korának legjellemzőbb és egyben legsikerültebb alkotása az »Emese álma« című kompozíció volt. A regét nem éppen könnyen megérthető módon érzékeltette meg ezen a festményén. A felhajtott oldalú sátor, benne Emese cigányszínű aktja s mellette a turulmadár, egyenként, vagy úgy, ahogyan Paczka összerakta őket, alig árul el valamit abból, amit ki akarna fejezni. Ami a képből hiányzik; az a fantázia, az elképzelésnek az az ereje, mely a láthatatlant és a megfoghatatlant is érzékelhetővé, legalább is megsejthetővé teszi. Kitünő az akt rajza, de színbeli varázsa egyáltalán nincsen a képnek, hatása azért száraz és unalmat keltő.

Paczka másik stílusa a természettel való közelebbi viszonyából fejlődött ki. A tolnai táj tanulmányozása közben megnyílt szemének a levegő színessége és fokként fölfedezte a természet színkeverésének csodálatos útjait-módjait. Attól fogva festett képei kevésbé tömör hatásúak voltak, a motívumot légiesen – festőbben fogta fel rajtok. Persze, kissé elkésett fölfedezésével. Mert akkor már nála jóval tehetségesebb fiatalok vonultak föl a szemhatáron, kik kevesebb keresgélés után és sokkal

³²⁷ Nagy Endre: *Arckép Eötvös Károlyról*. Nyugat 1930. jan. 1. 1. sz.

biztosabb érzékkel találták meg azt, amit Paczka kissé elnehézkedett kezével keresett. A művész továbbra is szorgalmasan hazalátogatott kiállításainkra, de egyre elhalóbb lett művei nyomán a visszhang. Mikor 1925-ben halála híre érkezett, tulajdonképpen már csak azok emlékeztek reá, akiknek hivatásuk az emlékezés.

Férjének munkáival együtt a maga műveit is kiállította Paczka özvegye. Hosszú házaseletük során mindig is így szokták, s férj és feleség [,] mint művész és művész szépen megfér egymás mellett. Ami annál ritkább eset, mert kettejük között voltaképpen a nő volt a tehetségesebbik, legalább is az, aki egyenletesebben alkotott és hanyatlást sohasem mutatott. Wagner Cornélia még a férjénél is rajzosabb látású és érzésű művész. Igazi hazája nem is a festés, hanem a grafika. Nőknél kivételes sokoldalúsággal és technikai érdeklődéssel próbálgatta ki a grafikának minden lehetőségét, sőt új eljárásokat is kieszelt. Az alumíniumra maratás – az algrafia – az ő találmánya. Érdeklődése mindig az emberi aktban összpontosult. Kitűnő arcképeket készített, de igazi szenvedélye a komponálás volt. A komponálás a színek olyan értelme szerint, ahogyan Böcklin, vagy inkább ahogy a Böcklin-epigonok – Klinger, Greiner és mások – gyakorolták. Elvont gondolatmeneteket kísérelt meg szimbolikusan megérzékesíteni. De nem ezek a munkái a legszerencsésebb alkotásai. Az aktokkal való szabad komponálásnak az emlékezetnek olyan forma- és mozdulateltsége a föltétele, mely az örökös modelresandítást fölöslegessé teszi. Paczkáné, miként Klinger és Greiner is, csupán beállított modellel tudott komponálni. Ha mégis az emlékezetére bízta magát, rajza bizonytalanná lett. Legértékesebb grafikai munkái mégis csak az arcképei. A formai változatosság iránt érzékeny szeme és jellemző képessége azokba életet és meggyőző erőt tudott vinni.”³²⁸

4. 2. 12. Párbaj – kard nélkül

Garay Ákos barátja visszaemlékezésében meséli el kedves, anekdotikus történetét.

„Volt akkoriban Budapesten egy nagyon kedvelt képes havi folyóirat, Magyar Szalon volt a címe. Ennek a lapnak a szerkesztősége gondolt merészet és nagyot. Pályázatot hirdetett rajzokra. Első díj 250 frank stb. Nos, a 250 frankot megnyertem én. Rippli csak a második díjat.

Hogy történhetett, máig sem értem. Rippli rajza igazán művészi volt. Oly raffinement-nal volt csinálva, hogy későbbi korszakának is becsületére vált volna. Talán témája túlegyszerűsége (öregasszony unokájával) nem birt konkurrálni az én sokalakos kompozíciómmal. Rajzom, technikáját tekintve, messze Ripplié mögött maradt, de mert – egy leégett házban bennpusztult legényt meglehetősen hatáson ábrázolt, amint siratja a falu népe, – győztesként került ki a versenyből.

Garay Ákos, aki már szeptemberben kiment Münchenbe s tudta, hogy én is odakészülök, hosszú levelet írt nekem. Pisti, ki ne gyere. Rippli borzasztó dühös rád. Azt mondja, amint találkoztok, provokálni fog. Megverekszik veled egy szál kardra.

Másnap megérkeztem Münchenbe...

Pár nappal megérkezésem után Garay bemutatott Hollósynak. A kis kocsmában, ahol a mester törzs-karával a kerekasztal mellett sörözött, vegyesen ültek – kiki a maga törzsasztalánál persze – olaszok, lengyelek, németek stb., mind fiatal, üde reménységei a jövőnek. Hollósy szívesen látott, bár szemmel láthatólag dühös volt valamiért. Később megtudtam, a korcsmáros nem akart hitelezni többé.

Rövid vacsora után, Münchenbe érkezésem öröme pezsgőt akartam hozatni. Szándékomnak váratlan eredménye lett. Hollósy felállt s kijelentette, hogy ez egy pizok, komisz kocsmá, tisztességes ember itt nem ihat pezsgőt. Hanem fiúk, mondok valamit. Tudok én ide nem messze egy finom kocsmát, oda menjünk. Ott aztán a Puszi hozathat annyi pezsgőt, amennyi belénk fér.

Az egész társaság, Neogrády, Kukuly, Lányi a rajztanár, Vuja a technikus, Garay, jómagam üdvivalgással követtük Hollósyt s csakhamar ott ültünk a »finum kocsmá«-ban, amely olyan obskur volt, mint amit otthagytunk.

³²⁸ Elek Artúr: Paczkák. Nyugat 1927. máj. 16. 10. sz.

Jóval később tudtam meg, hogy a »finum kocsmá« tulajdonosa, becsületes nevén Kothmüller, – ujdonsült háziúr volt. Házában műterme üresen állott, ebbe minden áron piktort akart fogni. Végre Hollósy kötélnek állt a következő feltételek mellett: Három hónapig nem fizet házbért, a háziúr köteles áthozatni Hollósy holmiját (ez volt legkönnyebb teljesítmény), és előlegez még ötven márkát. Ezt tegye meg egy budapesti háziúr.

Hollósy becsülete egyszerre száz percenttel emelkedett, amint első szóra két üveg francia pezsgőt rendeltem. Mikor már az ötödik üveg tartalmát töltögette poharainkba Csanettl, a vendéglős igazán csinos unokahuga, nyílik az ajtó s belépett egy nagyon megnyerő arcú, meglehetősen eleganciával öltözködő fiatalúr s egyenesen Hollósynak tartott. Hallottuk, amint mondta, hogy a régi helyen kereste a társaságot, de a fekete táblán olvasta, hogy idejöttünk.

– Te, tudod-e, ki ez? – sugta Garay Ákos. – Rippli!

Ripplinek jóformán ideje sem volt bemutatkozni, én már két tele pohár pezsgővel álltam előtte.

– Hallom, Rippl úr párbajozni akar velem. No hát, itt a fegyver. Tessék. Lássuk, ki a legény a csárdában.

– Ki ez? – szólt meglepve Rippl.

– Csók Pista – felelte Garay Ákos –, aki elnyerte előled a »Magyar Szalon« díját, s akivel te meg akarsz verekedni.

– De meg is verekszem ám, hozzá a saját fegyverével, – aztán összeöleleztünk s fenéig ürítettük poharainkat.

Mikor záróra teltével hallatlan vidám hangulatban hazafelé tartottunk, csak úgy harsogott az ucca a magyar nótától:

Jaz münkheni Türken ucca

Ki van végig flacterozva.

Hogyha végig menek rajta – Hu!

Citerál a csizmám sarka.” ...³²⁹

5. REPERTÓRIUMOK

5. 1. Tolna megyei helynevek a Nyugatban

Alisca (Alisicum: Szekszárd előttelepülésének mondott római kori telep³³⁰)

Révay József: *Musarum sacerdos*. Nyugat 1924. ápr. 1. 7. sz.

Alsótengelic (Tengelichez tartozó puszta)³³¹

Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

Attala (1974. december 31-ig Somogy megyéhez tartozott, de a középkorban is Tolna megyéhez)³³²

Kosztolányi Dezső: *A véres költő*. Regény. (3.) Nyugat 1921. szept. 16. 18. sz.

Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

Bartina (Szekszárd hegynek vagy dombnak mondott 202 méteres halma, szőlőhegye³³³)

Babits Mihály: *Úti Napló*. Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.

³²⁹ Csók István: *Rippl-Rónai és én*. Nyugat 1935. máj. 5. sz.

³³⁰ TMFN 1981, 463.

³³¹ TMFN 1981, 398.

³³² Tolna megye kézikönyve 1997, 388.

³³³ TMFN 1981, 471.

Babits Mihály: *Szekszárd, 1915 nyarán*. Nyugat 1917. ápr. 1. 7. sz.
Tóth Aladár: *Babits Mihály meséskönyve*. Nyugat 1924. ápr. 1. 7. sz.

Báta

Krúdy Gyula: *A kakasos és vendégei. Ady Endre éjszakáiból*. Nyugat 1925. júl. 1. 12–13. sz.

Bátaszék

Vass Tamás: *Élve maradtak útja. Az utolsó hadgyakorlat a Bácskában*. Nyugat 1932. jan. 16. 2. sz.

Belecska (Belece)

Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Bikács

Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Bikarét (Pálfa határrésze³³⁴)

Illyés Gyula: *Bikarét*. (Vers.) Nyugat 1941. márc. 3. sz.

Bonyhád

Illyés Gyula: *A magyarság pusztulása*. Nyugat 1933. okt. 16. 20. sz.

Halász Imre: *Magyarok az amerikai szabadságharcban*. Nyugat 1914. jún. 16. 12. sz.

Ifj. Gaal Mózes: *A félhomályban*. Nyugat 1916. máj. 1. 9. sz.

Sásdi Sándor: *Az árnyéknélküli ember*. Nyugat 1935. aug. 8. sz.

Szomory Dezső: *Levelek egy barátnőmhöz (12)*. Nyugat 1926. júl. 1. 13. sz.

Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

Borjád (ma: Kölesdhez tartozó puszta³³⁵)

Hatvany Lajos: *Petőfi-könyvtár*. Nyugat 1908. aug. 16. 16. sz.

Cikó

Marjalaki Kiss Lajos: *Új úton a magyar őshaza felé. II. A föld mint tanu*. Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.

Csibrák

Hatvany Lajos: *Nyugati kultúra*. Nyugat 1909. júl. 1. 13. sz.

Csörge-tó (Csörgető; Szekszárd melletti állóvíz, egykor kedvelt, kiépített fürdőhely³³⁶)

Babits Mihály: *Regénytöredék*. Nyugat 1926. dec. 1. 23. sz.

Dalmand (Iharos[-puszta] ma a község része)³³⁷

Sásdi Sándor: *Az árnyéknélküli ember*. (Novella.) Nyugat 1935. aug. 8. sz.

Dombóvár (Újdombóvár)

1. Sásdi Sándor: *Falusi csendélet*. Nyugat 1929. ápr. 1. 7. sz.

³³⁴ A 17 hasonló helynév közül éppen a vers leírásával azonosítható. TMFN 1981, 174.

³³⁵ A három hasonló nevű puszta közül a leírás tartalmi vonatkozásai miatt azonosítható. TMFN 1981, 406.

³³⁶ TMFN 1981, 470.

³³⁷ TMFN 1981, 255.

2. Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek.* Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.
3. *Ismeretlen magyar költők III. Varga Tivadar.* Nyugat 1934. márc. 1. 5. sz.
4. Sásdi Sándor: *Az árnyéknélküli ember.* (Novella.) Nyugat 1935. aug. 8. sz.
5. Illyés Gyula: *Elszakadás.* Nyugat 1936. máj. 5. sz.
6. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek.* Nyugat 1938. szept. 9. sz.

Dombóvári járás

Illyés Gyula: *Magyarok megmentése.* Nyugat 1934. ápr. 16. 8. sz.

Döbrököz

Illyés Gyula: *Bennszülöttek.* Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek.* Nyugat 1941. aug. 1. 8. sz.

Dunaföldvári járás

Illyés Gyula: *Magyarok megmentése.* Nyugat 1934. ápr. 16. 8. sz.

Dunaszentgyörgy

Előd Géza: *Dömötör János. (Vázlat.)* Nyugat 1936. okt. 10. sz.

Dúzs (a Rácdomb legelő és akácos a község külterületén³³⁸)

Illyés Gyula: *A kacsalábonforgó vár.* (Vers.) Nyugat 1937. márc. 3. sz.

Fácánkert (Kajmád[-puszta] ma a község része³³⁹)

Illyés Gyula: *Bennszülöttek.* Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

(Felső)Rácegres-puszta (azelőtt Sárszentlőrinchez tartozott, 1967 óta Pálfa község külterületén található³⁴⁰)

Illyés Gyula: *Ime, férfi lettem.* (Vers.) Nyugat 1929. márc. 1. 5. sz.

Illyés Gyula: *Szerelmem huszonegy éves...* (Vers.) Nyugat 1930. okt. 1. 19. sz.

Illyés Gyula: *Elszakadás.* Nyugat 1936. máj. 5. sz.

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek.* Nyugat 1938. nov. 11. sz.

Fürged

Illyés Gyula: *Ozorai füzet II. Uti jegyzetek.* Nyugat 1935. nov. 11. sz.

Görbő (korábban önálló település, 1930-ban egyesült Pincehellyel³⁴¹)

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 május-június.* Nyugat 1938. júl. 7. sz.

Gyánt (ma Tolnanémedi és Pincehely határában több különálló részként melléknévvel [Öreg, Kis, Alsó, Fölső] megnevezett puszta, egykori major³⁴²)

1. Illyés Gyula: *Szülőföldem. VI.* (Vers.) Nyugat 1928. jan. 16. 2. sz.

2. Illyés Gyula: *Három öreg. 2.* (Vers.) Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

3. Illyés Gyula: *Gyertyafénynél.* (Vers.) Nyugat 1932. szept. 16. 18. sz.

³³⁸ TMFN 1981, 259.

³³⁹ TMFN 1981, 429–430.

³⁴⁰ TMFN 1981, 174.

³⁴¹ TMFN 1981, 86.

³⁴² TMFN 1981, 78–80, 87–89.

4. Illyés Gyula: *Ozorai füzet I. Hangszerelés; próbafutamok.* (Vers.) Nyugat 1935. okt. 10. sz.
5. Illyés Gyula: *Ozorai füzet I. A szabad sajtóra.* (Vers.) Nyugat 1935. okt. 10. sz.
6. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 február-április.* Nyugat 1938. máj. 5. sz.
7. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 május-június.* Nyugat 1938. júl. 7. sz.
8. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek.* Nyugat 1940. okt. 10. sz.
9. Illyés Gyula: *Egységes magyarság.* Nyugat 1940. nov. 11. sz.
10. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek.* Nyugat 1941. aug. 8. sz.

Gyönk

- Kosztolányi Dezső: *Rímkovács.* Nyugat 1915. jún. 16. 12. sz.
 Illyés Gyula: *A magyarság pusztulása.* Nyugat 1933. okt. 16. 20. sz.
 Előd Géza: *Dömötör János. (Vázlat.)* Nyugat 1936. okt. 10. sz.

Gyulaj

- Illyés Gyula: *Három öreg. 2.* Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

Hard (egykor önálló falu, Fejér megyéhez tartozott 1954-ig, ma Hardi-major, puszta, Németkér része³⁴³)

- Illyés Gyula: *Bennszülöttek.* Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Hőgyész

- Illyés Gyula: *A Kapos-völgye.* Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.
 Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek.* Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.
 Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Huszonnegyedik közlemény.)* Kerkapoly Károly. Nyugat 1911. nov. 16. 22. sz.

Iharos (Iharos-puszta; 1949-ig önálló puszta, azóta Dalmand része³⁴⁴)

- Sásdi Sándor: *Az árnyéknélküli ember.* (Novella.) Nyugat 1935. aug. 8. sz.

Iregszemcse (Ireg)

- Harsányi Gréte: *Vándorok.* Nyugat 1931. júl. 1. 13. sz.

Kajdacs

- Illyés Gyula: *Bennszülöttek.* Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Kajmád (Kaj nád, Kajmád-puszta, ma Fácánkert része³⁴⁵)

- Illyés Gyula: *Bennszülöttek.* Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Kapos folyó

1. Felvinczi Takács Zoltán: *Négy fal közül a sivataghoz. Stein Aurél leveleire.* Nyugat 1915. szept. 1. 17. sz.
2. Hatvany Lajos: *Tóni bá'.* Nyugat 1927. szept. 16. 18. sz. Marjalaki Kiss Lajos: *Új úton a magyar őshaza felé.* Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.
3. Marjalaki Kiss Lajos: *Új úton a magyar őshaza felé.* Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.
4. Illyés Gyula: *Három öreg. 2.* Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.
5. Illyés Gyula: *A Kapos-völgye.* Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

³⁴³ TMFN 1981, 177–179.

³⁴⁴ TMFN 1981, 255.

³⁴⁵ TMFN 1981, 429, 432.

6. Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.
7. Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.
8. Illyés Gyula: *Bástya*. Nyugat 1940. szept. 1. 9. sz.
9. Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Kapospula (Pula³⁴⁶)

Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

Keszőhidegkút (Hidegkút)

Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

Kéty (Odány vagy Ódány[-puszta] egyik fele ma a község határának nyugati-északnyugati része³⁴⁷)

Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Kisdorog (Odány vagy Ódány[-puszta] egyik fele ma a község határának északkeleti része³⁴⁸)

Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Koppány-patak (Koppány völgye)

Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet*. Nyugat 1940. máj. 1. 5. sz.

Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Koppányszántó (Szántó, Tolnaszántó)

Elek Artúr: *Paczkáék*. Nyugat 1927. máj. 16. 10. sz.

Kölesd (Kölesd–[Alsó]Tengelic)

Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

Babits Mihály: *Könyvről-könyvre*. Nyugat 1923. márc. 16. 6. sz.

Kurd (Kurdcsíbrák)

Fenyő Miksa: *Egy közgazdasági cikkről*. Nyugat 1914. jan. 1. 1. sz.

Trócsányi Zoltán: *A magyar ősköltészet. – Király György könyve*. Nyugat 1922. máj. 16. 10. sz.

Illyés Gyula: *A Kapos-völgye*. Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

Madocsa (Madocs)

Elek Artúr: *Régi magyar bibliofilek*. Nyugat 1930. febr. 16. 4. sz.

Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Magyarkeszi (Keszi)

Marjalaki Kiss Lajos: *Új úton a magyar őshaza felé*. Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.

Mezőföld (Mezőség)

1. Németh László: *Mezőföldi táj*. (Vers.) Nyugat 1926. aug. 1. 15. sz.

2. Török Sophie: *Önéletrajz, generációs probléma, vagy amit akartok...* Nyugat 1935. márc. 3. sz.

3. Illyés Gyula: *Ozorai füzet II. Uti jegyzetek*. Nyugat 1935. nov. 11. sz.

³⁴⁶ A *Tolna megye földrajzi nevei* kötetben nem szerepel, Tolna megye kézikönyve 1997, 464 nem jelzi, mikortól tartozik ide.

³⁴⁷ TMFN 1981, 298–299.

³⁴⁸ TMFN 1981, 311.

4. Illyés Gyula: *Gyász. Németh László regénye*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.
5. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus*. Nyugat 1938. szept. 9. sz.
6. Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet*. Nyugat 1940. máj. 1. 5. sz.
7. Illyés Gyula: *Bennezülettek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Mórágy

Illyés Gyula: *A magyarság pusztulása*. Nyugat 1933. okt. 16. 20. sz.

Mucsfa (Mucsa)

1. Lengyel Menyhért: *Debrecentől Párisig*. Nyugat 1909. jún. 1. 10–11. sz.
2. Babits Mihály: *A gólyakalifa*. (Regény.) Nyugat 1913. dec. 16. 24. sz.
3. *Beküldött könyvek*. Nyugat 1916. márc. 16. 6. sz.
4. Fülep Lajos: *Szabó Dezső regénye*. (Az elsodort falu. Regény két kötetben, Táltos kiadása, 1919.) Nyugat 1919. dec. 16–17. sz.
5. Király György: *Kner könyvei*. Nyugat 1921. dec. 1. 23. sz.
6. Laczkó Géza: *Molière*. Nyugat 1922. febr. 1. 3. sz.
7. Török Sophie: *Nyári játék*. (Novella.) 1922. dec. 1. 23. sz.
8. Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*. Regény. Nyugat 1923. máj. 16. 10. sz.
9. Gergely István: *Burrian Károly †*. Nyugat 1924. okt. 20. 19. sz.
10. Lányi Viktor: *Nagy Endre. Portré-kísérlet*. Nyugat 1926. karácsony. 24. sz.
11. Tersánszky J. Jenő: *Igaz regény. Saját életem (6)*. Nyugat 1928. újév. 1. sz.
12. Kosztolányi Dezső: *Csók*. (Novella.) Nyugat 1930. júl. 1. 13. sz.
13. Nagy Lajos: *Falusi ember Pesten*. (Novella.) Nyugat 1935. okt. 10. sz.
14. Cs. Szabó László: *Egy gondolat bánt engemet...* (Elbeszélés.) Nyugat 1936. nov. 11. sz.
15. Cs. Szabó László: *Napnyugati madarak. Előszó egy műfordítás-antológiához*. Nyugat 1937. dec. 12. sz.

Nagydorog

Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

Nagykónyi (Kónyi)

Gellért Oszkár: *Gondolatok*. Nyugat 1908. aug. 1. 15. sz.

Nagyszékely

Illyés Gyula: *A magyarság pusztulása*. Nyugat 1933. okt. 16. 20. sz.

Árkádia. Agancsok és líra. Nyugat 1936. nov. 11. sz.

Nak (Nosztány[-puszta] ma Nak része³⁴⁹)

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus*. Nyugat 1938. szept. 9. sz.

Nebojsza (Tolnanémedin egykori földvár, ma akácós domboldal, Pincehely és Nagyszékely között³⁵⁰)

Illyés Gyula: *A Kapos-völgye*. Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

Nosztány (Nosztány-puszta; egykor Újdombóvár, ma Nak területén³⁵¹)

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus*. Nyugat 1938. szept. 9. sz.

³⁴⁹ TMFN 1981, 255.

³⁵⁰ TMFN 1981, 79.

³⁵¹ TMFN 1981, 255.

Odány (Odánypuszta, Ódány-puszta: egykori falu helye, ma több megkülönböztető névvel jelzett [Sik, Kis, Öreg, Uri, Új] pusztá Kéty, Kisdorog és Tevel egymással határos területén.³⁵²)
Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Ozora

1. Hatvany Lajos: *Kossuth és Görgey*. Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.
2. Illyés Gyula: *Szüllőföldem*. VI. (Vers.) Nyugat 1928. jan. 16. 2. sz.
3. Illyés Gyula: *Bucsuztató*. Nyugat 1928. okt. 1. 19. sz.
4. Móricz Zsigmond: *Görgey Artúr*. Nyugat 1930. júl. 1. 13. sz.
5. Illyés Gyula: *Három öreg*. 2. (Vers.) Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.
6. Illyés Gyula: *Szavak. Tán ozorai...* (Vers.) Nyugat 1933. máj. 16 – jún. 1. 10–11. sz.
7. Illyés Gyula: *Ozorai füzet I. Hangszerelés; próbafutamok*. (Vers.) Nyugat 1935. okt. 10. sz.
8. Illyés Gyula: *Ozorai füzet II*. (Irodalmi riport.) Nyugat 1935. nov. 11. sz.
9. Cs. Szabó László: *Őszi napok Egerben*. Nyugat 1936. jan. 1. sz.
10. Illyés Gyula: *7 km*. (Vers) Nyugat 1936. szept. 9. sz.
11. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 május-június*. Nyugat 1938. júl. 7. sz.
12. Illyés Gyula: *Emeli...* (Vers.) Nyugat 1940. márc. 3. sz.
13. Schöpflin Aladár: *Illyés Gyula, a költő*. Nyugat 1940. jún. 6. sz.
14. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Nyugat 1940. okt. 10. sz.
15. Illyés Gyula: *Egységes magyarság*. Nyugat 1940. nov. 11. sz.
16. Asztalos István: *Egységes magyarság*. Nyugat 1940. dec. 12. sz.
17. Illyés Gyula: *Nem gépkocsi...* (Vers) Nyugat 1941. jan. 1. 1. sz.
18. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Nyugat 1941. aug. 8. sz.

Paks

Ignotus: *Jegyzetek. A politika mögül – népies politika*. Nyugat 1910. okt. 1. 19. sz.
Pilisi Lajos: *A Vörösmalom. Párbeszéd*. Nyugat 1917. 12. sz.

Pálfa (Felső-Rácegres-puszta 1967-től községi külterület a délnyugati részen)³⁵³

Illyés Gyula: *Ime, férfi lettem*. (Vers.) Nyugat 1929. márc. 1. 5. sz.
Illyés Gyula: *Szerelmem huszonegy éves...* (Vers.) Nyugat 1930. okt. 1. 19. sz.
Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.
Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Nyugat 1938. nov. 11. sz.

Pári

Cs. Szabó László: *Kis népek hivatása. (Program-vázlat.)* Nyugat 1941. jan. 1. 1. sz.

Pille-hegy (Pillevár, ma Regölyön a Szemenyei Mihály utca)³⁵⁴

Illyés Gyula: *A Kapos-völgye*. Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

Pincehely

Ignotus: *A fekete zongora*. Nyugat 1908. febr. 1. 3. sz.
Illyés Gyula: *7 km. Utak*. (Vers.) Nyugat 1936. szept. 9. sz.
Illyés Gyula: *7 km. Béke*. (Vers.) Nyugat 1936. szept. 9. sz.

³⁵² TMFN 1981, 298–299, 302–303, 310.

³⁵³ TMFN 1981, 174.

³⁵⁴ TMFN 1981, 129.

Piripócs (Dunaföldvár északi határrészén, Fejér közelében, lakott hely, puszta³⁵⁵)

Szegedi István: *Kisebb bírálatok. Nadányi Zoltán: Szegény ember naplója.* Nyugat 1936. febr. 2. sz.

Laczkó Géza: *Bútorrongálás.* Novella. Nyugat 1911. okt. 1. 19. sz.

Tersánszky J. Jenő: *Rosz [!] szomszédok. Regény.* Nyugat 1921. jan. 16. 2. sz.

Rácdomb (legelő és akácos Dúzs külterületén³⁵⁶)

Illyés Gyula: *A kacsalábonforgó vár.* (Vers.) Nyugat 1937. márc. 3. sz.

Regöly (Regöly)

Illyés Gyula: *A Kapos-völgye.* Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

Illyés Gyula: *Ozorai füzet II.* (Irodalmi riport.) Nyugat 1935. nov. 11. sz.

Sárköz (Öcsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék és Báta helységekből álló tájegység)

1. Tóth Árpád: *Gyermekrajzok.* Nyugat 1910. okt. 16. 19. sz.

2. Lengyel Géza: *A Kéve kiállítása.* Nyugat 1911. febr. 1. 3. sz.

3. Bálint Aladár: *Gyermekművészet.* Nyugat 1914. jún. 1. 11. sz.

4. Bálint Aladár: *Népművészet.* Nyugat 1916. jún. 16. 12. sz.

5. Bálint Aladár: *A Magyar művészet jövője. Dr. Lázár Béla: A magyar művészet jövője. Dick Manó kiadása.* Nyugat 1916. júl. 16. 14. sz.

6. Bálint Aladár: [Válasz Lázár Béla bírálatára]. Nyugat 1916. aug. 1. 15.

7. Bálint Aladár: *Rudnay Gyula képei.* Nyugat 1918. szept. 16. 18. sz.

8. Elek Artúr: *Csók és Márffy.* Nyugat 1928. febr. 1. 3. sz.

9. Tersánszky J. Jenő: *Sárközi népművészet az iparművészeti kiállításon.* Nyugat 1928. febr. 1. 3. sz.

10. Móricz Zsigmond: *Uri muri.* (Esszé.) Nyugat 1928. márc. 1. 5. sz.

11. Tersánszky J. Jenő: *Benedek Péter. A Nemzeti Szalon kiállítása.* Nyugat 1928. nov. 1. 21. sz.

12. Kárpáti Aurél: *Mikófalvi pásztor-faragások.* Nyugat 1931. máj. 1. 9. sz.

13. Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek.* Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.

14. Babits Mihály: *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja.* Nyugat 1933. okt. 1. 19. sz.

15. Németh Imre: *Költő és statisztikus.* Nyugat 1934. ápr. 1. 7. sz.

16. Illyés Gyula: *Magyarok megmentése.* Nyugat 1934. ápr. 16. 8. sz.

17. Illyés Gyula: *Oroszország. Részletek Illyés Gyula november elején megjelenő könyvéből (Nyugat-kiadás).* Nyugat 1934. okt. 16. 20. sz.

18. Várkonyi Nándor: *Dunántúli táj költészet.* Nyugat 1940. máj. 5. sz.

19. Rónay György: *Antológiák.* Nyugat 1940. aug. 8. sz.

20. Illyés Gyula: *Bennszülöttek.* Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Sárszentlőrinc (ide tartozott Felső-Rácegres-puszta a művek születése idején, 1967 óta Pálfa község külterületén található³⁵⁷)

Lehr Albert: *Tisztelt Főszerkesztő Úr!* Nyugat 1913. jún. 1. 11. sz.

Illyés Gyula: *Ime, férfi lettem.* (Vers.) Nyugat 1929. márc. 1. 5. sz.

Illyés Gyula: *Szerelmem huszonegy éves...* (Vers.) Nyugat 1930. okt. 1. 19. sz.

Illyés Gyula: *Elszakadás.* Nyugat 1936. máj. 5. sz.

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek.* Nyugat 1938. nov. 11. sz.

³⁵⁵ TMFN 1981, 160.

³⁵⁶ TMFN 1981, 259.

³⁵⁷ TMFN 1981, 174.

Sárvíz folyó és csatorna (Sár, Sárvíz)

1. Babits Mihály: *Úti Napló*. Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.
2. Babits Mihály: *A gólyakalifa*. (Regény.) Nyugat 1913. dec. 16. 24. sz.
3. Marjalaki Kiss Lajos: *Új úton a magyar őshaza felé*. Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.
4. Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.
5. Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet*. Nyugat 1940. máj. 5. sz.
6. Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Séd-patak (Séd; Szekszárd egyik helyi patakja³⁵⁸)

- Babits Mihály: *A régi kert*. (Vers.) Nyugat 1917. aug. 16. 16. sz.
Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet*. Nyugat 1940. máj. 5. sz.

Simontornya

1. Németh László: *Horváthné meghal*. (A Nyugat novella-pályázatán első díjjal kitüntetett pályamű). Nyugat 1925. karácsony 23–24. sz.
2. Illyés Gyula: *Három öreg*. 2. (Vers.) Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.
3. Illyés Gyula: *Magyarok megmentése*. Nyugat 1934. ápr. 16. 8. sz.
4. Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.
5. *Árkádia. Agancsok és líra*. Nyugat 1936. nov. 11. sz.
6. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus*. Nyugat 1938. szept. 9. sz.
7. Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Simontornyai járás

- Illyés Gyula: *Magyarok megmentése*. Nyugat 1934. ápr. 16. 8. sz.

Sió folyó és csatorna

1. Krúdy Gyula: *A kakasos és vendégei. Ady Endre éjszakáiból*. Nyugat 1925. júl. 1. 12–13. sz.
2. Illyés Gyula: *Szülföldem*. VI. (Vers.) Nyugat 1928. jan. 16. 2. sz.
3. Marjalaki Kiss Lajos: *Új úton a magyar őshaza felé*. Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.
4. Illyés Gyula: *Három öreg*. 2. (Vers.) Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.
5. Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.
6. Illyés Gyula: *Halálfiái. Babits Mihály regényének propaganda-kiadása alkalmából*. Nyugat 1935. szept. 9. sz.
7. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus*. Nyugat 1938. szept. 9. sz.
8. Jankovich Ferenc: *Megint az ősz...* (Vers.) Nyugat 1938. nov. 11. sz.
9. Illyés Gyula: *Bástya*. Nyugat 1940. szept. 1. 9. sz.
10. Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Szárazd

- Illyés Gyula: *A Kapos-völgye*. Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

Szekszárd

1. Babits Mihály: *Tél*. Nyugat 1909. jan. 1. 1. sz.
2. Babits Mihály: *Úti Napló*. Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.
3. Babits Mihály: *Vile Potabis*. (Vers.) Nyugat 1915. aug. 16. 16. sz.
4. Schöpflin Aladár: *Babits Mihály új verseskönyve*. Nyugat 1916. jún. 1. 11. sz.

³⁵⁸ TMFN 1981, 464.

5. Kosztolányi Dezső: *Babits Mihály*. Nyugat 1916. jún. 1. 11. sz.
6. Babits Mihály: *Szekszárd, 1915 nyarán*. (Vers.) Nyugat 1917. ápr. 1. 7. sz.
7. *Beküldött könyvek*. Nyugat 1917. szept. 16. 18. sz.
8. Kosztolányi Dezső: *Horvát Henrik antológiája*. (*Neue ungarische Lyrik In Nachdichtungen von Heinrich Horvát*). Nyugat 1919. ápr. 16. 8. sz.
9. Schöpflin Aladár: *Dömötör János*. Nyugat 1920. márc. 5–6. sz.
10. Babits Mihály: *Dante*. (Vers.) Nyugat 1921. szept. 16. 18. sz.
11. Kosztolányi Dezső: *Babits Mihályról*. Nyugat 1922. jan. 16. 2. sz.
12. Kárpáti Aurél: *A költő nosztalgiája*. Nyugat 1924. ápr. 1. 7. sz.
13. Révay József: *Musarum sacerdos*. Nyugat 1924. ápr. 1. 7. sz.
14. Móricz Zsigmond: *Uri muri*. (Esszé.) Nyugat 1928. márc. 1. 5. sz.
15. Marczali Henrik: *Emlékeim (7)*. Nyugat 1929. aug. 16. 16. sz.
16. Nagy Endre: *Nehéz a giccs!* Nyugat 1929. okt. 16. 19. sz.
17. Ignotus: *Erdélyi lexikon*. Nyugat 1929. nov. 1. 21. sz.
18. *Nyugat-estek. Szekszárdon*. Nyugat 1930. ápr. 1. 7. sz.
19. Móricz Zsigmond: *Szentiváni kuria*. Nyugat 1930. jún. 11. sz.
20. *A Nyugat ankétja*. Nyugat 1933. okt. 1. 19. sz.
21. Illyés Gyula: *Halálfiái. Babits Mihály regényének propaganda-kiadása alkalmából*. Nyugat 1935. szept. 9. sz.
22. Babits Mihály: *A mai Vörösmarty. Ünnepi beszéd Székesfehérvárott, Vörösmarty születésének 135-ik évfordulóján*. Nyugat 1935. dec. 12. sz.
23. Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.
24. Előd Géza: *Dömötör János*. (Vázlat.) Nyugat 1936. okt. 10. sz.
25. *Kosztolányi Dezső levelei Babits Mihályhoz*. Nyugat 1936. dec. 12. sz.
26. *Juhász Gyula kiadatlan jegyzeteiből*. Nyugat 1937. máj. 5. sz.
27. Tolnai Gábor: *Arisztokratizmus és szecesszió*. Nyugat 1937. máj. 5. sz.
28. Illyés Gyula: *Babits szerepe*. Nyugat 1938. márc. 3. sz.
29. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 február-április*. Nyugat 1938. máj. 5. sz.
30. Vas István: *Levél Weöres Sándorhoz*. Nyugat 1938. aug. 8. sz.
31. „*Könyvről Könyvre*”. Nyugat 1938. dec. 12. sz.
32. Cs. Szabó László: *Keresztül kasul az életemen*. Nyugat 1939. ápr. 4. sz.
33. Babits Mihály: *Könyvről könyvre. Ki a magyar?* Nyugat 1939. szept. 9. sz.
34. Hoffmann Edith: *Az én magyarságom*. Nyugat 1940. ápr. 4. sz.
35. Illés Endre: *Kosztolányi, a tanulmányíró. »Lenni, vagy nem lenni« – Nyugat*. Nyugat 1940. jún. 6. sz.
36. Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Szentháromság (Szekszárd régi központjában, a Béla téren álló, 1753-ban emelt szoborcsoport)³⁵⁹
 Babits Mihály: *Tél*. Nyugat 1909. jan. 1. 1. sz.

Széplak (Mária-Széplak: ma részben Cikóhoz, részben Bonyhádhoz tartozik, a török hódoltság alatt elpusztult, hajdan önálló helység)³⁶⁰

Babits Mihály: *Az ifjú Vörösmarty*. Nyugat 1911. nov. 1. 21. sz.

Barta János: *A romantikus Vörösmarty*. Nyugat 1938. jan. 1. sz.

Tamási

Surányi Miklós: *A kisasszony*. (Novella.) Nyugat 1922. okt. 16. 19. sz.

³⁵⁹ TMFN 1981, 465–466. A számos hasonló közül először azonosította: TÖTTŐS 1985, 41–43.

³⁶⁰ TMFN 1981, 357, 384.

Marjalaki Kiss Lajos: *Új úton a magyar őshaza felé*. Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.

Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Temetőhegy (egykor temető, ma szőlő Ozora területén³⁶¹)

Illyés Gyula: *Bucsuztató*. Nyugat 1928. okt. 1. 19. sz.

Tengelic

Illyés Gyula: *Elszakadás*. Nyugat 1936. máj. 5. sz.

Tevel

Illyés Gyula: *Bennszülöttek*. Nyugat 1940. dec. 1. 12. sz.

Tolna

Babits Mihály: *Hazám!* (Vers.) Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

Illyés Gyula: *Iffúság*. (Vers.) Nyugat 1932. márc. 1. 5. sz.

Tolna megye

1. Lengyel Géza: *Grafika*. Nyugat 1908. máj. 16. 10. sz.
2. Halász Imre: *A parlamenti probléma*. Nyugat 1912. márc. 16. 6. sz.
3. Halász Imre: *A hosszú parlamentből. – Mozgóképek hetvenhét év előtti időkről*. Nyugat 1912. jún. 1. 11. sz.
4. Bálint Aladár: *A Szépművészeti Múzeum új szerzeményei*. Nyugat 1917. jún. 1. 11. sz.
5. Kosztolányi Dezső: *Csáth Géza betegségéről és haláláról*. Nyugat 1919. dec. 16–17. sz.
6. Pataki József: *A lerombolt Nemzeti Színház*. Nyugat 1923. ápr. 1. 7. sz.
7. Dóczy Jenő: *Ignotus irodalomtörténeti szerepe és jelentősége. (Ceruzajegyzetek egy kritikus arcképéhez)*. Nyugat 1924. dec. 1. 23. sz.
8. Babits Mihály: *Hazám!* (Vers.) Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.
9. Nagy Lajos: *Barlangvári kastély*. (Novella.) Nyugat 1925. nov. 16. 22. sz.
10. Elek Artúr: *Paczkák*. Nyugat 1927. máj. 16. 10. sz.
11. Elek Artúr: *Csók és Márffy*. Nyugat 1928. febr. 1. 3. sz.
12. Marczali Henrik: *Emlékeim (8). Magyarország II. József korában*. Nyugat 1929. szept. 1. 17. sz.
13. Illyés Gyula: *Iffúság*. (Vers.) Nyugat 1932. márc. 1. 5. sz.
14. Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek*. Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.
15. Schöpflin Aladár: *A nép, a nyelv és a főváros*. Nyugat 1933. okt. 1. 19. sz.
16. Fülep Lajos: *Mit mond a szemtanu*. Nyugat 1933. okt. 1. 19. sz.
17. Szabó Sándor: *A magyarság pusztulása. Disputa*. Nyugat 1934. jan. 16. 2. sz.
18. Németh Imre: *Költő és statisztikus*. Nyugat 1934. ápr. 1. 7. sz.
19. Illyés Gyula: *Magyarok megmentése*. Nyugat 1934. ápr. 16. 8. sz.
20. Sásdi Sándor: *Az árnyéknélküli ember*. (Novella.) Nyugat 1935. aug. 8. sz.
21. Illyés Gyula: *Halálfiái. Babits Mihály regényének propaganda-kiadása alkalmából*. Nyugat 1935. szept. 9. sz.
22. Illyés Gyula: *Arcom mögött, szívemben...* (Vers.) Nyugat 1936. szept. 9. sz.
23. Előd Géza: *Dömötör János. (Vázlat.)* Nyugat 1936. okt. 10. sz.
24. Cs. Szabó László: *Keresztül kasul az életemen*. Nyugat 1939. ápr. 4. sz.
25. Schöpflin Aladár: *Asszimiláció és irodalom*. Nyugat 1939. máj. 5. sz.
26. Illyés Gyula: *Remény, remény...* (Vers.) Nyugat 1939. jún. 6. sz.

³⁶¹ A hat hasonló nevű közül a vers témája és tartalma segítségével azonosítható. TMFN 1981, 64.

27. Babits Mihály: *Könyvről könyvre. Ki a magyar?* Nyugat 1939. szept. 9. sz.
 28. Schöpflin Aladár: *Máról holnapra. Darvas József könyve.* Nyugat 1939. dec. 12. sz.
 29. Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet.* Nyugat 1940. máj. 1. 5. sz.
 30. Schöpflin Aladár: *Illyés Gyula, a költő.* Nyugat 1940. jún. 6. sz.

Tolnanémedi

Illyés Gyula: *A Kapos-völgye.* Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

Tükörcsös (Ozora határában lévő domb, szőlő³⁶²)

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus.* Nyugat 1938. szept. 9. sz.

Vármegyeháza (A Tolna megye földrajzi neveiben nem szereplő, Szekszárd történelmi központjában, a Béla téren álló, Pollack Mihály tervezte épület.)

Nyugat-estek. Szekszárdon. Nyugat 1930. ápr. 1. 7. sz.

Völgység

1. Babits Mihály: *Úti Napló.* Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.
2. Babits Mihály: *Az ifjú Vörösmarty.* Nyugat 1911. nov. 1. 21. sz.
3. Babits Mihály: *A gólyakalifa.* (Regény.) Nyugat 1913. dec. 16. 24. sz.
4. Illyés Gyula: *Pusztulás. Uti jegyzetek.* Nyugat 1933. szept. 1–16. 17–18. sz.
5. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1938 augusztus.* Nyugat 1938. szept. 9. sz.
6. Ortutay Gyula: *Magyarok. Illyés Gyula kétkötetes könyve – Nyugat.* Nyugat 1939. jan. 1. sz.
7. Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet.* Nyugat 1940. máj. 1. 5. sz.

Zomba-Paradicsompuszta³⁶³ (Pusztadóri)

Nádas Sándor: *Egy elmebetegről, aki 41 évig volt szanatóriumban.* Nyugat 1917. jún. 16. 12. sz.
 Kosztolányi Dezső: *Pacsirta. Regény.* Nyugat 1923. máj. 16. 10. sz.

5. 1. Tolna megyeiek a Nyugatban³⁶⁴

Ács Lipót

Lengyel Géza: *A Kéve kiállítása.* Nyugat 1911. febr. 1. 3. sz.

Bálint Aladár: *Két kiállítás. A Művészház iparművészeti kiállítása.* Nyugat 1913. nov. 1. 21. sz.

Aggházy Gyula

Rabinovszky Márius: *A Műcsarnok téli tárlata.* Nyugat 1928. jan. 1. 1. sz.

Alpári Gyula

Kassák Lajos: *Egy ember élete. Regény-önéletrajz II.* 1927. jan. 1. 1. sz.

Antal kovácslegény

Illyés Gyula: *Védangyalom.* (Vers.) Nyugat 1936. szept. 9. sz.

Apáthy István

Cs. Szabó László: *A magyar liberalizmus.* Nyugat 1938. febr. 2. sz.

³⁶² TMFN 1981, 64.

³⁶³ TMFN 1981, 306. Az egykor itt lévő gyár emlékeiről lásd: V. KÁPOLNÁS 2000.

³⁶⁴ A személyek mögött előforduló névváltozataikat is jelezzük, illetve – a legszükségesebb esetekben – alapadataikat. A nevek azonosítását az irodalomjegyzék alapján végeztük, itt csupán a legszükségesebb esetekben hivatkozunk külön is.

Apponyi Antal gróf (Pozsony, 1751. dec. 4. – Bécs, 1817. márc. 17.)

Marczali Henrik: *Emlékeim* (8). *Magyarország II. József korában*. Nyugat 1929. szept. 1. 17. sz.

Apponyi Antal gróf (Appony, 1782. szept. 7. – Appony, 1852. okt. 17.)

Halász Gábor: *A fiatal Széchenyi* (1). Nyugat 1934. máj. 1. 9. sz.

Apponyi Géza gróf (Bécs, 1853. febr. 16. – Hőgyész, 1927. febr. 17.)

Illyés Gyula: *Három öreg. 1.* Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

Apponyi Sándor gróf

Marczali Henrik: *Emlékeim* (1). *Háborús világ*. Nyugat 1929. aug. 16. 16. sz.

Marczali Henrik: *Emlékeim* (8). *Magyarország II. József korában*. Nyugat 1929. szept. 1. 17. sz.

Marczali Henrik: *Emlékeim* (10). *Nagy perem*. Nyugat 1929. okt. 1. 19. sz.

Marczali Henrik: *Emlékeim* (11). *Egyetem, szeminárium és tudományos munka*. Nyugat 1929. okt. 16. 20. sz.

Marczali Henrik: *Emlékeim* (14). *Társaságunk*. Nyugat 1929. dec. 16. 24. sz.

Illyés Gyula: *Három öreg. 1.* Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

Cs. Szabó László: *Egy olvasó önarcképe*. Nyugat 1933. nov. 16. 22. sz.

Hoffmann Edith: *A Szépművészeti Múzeum rajzgyűjteménye*. Nyugat 1935. márc. 3. sz.

Balassa János

Lengyel Géza: *Beck Ö. Fülöp*. Nyugat 1908. jan. 16. 2. sz.

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Gróf Batthyány Lajos*. Nyugat 1910. szept. 16. 18. sz.

Balogh Ádám (Béri Balogh Ádám, Balog Ádám)

Babits Mihály: *Könyvről-könyvre*. Nyugat 1923. márc. 16. 6. sz.

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Nyugat 1938. szept. 9. sz.

Bán Oszkár (Pincehely, 1901. nov. 14. – Margate [USA], 1980. márc. 19.)³⁶⁵

Bán Oszkár: *A kietlen város; Emberevők ünnepe*. [Versekek.] Nyugat 1922. aug. 1. 15–16. sz.

Baranyai Decsi János (Baronyai Decsi János névalakban)

Waldapfel Imre: *Bornemisza Péter nyelvművészete*. Nyugat 1931. jan. 16. 2. sz.

Cs. Szabó László: *November 11, születésnap*. Nyugat 1938. dec. 12. sz.

Bartal György (1785–1865)

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Gróf Batthyány Lajos*. Nyugat 1910. szept. 16. 18. sz.

Bartal György (1820–1875)

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Gróf Batthyány Lajos*. Nyugat 1911. okt. 16. 20. sz.

Báttaszéki Lajos (1844–1921) (Bátta, Bátti)

Krúdy Gyula: *Kóbor Tamás*. Nyugat 1923. ápr. 1. 7. sz.

Krúdy Gyula: *A kakasos és vendégei. – Ady Endre éjszakáiból* –. Nyugat 1925. júl. 1. 12–13. sz.

Batthyány Tivadar gróf

Biró Lajos: *A politika mögül. Nemzeti és nemzetiségi politika*. Nyugat 1917. júl. 1. 13. sz.

³⁶⁵ NAGY 1990, 55.

Jancsó Károly: *A politika mögül. A magyar köztisztviselők.* Nyugat 1917. júl. 1. 13. sz.
Hesslein József: *A politika mögül. A köztisztviselő-probléma.* Nyugat 1917. szept. 15. 18. sz.
Márkus Andor: *A politika mögül. Háborús valuta és önálló jegybank.* Nyugat 1918. jan. 1. 1. sz.
Halász Gábor: *Justh Zsigmond magyarországi naplójából.* Nyugat 1939. júl. 7. sz.

Benyovszky Rezső (Rudolf) gróf (Benyovszky)

Dóczy Jenő: *Ignotus irodalomtörténeti szerepe és jelentősége. (Ceruzajegyzetek egy kritikus arcképe-
hez).* Nyugat 1924. dec. 2. 23. sz.

Bezerédj Etelka (özv. Bezerédy [!] Istvánné)

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Nyolcadik közlemény.) Deák Ferenc.* Nyugat 1911. jan. 1. 1. sz.

Bezerédj Imre (Bezerédy Imre)

Marczali Henrik: *Emlékeim (8). Magyarország II. József korában.* Nyugat 1929. szept. 1. 17. sz.
Illyés Gyula: *Naplójegyzetek.* Nyugat 1938. máj. 5. sz.

Bezerédj István

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Tizenharmadik közlemény.) Kossuth Lajos* Nyugat 1911. ápr. 1. 7. sz.
Cs. Szabó László: *A magyar liberalizmus.* Nyugat 1938. febr. 2. sz.
Halász Gábor: *Szalay László.* Nyugat 1939. márc. 3. sz.

Bezerédj Pál

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Kilencedik közlemény.) Deák Ferenc.* Nyugat 1911. jan. 16. 2. sz.
Marczali Henrik: *Emlékeim (14). Társaságunk.* Nyugat 1929. dec. 16. 24. sz.

Bodnár Jenő

Füst Milán: *Levél a boldogtalanokról és Forgács Rózsiról.* Nyugat 1923. márc. 1. 5. sz.
Schöpflin Aladár: *Ocskay brigadéros. Herczeg Ferenc drámája a Nemzeti Színházban.* Nyugat 1926.
okt. 1. 19. sz.
Schöpflin Aladár: *Báthory Zsigmond. Bibó Lajos történeti drámája a Nemzeti Színházban.* Nyugat
1927. febr. 1. 3. sz.
Schöpflin Aladár: *Fiam. Edmond Guiraud drámája a Nemzeti Színházban.* Nyugat 1927. jún. 1. 11. sz.
Schöpflin Aladár: *Szeptemberi bemutatók.* Nyugat 1927. okt. 1. 19. sz.
Schöpflin Aladár: *Cigányok. Tersánszky J. Jenő vígjátéka a Kamaraszínházban.* Nyugat 1930. márc.
16. 6. sz.
Schöpflin Aladár: *Színházi bemutatók.* Nyugat 1940. máj. 5. sz.

Bokor Vilmos (Bonyhád, 1897. jún. 2. – Budapest, 1984. febr. 20.)³⁶⁶

Rabinovszky Márius: *Csoportkiállítás a Nemzeti Szalónban.* Nyugat 1929. ápr. 16. 8. sz.

Bornemisza János (Thengöldi Bornemissza János)

Illés Endre: *A török hódoltság korából.* Nyugat 1928. jan. 1. 1. sz.
Makkai Sándor: *Zord idő.* Nyugat 1932. júl. 1. 13–14. sz.

Borzsák tiszteletes (Borzsák Endre)

Babits Mihály: *Regénytöredék.* Nyugat 1926. dec. 1. 23. sz.

³⁶⁶ MÉL 1994, 111.

Brisits Frigyes

Turóczi József: *Temesvári Pelbárt. Brisits Frigyes: Temesvári Pelbárt műveiből.* Nyugat 1931. okt. 16. 20. sz.

Gyergyai Albert: *Katolikus költészet.* Nyugat 1933. máj. 16.–jún. 1. 10–11. sz.

Bubics Zsigmond

Marczali Henrik: *Emlékeim (7). Itthon.* Nyugat 1929. aug. 16. 16. sz.

Marczali Henrik: *Emlékeim (14). Társaságunk.* Nyugat 1929. dec. 16. 24. sz.

Várkonyi Nándor: *Petőfi Arca.* Nyugat 1940. jan. 1. 1. sz.

Busbach Péter

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Gróf Batthyány Lajos.* Nyugat 1910. szept. 16. 18. sz.

Bálint Aladár: *A negyvenéves Budapest.* Nyugat 1914. máj. 16. 10. sz.

Büky György³⁶⁷

Büky György: *Palkó.* Nyugat 1929. jún. 1. 11. sz.

A Nyugat hírei. A Nyugat a Nemzetközi Vásáron. Nyugat 1931. jún. 1. 11. sz.

Cattaneo, Zoan Antonio (II. Ulászló király idején madocsai apát, miniátor)

Elek Artúr: *Régi magyar bibliofelek.* Nyugat 1930. febr. 16. 4. sz.

Csallány Gábor

Marjalaki Kiss Lajos: »*Új úton a magyar őshaza felé*«. Nyugat 1930. aug. 1. 15. sz.

Csányi László (1790–1849)

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Gróf Batthyány Lajos.* Nyugat 1910. szept. 16. 18. sz.

Csapó Dániel

Halász Imre: *A hosszú parlamentből. Mozgóképek hetvenhét év előtti időkről.* Nyugat 1912. jún. 1. 11. sz.

Csapó Vilmos

Hatvany Lajos: *Kossuth és Görgey.* Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

Czabuk Pál béres

Illyés Gyula: *Három öreg.* Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

Czencz János

Feleki Géza: *A márciusi tárlatok.* Nyugat 1910. ápr. 1. 7. sz.

Felvinczi Takács Zoltán: *A Téli kiállítás.* Nyugat 1915. dec. 1. 23. sz.

Bálint Aladár: *Az Ernst-múzeum csoportos kiállítása.* Nyugat 1918. máj. 16. 10. sz.

Elek Artúr: *Három női akt.* Nyugat 1920. jún. 11–12. sz.

Rabinovszky Márius: *A Műcsarnok tavaszi kiállítása.* Nyugat 1927. ápr. 16. 8. sz.

Dénes Oszkár

Hevesy Iván: *A film őskora.* Nyugat 1927. aug. 1. 15. sz.

Rabinovszky Márius: *Tánc, színészet, szinpad.* Nyugat 1929. aug. 1. 15. sz.

³⁶⁷ (Szekszárd, 1888. – ?) hírlapíró. GULYÁS 1942, 343–344.

Decsi család (Decsy névalakban)

Kosztolányi Dezső: *Csáth Géza betegségről és haláláról*. Nyugat 1919. dec. 16–17. sz.

Dienes Valéria

1. Dienes Valéria: *A nirvána felé (párbeszéd)*. Nyugat 1910. aug. 1. 15. sz.
2. Dienes Valéria: *Levél Lesznai Annának*. Nyugat 1910. aug. 1. 15. sz.
3. Dienes Valéria: *Pikler Gyula pszichológiája*. Nyugat 1911. ápr. 1. 7. sz.
4. Babits Mihály: *Tudomány és művészet. Dienes Pálnak és Valériának*. Nyugat 1912. dec. 16. 24. sz.
5. Nyugat 1924. ápr. 1. 7. sz.
6. Dienes Valéria: *Bergsonizmus az iskolában*. Nyugat 1924. szept. 16. 17. sz.
7. Komjáthy Aladár: *Bergson filozófiájának alapgondolatai. Dr. Dienes Valéria előadása – Különnyomat a «Religió» Hit- és Bölcsellettudományi folyóiratból*. Nyugat 1930. máj. 16. 10. sz.
8. Török Sophie: *Dienes Valéria: Szent Imre misztérium*. Nyugat 1931. febr. 16. 4. sz.
9. Komjáthy Aladár: *Bergson filozófiájának alapgondolatai. Dr. Dienes Valéria előadása – Különnyomat a «Religió» Hit- és Bölcsellettudományi folyóiratból*. Nyugat 1931. máj. 16. 10. sz.
10. Dienes Valéria: *Az intuíció kérdéséhez*. Nyugat 1934. márc. 16. 6. sz.

Dömötör János

- Babits Mihály: *Az irodalom halottjai. I.* Nyugat 1910. máj. 1. 9. sz.
Babits Mihály: *Az irodalom halottjai. II.* Nyugat 1910. jún. 1. 11. sz.
Schöpflin Aladár: *Babits Mihály két kritikája*. Nyugat 1911. máj. 1. 9. sz.
Fenyő Miksa: *Babits Mihály*. Nyugat 1917. nov. 15. 22. sz.
Schöpflin Aladár: *Dömötör János*. Nyugat 1920. márc. 5–6. sz.
Turóczi-Trostler József: *Babits és a Magyar esszé*. Nyugat 1924. ápr. 1. 7. sz.
Előd Géza: *Dömötör János. (Vázlat.)* Nyugat 1936. okt. 10. sz.

Fejős Pál

- A Nyugat hírei*. 1932. nov. 16. 22. sz.
[Fejős Pál, Nagy Endre]: *Az amerikai filmről. Nyugat-konferencia*. Nyugat 1932. dec. 16. 24. sz.
Irodalmi Szalon. Nyugat 1932. 24. sz.
Schöpflin Aladár: *Bemutatók*. Nyugat 1933. 4. sz.

Festetics Leó (Festetich Leó gróf)

- Pákh Albert Gyulaihoz írt leveleiből*. (Közli: Kuncz Aladár.) Nyugat 1910. nov. 1. 21. sz.
Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Nyolcadik közlemény.) Deák Ferenc*. Nyugat 1911. jan. 1. 1. sz.
Kuncz Aladár: *Gyulai Pál Pákh Alberthez írt levelei*. Nyugat 1911. nov. 1. 21. sz.
Ambrus Zoltán: *A drámabíráló bizottság*. Nyugat 1915. ápr. 1. 7. sz.
Pataki József: *A lerombolt Nemzeti Színház (3) VI. Átalakítások. Tüzek*. Nyugat 1923. júl. 1. 13. sz.

Fiáth Pompejus (a Délvidéken megyei nemzetőrségünk hősi halált halt tisztje)

Lovik Károly: *Görgey csillaga. Regény*. Nyugat 1916. jan. 16. 2. sz.

Fiáth Lajos báró

Hatvany Lajos: *Kossuth és Görgey*. Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

Földes Dezső

Karinthy Frigyes: *Kamaraest az Urániában*. Nyugat 1910. febr. 16. 4. sz.

Földvári Erzsébet

Kardos László: *Kisebb bírálatok*. Nyugat 1937. ápr. 4. sz.

Fördős Dávid (Fergős Dávid)

Kosztolányi Dezső: *Rímkovács*. Nyugat 1915. jún. 16. 12. sz.

Garay Ákos

Lengyel Géza: *Nemzeti Szalon*. Nyugat 1909. jún. 16. 12. sz.

Bálint Aladár: *Két magyar festő*. Nyugat 1920. jan. 1–2. sz.

Csók István: *Rippl-Rónai és én*. Nyugat 1935. máj. 5. sz.

Garay János

1. Laczkó Géza: *Ady költői nyelve*. Nyugat 1909. 10–11. sz.

2. Babits Mihály: *Úti Napló*. Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.

3. Karinthy Frigyes: *Verkliszó*. (Novella.) Nyugat 1910. márc. 16. 6. sz.

4. Halász Imre: *Egy letünt nemzedék. Gróf Andrássy Gyula. III*. Nyugat 1910. nov. 1. 21. sz.

5. Oláh Gábor: *Arany János irodalomtörténete*. Nyugat 1910. nov. 16. 22. sz.

6. Schöpflin Aladár: *Petőfi napjai*. Nyugat 1911. júl. 1. 13. sz.

7. Babits Mihály: *A vihar*. Nyugat 1911. okt. 1. 19. sz.

8. Kuncz Aladár: *Gyulai Pál Pákh Alberthez írt levelei*. Nyugat 1911. nov. 1. 21. sz.

9. Kuncz Aladár: *Lévay József*. Nyugat 1911. dec. 1. 23. sz.

10. Babits Mihály: *A gólyakalifa*. (Regény.) Nyugat 1913. dec. 16. 24. sz.

11. Kuncz Aladár: *A Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtára*. Nyugat 1914. máj. 16. 10. sz.

12. Ignotus: *Arany. 1817–1917. Március 2*. Nyugat 1917. márc. 1. 5. sz.

13. Hatvany Lajos: *A fekete könyv írója. Tompa Mihályról*. Nyugat 1919. jún. 1–16. 12–13. sz.

14. Ottlik László: *Szenzuális művészet*. Nyugat 1920. máj. 9–10. sz.

15. Gyergyai Albert: *Bérczy Károly. (1821–1921)*. Nyugat 1921. márc. 16. 6. sz.

16. Pataki József: *A lerombolt Nemzeti Színház (3) VIII. A bontás*. Nyugat 1923. júl. 1. 13. sz.

17. Aszlányi Károly: *Háry János. Kodály–Paulini–Harsányi dalműve az Operaházban*. Nyugat 1926. nov. 1. 21. sz.

18. Senteleky Kornél: *Magyar humor szerbül*. Nyugat 1930. ápr. 16. 8. sz.

19. Illyés Gyula: *Vergilius Georgiconának második éneke magyarul Marót Károlytól Széphalom-könyvtár Szeged*. Nyugat 1930. jún. 1. 11. sz.

20. *A reklám és a művészet. Ankét a Budapesti Nemzetközi Vásár felkérésére a Nyugat fóruma előtt*. Nyugat 1931. febr. 1. 3. sz.

21. *Magyar írók sátora. Amire istennél sincs bocsánat*. Nyugat 1931. júl. 16. 14. sz.

22. Illyés Gyula: *Katolikus költészet*. Nyugat 1933. ápr. 1. 7. sz.

23. Szerb Antal: *Irodalom és biedermeier. Zolnai Béla könyve*. Nyugat 1935. nov. 11. sz.

24. Babits Mihály: *A mai Vörösmarty. Ünnepi beszéd Székesfehérvárott, Vörösmarty születésének 135-ik évfordulóján*. Nyugat 1935. dec. 12. sz.

25. *Gróf Hunyady Ferenc könyve*. Nyugat 1937. aug. 8. sz.

26. Tolnai Gábor: *A Viziváros*. Nyugat 1937. nov. 11. sz.

27. Várkonyi Nándor: *Dunántúli tájköltészet*. Nyugat 1940. máj. 5. sz.

Gebhardt Ferenc³⁶⁸

Ady Endre: *Föl, föl, uram*. (Vers.) Nyugat 1913. nov. 1. 21. sz.

³⁶⁸ GULYÁS 1992, X. 551–552. hasáb.

Gerenday László (Legioner)³⁶⁹

Várady István: *Legioner (Gerenday László): A sivatag mesél. Elbeszélések.* Nyugat 1912. jan. 1. 1. sz.

Gerő György (1732–1768)

Turóczi József: *A magyar romantika. Farkas Gyula könyve – M. T. Akadémia.* Nyugat 1930. okt. 16. 20. sz.

Géza II. király (Géza király)

Móricz Zsigmond: *A nagy fejedelem (12). Regény.* 1930. jún. 16. 12. sz.

Gömbös Gyula

Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Rokonok. Móricz Zsigmond új regénye – Athenaeum.* Nyugat 1933. febr. 1. 3. sz.

Lapszemle. Nyugat 1933. dec. 16. 24. sz.

Braun Róbert: *Angol könyv Magyarországról. Macartney, C. A.: Hungary. London: Benn 1934.* Nyugat 1934. 23–24. sz.

Hoffmann Edith: *A Szépművészeti Múzeum rajzgyűjteménye.* Nyugat 1935. márc. 3. sz.

Illyés Gyula: *Írók a nép között.* 1935. okt. 10. sz.

Gyenis Ede³⁷⁰

Zilahy Lajos: *A házasságszédelgő.* Nyugat 1926. máj. 1. 9. sz.

Harsányi Adolf (Szekszárd, 1861. – Budapest, 1935.)

Beküldött könyvek. Nyugat 1909. nov. 16. 22. sz.

Krúdy Gyula: *Ady Endre éjszakái.* Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

Háry János (Hári János)

1. Tóth Aladár: *Az újjászervezett Operaház.* Nyugat 1925. okt. 1. 19. sz.

2. Aszlányi Károly: *Háry János. Kodály–Paulini–Harsányi dalműve az Operaházban.* Nyugat 1926. nov. 1. 21. sz.

3. Kárpáti Aurél: *Háry János. Paraszt-színészek bemutatkozása a Kamaraszínházban.* Nyugat 1930. jan. 1. 1. sz.

4. Tóth Aladár: *A Greguss-díj.* Nyugat 1930. febr. 1. 3. sz.

5. Illyés Gyula: *Mosolygó Napkelet. Kúnos Ignác könyve.* Nyugat 1930. jún. 16. 12. sz.

6. Hevesi András: *Bellegarde. Zsolt Béla regénye – Pantheon.* Nyugat 1932. febr. 1. 3. sz.

7. Tóth Aladár: *A magyar zeneélet hivatalos kalendárioma.* Nyugat 1932. okt. 16. 20. sz.

8. Gyergyai Albert: *Kosztolányi.* Nyugat 1933. jan. 1. 1. sz.

9. Török Sophie: *Önéletrajz, generációs probléma, vagy amit akartok...* Nyugat 1935. márc. 3. sz.

10. [Török Sophie] T. S.: *Kisebbségi bírálatok.* Nyugat 1935. jún. 6. sz.

11. Hajnal Anna: *Szeptember...* (Vers) Nyugat 1935. szept. 9. sz.

12. Kassák Lajos: *Csavargók, alkotók.* Nyugat 1935. nov. 11. sz.

13. Török Sophie: *Ifjusági irodalom.* Nyugat 1935. dec. 12. sz.

14. Gyergyai Albert: *Centenáriumiok. Daudet.* Nyugat 1940. jún. 6. sz.

³⁶⁹ Gerenday László (Szekszárd, 1881. márc. 4. – Cleveland, 1947. okt. 6.) református lelkész, francia idegenlégió katonája, író. Róla: TÖTTÖS 2001.

³⁷⁰ Gyenis Ede (Szakcs, 1882. okt. 12. – [Csopak, 1944. február 25.]) színész. Rákosi Szidi színésziskoláját végezte, 1906-tól vidéken: Kecskemét, Szatmár, Miskolc, Nagyvárad; a háborúban 4 év 3 hónapig a fronton volt, 1923-tól a Nemzeti Színház tagja. Színművészeti lexikon 1929, 154.

Hegedűs Gyula (Hegedűs Gyula)

1. Bródy Miksa: *A Vígszínház*. Nyugat 1908. 1. sz.
2. Laczkó Géza: *A pénz*. Nyugat 1908. nov. 1. 21. sz.
3. Fenyő Miksa: *A szűz. Házassági komédia. Irták: Hatvany Lajos és Lengyel Menyhért*. Nyugat 1909. okt. 16. 20. sz.
4. F. Kaffka Margit, Móricz Zsigmond: *Lengyel Menyhért: Taifun*. Nyugat 1909. nov. 16. 22. sz.
5. Fenyő Miksa: *Liliom. Molnár Ferenc Drámája*. Nyugat 1909. dec. 16. 24. sz.
6. Füst Milán: *A masamód*. 1910. márc. 16. 6. sz.
7. Laczkó Géza: *Magyar író magyarsága (Párbeszéd)*. Nyugat 1910. 15. sz.
8. *A Nyugat hírei*. Nyugat 1911. dec. 1. 23. sz.
9. *A Nyugat hírei. Nyugat-matiné*. Nyugat 1912. márc. 16. 6. sz.
10. Karinthy Frigyes: *Bernstein: Az ostrom*. Nyugat 1912. nov. 1. 21. sz.
11. Móricz Zsigmond: *Ujházi*. Nyugat 1913. okt. 16. 20. sz.
12. Bálint Aladár: *Boccaccio*. Nyugat 1913. nov. 1. 21. sz.
13. Lengyel Menyhért: *Bródy Sándor: Timár Liza*. Nyugat 1914. ápr. 1. 7. sz.
14. Schöpflin Aladár: *Móricz Zsigmond kis darabjai*. Nyugat 1915. ápr. 1. 7. sz.
15. Schöpflin Aladár: *A bécsi táncosnő. Lakatos László kis darabja a Nemzeti Színházban*. Nyugat 1916. jan. 16. 2. sz.
16. Molnár Antal: *Dohnányi–Galafrés*. 1916. márc. 1. 5. sz.
17. Ambrus Zoltán: *Színház. Démonok, Hajó Sándor komédiája*. Nyugat 1917. jan. 16. 2. sz.
18. Színi Gyula: *Féltékenység. (Arcübasev darabja.)* Nyugat 1917. okt. 1. 19. sz.
19. Színi Gyula: *Job Dániel. Az „Őszi vihar” alkalmából*. Nyugat 1918. febr. 1. 3. sz.
20. Színi Gyula: *Pierre Louys: Az asszony és a bábu. (A Vígszínház bemutatója.)* Nyugat 1918. máj. 1. 9. sz.
21. Losonczy Zoltán: *Molnár Ferenc: A hattyú. (A Vígszínház bemutatója.)* Nyugat 1921. jan. 16. 2. sz.
22. Losonczy Zoltán: *Két francia vígjáték. (A gyémántköszörűs – A nagyságos asszony táncosa.)* Nyugat 1921. máj. 1. 9. sz.
23. Losonczy Zoltán: *Népszínmű a Vígszínházban*. 1921. máj. 16. 10. sz.
24. Színi Gyula: *Feydau*. Nyugat 1921. júl. 1. 13. sz.
25. Pataki József: *Hegedűs Gyula könyve*. Nyugat 1921. júl. 1. 13. sz.
26. Gyergyai Albert: *Ibsen a Vígszínházban*. Nyugat 1923. máj. 16. 10. sz.
27. *Osvát Ernő jubileuma*. Nyugat 1923. jún. 16. 10. sz.
28. Földessy Gyula: *Ady-élmények*. 1923. aug. 16. 15–16. sz.
29. Földi Mihály: *Csehov Ivanov-ja a Vígszínházban*. Nyugat 1923. okt. 16. 20. sz.
30. Földi Mihály: *Az orvos dilemmája*. Nyugat 1923. nov. 16. 22. sz.
31. Szép Ernő: *A kicsi színdarabjai felől*. Nyugat 1924. febr. 16. 4. sz.
32. Schöpflin Aladár: *Antónia. – Lengyel Menyhért vígjátéka a Vígszínházban*. Nyugat 1924. máj. 16. 8–9. sz.
33. Schöpflin Aladár: *Színház*. Nyugat 1925. ápr. 1. 7. sz.
34. Schöpflin Aladár: *Színház*. Nyugat 1925. máj. 16. 8–9. sz.
35. Schöpflin Aladár: *Brassbound kapitány megtérése. Bernard Shaw vígjátéka a Vígszínházban*. Nyugat 1926. febr. 1. 3. sz.
36. Lányi Viktor: *Szép Ernő szerzői estje*. Nyugat 1926. márc. 16. 5. sz.
37. Schöpflin Aladár: *Seybold. Lengyel Menyhért vígjátéka a Vígszínházban*. Nyugat 1926. máj. 16. 10. sz.
38. Ignó Pál: *Calais–Dover. Bemutató a Belvárosi Színházban*. Nyugat 1926. okt. 16. 20. sz.
39. Schöpflin Aladár: *A menekülő asszony. Galsworthy drámája a Magyar Színházban*. Nyugat 1926. nov. 16. 22. sz.
40. Schöpflin Aladár: *Játék a kastélyban. Molnár Ferenc „anekdotája” a Magyar Színházban*. Nyugat 1926. dec. 16. 24. sz.

41. Kürti Pál: *Az új urak. Flers és Croisset vígjátéka a Magyar Színházban.* Nyugat 1927. febr. 16. 4. sz.
42. Schöpflin Aladár: *Zörög a haraszt. Nagy Samu vígjátéka a Belvárosi Színházban.* Nyugat 1927. ápr. 1. 7. sz.
43. Szini Gyula: *Robert de Flers.* 1927. szept. 1. 18. sz.
44. Schöpflin Aladár: *Külváros. F. Langer drámája a Magyar Színházban.* Nyugat 1927. nov. 16. 22. sz.
45. Schöpflin Aladár: *Olympia. Molnár Ferenc vígjátéka a Magyar Színházban.* Nyugat 1928. márc. 16. 6. sz.
46. Kosztolányi Dezső: *Vészi József.* Nyugat 1928. jún. 1. 11. sz.
47. Ignótus Pál: *Ábris Rózsája. Annie Nicols vígjátéka a Fővárosi Operett Színházban.* Nyugat 1928. jún. 1. 11. sz.
48. Schöpflin Aladár: Tersánszky J. Jenő: *Danton halála. Georg Büchner drámája a Magyar Színházban.* Nyugat 1928. okt. 16. 20. sz.
49. Schöpflin Aladár: *Az irlandi vászon. Richard Kamare vígjátéka a Magyar Színházban.* Nyugat 1929. febr. 16. 4. sz.
50. Paulini Béla: *Az agglegény apa. Bemutató a Magyar Színházban.* Nyugat 1929. márc. 16. 6. sz.
51. Schöpflin Aladár: *Szép asszony kocsisa. Móricz Zsigmond vígjátéka a Magyar Színházban.* Nyugat 1929. szept. 16. 18. sz.
52. Schöpflin Aladár: *Takáts Alice. Szomory Dezső színműve a Vígszínházban.* Nyugat 1930. febr. 16. 4. sz.
53. Révész Béla: *Leshelyen, a nézőtéren.* Nyugat 1930. márc. 16. 6. sz.
54. Schöpflin Aladár: *Az út vége. Sheriff drámája a Vígszínházban – Fordította: Halász Gyula.* Nyugat 1930. márc. 16. 6. sz.
55. Schöpflin Aladár: *Bemutatók. A jó tündér – Molnár Ferenc vígjátéka a Vígszínházban.* Nyugat 1930. okt. 16. 20. sz.
56. Schöpflin Aladár: *Bemutatók. Feketeszárú cseresznye – Hunyady Sándor drámája a Vígszínházban.* Nyugat 1930. nov. 16. 22. sz.
57. Schöpflin Aladár: *Bemutatók. A tésasszony – Zilahy Lajos vígjátéka a Vígszínházban.* Nyugat 1930. dec. 16. 24. sz.
58. Schöpflin Aladár: *Bemutatók. Szegedy Annie – Szomory Dezső drámája a Vígszínházban.* Nyugat 1931. febr. 16. 4. sz.
59. Schöpflin Aladár: *Bemutatók. A szénásszekér – Bernard Shaw »politikai burleszk«-je a Vígszínházban.* Nyugat 1931. máj. 16. 10. sz.
60. Schöpflin Aladár: *Hegedüs Gyula.* Nyugat 1931. szept. 16.–okt. 1. 18–19. sz.
61. Cs. Szabó László: *Budapesti miniatűrök.* Nyugat 1935. jún. 6. sz.
62. Schöpflin Aladár: *Színház.* 1940. nov. 11. sz.

Hőke Lajos

Faragó Miksa: *A pozsonyi országgyűlés utolsó napjai. (Néhány adat a szabadságharc pénzügyeinek történetéhez.)* Nyugat 1910. dec. 1. 23. sz.

Holub József

Laczkó Géza: *Az Eötvös-Collegium, középiskolai tanárjelöltek állami internátusa.* Nyugat 1920. aug. 15-16. sz.

Jámbor Pál (Hiador)

Hatvany Lajos: *Gyulai Pál estéje. (Emlékezések, megemlékezések.)* Nyugat 1909. dec. 16. 24. sz.

Kosztolányi Dezső: *Milkó Izidor.* Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

Illyés Gyula: *Katolikus költészet.* Nyugat 1933. ápr. 1. 7. sz.

Tamás Ernő: *Császár Ferenc és az itészek tévedése.* Nyugat 1933. nov. 16. 22. sz.

Jánosi György

Török Sophie: *Ifjusági irodalom*. Nyugat 1935. dec. 12. sz.

Török Sophie: *Új ifjúsági könyvekről*. Nyugat 1939. dec. 12. sz.

Junkuncz István kovácsmester

Illyés Gyula: *Három öreg*. Nyugat 1931. ápr. 16. 8. sz.

Kammerer Ernő

Elek Artúr: *A Szépművészeti Múzeum antik gipszgyűjteménye*. Nyugat 1923. dec. 1. 23. sz.

König György: *Petrovics Elek*. Nyugat 1924. máj. 16. 8–9. sz.

Farkas Zoltán: *Az újjárendezett Modern Képtár*. Nyugat 1939. aug. 8. sz.

Kara (medikus, majd orvos, föltehetően Kara Győző bátyja)

Szomory Dezső: *Levelek egy barátnőmhöz (12)*. Nyugat 1926. júl. 1. 13. sz.

Kara Győző (1884-ig Kreiner) bölcsészhallgató, majd főgimnáziumi tanár (Bonyhád, 1860. nov. 25. – Arad, 1942. júl.)

Szomory Dezső: *Levelek egy barátnőmhöz (12)*. Nyugat 1926. júl. 1. 13. sz.

Ketskés Győző

A Nyugat hírei. Beküldött könyvek. Nyugat 1917. szept. 16. 18. sz.

Erdély Jenő: *A front lelke. Magyar tábori újságok nyomán*. Nyugat 1918. jan. 1. 1. sz.

Kirchner Elek lelkész, orgonista, zeneszerző (Mucsfa, 1852. máj. 20. – Celldömölk, 1932. október 5.)

Csáth Géza: *Vándor-Weiner Leó*. Nyugat 1908. márc. 1. 5. sz.

Kiss Miklós (Nemeskéri Kiss Miklós)

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Huszonkettedik közlemény.) Gróf Lónyay Menyhért*. Nyugat 1911. okt. 1. 19. sz.

Hatvany Lajos: *Kossuth és Görgey*. Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

Klie Zoltán (Szekszárd, 1901. [1897.] – [Budapest, 1992.])³⁷¹

Elek Artúr: *A „Kut” kiállítása*. Nyugat 1926. ápr. 16. 8. sz.

Rabinovszky Márius: *Az Új Művészek Egyesületének kiállítása*. Nyugat 1928. 5. sz.

Farkas Zoltán: *Az Új Művészek Egyesületének kiállítása*. Nyugat 1930. máj. 16. 10. sz.

Kovács Endre³⁷²

Erdőházi Hugó: *Kisebb bírálatok*. Nyugat 1936. ápr. 4. sz.

Kovács Gyula

Ignotus: *A Tisza István Daimonionja*. Nyugat 1912. jún. 16. 12. sz.

Babits Mihály: *Önkommentár*. Nyugat 1912. jún. 16. 12. sz.

Ignotus: *Jegyzetek a politika mögül. A harcos ellenzék*. Nyugat 1912. júl. 1. 13. sz.

Marczali Henrik: *Emlékeim (1). Háborús világ*. Nyugat 1931. aug. 16. 16. sz.

³⁷¹ A magyar legújabb kor lexikona 1932, 695.

³⁷² (Paks, 1911. máj. 19. – Budapest, 1985. ápr. 18.) költő, író, történész, irodalomtörténész, író, újságíró, műfordító. MÉL 1994, 512.

Kovács József, erdőtelki

Ignotus: *Lehr Albert*. Nyugat. 1913. máj. 1. 9. sz.

Lehr Albert

1. Ignotus: *A Nyugat magyartalanságairól. Felolvasatott a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájában, 1911 december 21-én*. Nyugat 1911. dec. 16. 24. sz.
2. Fenyő Miksa: *Disputa*. Nyugat 1912. márc. 16. 6. sz.
3. Ignotus: *Lehr Albert*. Nyugat. 1913. máj. 1. 9. sz.
4. Ignotus: *Lehr Albert*. Nyugat 1913. jún. 1. 11. sz.
5. Lehr Albert: *Tisztelt Főszerkesztő Úr!* Nyugat 1913. jún. 1. 11. sz.
6. Fenyő Miksa: *A Greguss-jutalom*. Nyugat 1913. júl. 1. 13. sz.
7. I – s. [Ignotus]: *Arany-kézirat*. Nyugat 1917. márc. 1. 5. sz.
8. Halász Gyula: *Stein Aurél. Hatvanadik születésnapja alkalmából*. Nyugat 1922. nov. 16. 22. sz.
9. Elek Artúr: *A konzervatív Osvát Ernő*. Nyugat 1923. jún. 16. 11–12. sz.
10. Balassa József, Fenyő Miksa: *Lehr Albert*. Nyugat 1923. júl. 1. 13. sz.
11. Balassa József: *Albertra? Albertre?* Nyugat 1923. júl. 16. 14. sz.
12. Fenyő Miksa: *Lehr Albert*. Nyugat 1924. jún. 16. 11. sz.
13. Ignotus: *Lessing*. Nyugat 1929. febr. 1. 3. sz.
14. Ignotus: *Benedek Elek bucsúztatása*. Nyugat 1929. szept. 1. 17. sz.
15. Kárpáti Aurél: *Arany – a tanárok kezén*. Nyugat 1932. okt. 16. 20. sz.
16. Székely József: *Disputa*. »Arany – a tanárok kezén« I. Nyugat 1932. nov. 1. 21. sz.
17. Balassa József: *Disputa*. »Arany – a tanárok kezén« II. Nyugat 1932. nov. 1. 21. sz.
18. Cs. Szabó László: *Magyar viktoriánusok*. Nyugat 1939. ápr. 4. sz.

Leopold Lajos

Babits Mihály: *A presztízis. Írta iffj. Leopold Lajos*. Nyugat 1912. máj. 1. 9. sz.

Leopold Lajos: *A presztízis. (Felvilágosító megjegyzések Babits Mihály bírálatához.)* Nyugat 1912. jún. 16. 11. sz.

Babits Mihály: *[Válasza]*. Nyugat 1912. jún. 16. 11. sz.

Káldor György: *Az emberi munka bölcselete. Nagy Dénes könyve*. Nyugat 1931. ápr. 1. 7. sz.

Lőrinczi (Lehr) Zsigmond (Lőrinczy [Lehr] Zsigmond)

Görög Imre: *Angyal Dávid: Tanulmányok*. Nyugat 1923. ápr. 1. 7. sz.

Luttenberger Ágoston (Paks, 1846. júl. 23. – Budapest, 1899. aug. 9.)³⁷³

Keszi Imre: *Bartók Béla két füzeté. Liszt-problémák – Miért és hogyan gyűjtsünk népzene?* Nyugat 1936. okt. 10. sz.

Magyar Sándor

Magyar írók sátora. A Föld végül egy család lesz. Nyugat 1931. aug. 1. 15. sz.

Malmosi László (Müller László) Szekszárdon élt gépészmérnök, újságíró, költő, később Tel-Avivban a főposta épületének tervezőmérnöke

Malmosi László: *Szépség; Pest; Este; Jajgató szonett; A korongon; Verkli; Lélekharang*. (Versek.) Nyugat 1925. jan. 16. 2. sz.

³⁷³ GULYÁS 1995, XVII. 1295. hasáb.

Mattioni Eszter (Hollós-Mattioni Eszter, Hollós Mattioni Eszter, Hollósné-Mattioni Eszter)

Rabinovszky Márius: *Hat fiatal művész az Ernst-múzeumban*. Nyugat 1929. okt. 1. 19. sz.

Farkas Zoltán: *Tavaszi Szalón*. Nyugat 1930. jún. 1. 11. sz.

Farkas Zoltán: *Képzőművészet*. Nyugat 1937. febr. 2. sz.

Farkas Zoltán: *Kiállítások*. Nyugat 1938. máj. 5. sz.

Farkas Zoltán: *Képzőművészeti szemle. Kiállítások*. Nyugat 1941. márc. 3. sz.

Mészáros Gyula

Fayer Pál: *Utazások könyvtára*. Nyugat 1916. jan. 16. 2. sz.

Nyáry Andor

Franyó Zoltán: *Haditudósítások*. Nyugat 1915. aug. 16. sz.

Schöpflin Aladár: *Nyúl a bokorban. Nyáry Andor vígjátéka a Nemzeti Színházban*. Nyugat 1927. máj. 1. 9. sz.

Ozorai Imre

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Nyugat 1941. aug. 8. sz.

Ozorai Pipo (Ozorai Pippo)

Illyés Gyula: *Ozorai füzet II.* (Irodalmi riport.) Nyugat 1935. nov. 11. sz.

Paczka Ferenc

Lengyel Géza: *Művészpár*. Nyugat 1908. ápr. 1. 7. sz.

Elek Artúr: *Paczkáék*. Nyugat 1927. máj. 16. 10. sz.

Paczka Ferencné³⁷⁴

Lengyel Géza: *Művészpár*. Nyugat 1908. ápr. 1. 7. sz.

Elek Artúr: *Paczkáék*. Nyugat 1927. máj. 16. 10. sz.

Pados János

Grexa Gyula: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926. – Krisztóffy József könyve*. Nyugat 1927. nov. 1. 21. sz.

Pajzs Elemér

Havas Gyula: *Paizs [!] Elemér: Flórián viaskodása a nővel*. Nyugat 1913. jún. 1. 11. sz.

Szabó Dezső: *Pajzs Elemér: Cirkusz. Dick Manó, Budapest*. Nyugat 1915. dec. 1. 23. sz.

Földi Mihály: *Két orosz könyv. (Kuprin: A Kripta, Avercsenko: A tükör lelke.)* Nyugat 1918. nov. 21–22. sz.

Paksy Olivér II. (Olivér lovag, az utolsó Rátold)

Schöpflin Aladár: *Cholnoky Viktor első könyve*. 1909. dec. 16. 24. sz.

Cholnoky László: *Cholnoky Viktor*. Nyugat 1917. ápr. 1. 7. sz.

³⁷⁴ „Paczka Kornélia, Paczka Ferencné, Wagner Kornélia (Göttingen, 1864. aug. 9. – ?, 1930.) német festőnő. Férje Paczka Ferenc festő. Grafikai tanulmányokat végzett, majd 1880-tól Rómában élt. Az 1890-es évektől a nyarakat rendszeresen Koppányszántón és környékén töltötték Kammerer Ernő helyi képviselő vendégeként. Megyénk mai területén is számos, a népeletet ábrázoló képet rajzoltak és festettek. Közös műviük a Koppányszántónak adományozott Szűz Mária oltárkép, amelyért férjének a község 1900-ban díszpolgári címet adott, Kornéliának viszont csak köszönetét nyilvánította.” TÖTTÖS 2002, 72.

Palágyi Menyhért

Beküldött könyvek. Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.

Fülep Lajos: *Magyar festészet I. (Magyar művészet III.)* Nyugat 1922. febr. 16. 4. sz.

Krúdy Gyula: *Osvát Ernő emlékkönyvébe.* Nyugat 1923. jún. 16. 11–12. sz.

Tardos Krenner Viktor: *Emlékezésem Palágyi Menyhértra.* Nyugat 1924. szept. 16. 17. sz.

Palágyi Lajos: *Arany János és a nép-nemzeti iskola.* Nyugat 1932. márc. 1. 5. sz.

Palágyi Lajos: *Arany János és Vajda János.* Nyugat 1932. dec. 1. 23. sz.

Schöpflin Aladár: *Arany János árnyéka.* Nyugat 1933. dec. 16. 24. sz.

Illés Endre: *Tolnai Lajos, a századvég regényírója.* Nyugat 1937. júl. 7. sz.

Pecsovics Ferenc

Hatvany Lajos: *Tóni bá'.* (Regényrészlet.) Nyugat 1927. szept. 16. 18. sz.

Nagy Endre: *Hajnali beszélgetések Jókairól.* Nyugat 1929. márc. 1. 5. sz.

Perczel Béla

Halász Imre: *Lovagias magyar nemzet. Utazás az Erősdy-eket körül.* Nyugat 1910. szept. 1. 17. sz.

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Tizenkilencedik közlemény.) Szilágyi Dezső.* Nyugat 1911. aug. 1. 15. sz.

Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Huszonharmadik közlemény.) Gróf Lónyay Menyhért.* Nyugat 1911. okt. 16. 20. sz.

Perczel Dezső

Marczali Henrik: *Emlékeim (13).* Nyugat 1929. dec. 1. 22–23. sz.

Perczel Etelka

Barta János: *A romantikus Vörösmarty.* Nyugat 1938. jan. 1. sz.

Perczel Miklós

Halász Imre: *Magyarok az amerikai szabadságharcban.* Nyugat 1914. jún. 16. 12. sz.

Perczel Mór

1. Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Gróf Batthyány Lajos.* Nyugat 1910. szept. 16. 18. sz.

2. Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Tizennegyedik közlemény) Kossuth Lajos.* Nyugat 1911. márc. 16. 8. sz.

3. Halász Imre: *Magyarok az amerikai szabadságharcban.* Nyugat 1914. jún. 16. 12. sz.

4. Steier Lajos: *Görgei és Kossuth ismeretlen levelei.* Nyugat 1924. nov. 16.–dec. 1. 21–22. sz.

5. Hatvany Lajos: *Kossuth és Görgey.* Nyugat 1925. márc. 5–6. sz.

6. Marczali Henrik: *Emlékeim (3).* Nyugat 1929. jún. 1. 11. sz.

7. Móricz Zsigmond: *Görgey Artúr.* Nyugat 1930. júl. 1. 13. sz.

Pethes Margit³⁷⁵

Tersánszky J. Jenő: *Hivatalnok urak. Földes Imre darabjának felújítása a Magyar Színházban.* Nyugat 1928. nov. 1. 21. sz.

Schöpflin Aladár: *Bemutatók.* Nyugat 1930. nov. 1. 21. sz.

Schöpflin Aladár: *Kerek Ferkó. Móricz Zsigmond színműve a Nemzeti Színházban.* Nyugat 1931. nov. 16. 22. sz.

³⁷⁵ (Dunaföldvár, 1898. máj. 6. – Budapest, 1983. ápr. 24.) színésznő.

Pichler Győző

Nagy Endre: *Arckép Eötvös Károlyról*. Nyugat 1930. jan. 1. 1. sz.

Sass Erzszi

Hatvany Lajos: *Petőfi-könyvtár*. Nyugat 1908. aug. 16. 16. sz.

Babits Mihály: *A gólyakalifa*. (Regény.) Nyugat 1913. dec. 16. 24. sz.

Sass István

Illyés Gyula: *Júlia*. Nyugat 1936. nov. 11. sz.

Sass Károly

Illyés Gyula: *Júlia*. Nyugat 1936. nov. 11. sz.

Sebestyén Géza

Fenyő Miksa: *Faust-előadás A Magyar Színházban*. Nyugat 1909. dec. 1. 23. sz.

Ady Endre: *Shaw Bernát: „The doctor’s dilemma”*. *A Magyar Színház bemutatója*. Nyugat 1910. okt. 16. 19. sz.

Karinthy Frigyes: *Shaw Bernát: „The doctor’s dilemma”*. *A Magyar Színház bemutatója*. Nyugat 1910. okt. 16. 19. sz.

Ignotus: *Két színdarab. I. Egy test s egy lélek*. Írta: Kóbor Tamás. *Magyar Színház*. Nyugat 1910. dec. 1. 23. sz.

Fenyő Miksa: *A varsányi csata. Farkas Pál drámája*. Nyugat 1912. jan. 16. 2. sz.

Lányi Viktor: *Riquette*. (Operett bemutató a Városi Színházban.) Nyugat 1925. karácsony. 23–24. sz.

Simontsits Elemér (Simontsits)

Dóczy Jenő: *Ignotus irodalomtörténeti szerepe és jelentősége*. (Ceruzajegyzetek egy kritikus arcképehez.) Nyugat 1924. dec. 2. 23. sz.

Sívó Mária (Paks, 1910. dec. 24. – Budapest, 1985. szept. 13.)

Schöpflin Aladár: *Színházi bemutatók*. Nyugat 1938. nov. 11. sz.

Sobri Jóska

1. Bálint Aladár: *Anthes-Tristan*. Nyugat 1911. febr. 1. 3. sz.

2. Kuncz Aladár: *Gyulai Pál Pákh Alberthez írt levelei*. Nyugat 1911. nov. 1. 21. sz.

3. Ady Endre: *Forró szomjakban emlék*. (A »Margita élni akar« regény utolsó része és epilógusa.) (Vers.) Nyugat 1912. dec. 1. 23. sz.

4. Ujházy Ferenc: *Fővárosunk művészeti állapotai a múlt század közepén*. Nyugat 1922. márc. 16. 6. sz.

5. Krúdy Gyula: *Aranyidő. A Kis Mária kacérságai. Kis regény (2)*. Nyugat 1923. ápr. 1. 7. sz.

6. Posch Jenő: *Az erkölcsi érzület egysége*. Nyugat 1924. okt. 16. 20. sz.

7. Nagy Endre: *Különös úti élmények. Rotschild kincse*. Nyugat 1926. márc. 1. 5. sz.

8. Erdélyi József: *Pölöske*. (Vers.) Nyugat 1932. szept. 16. 18. sz.

9. Görög Ilona: *Hazafelé*. (Novella.) Nyugat 1935. jún. 6. sz.

10. Tersánszky J. Jenő: *Lebontják a...* Nyugat 1935. nov. 11. sz.

Somogyi Gyula

Beküldött könyvek. Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz.

Somogyi Imre

Apró bírálatok. Nyugat 1930. jan. 16. 2. sz.

Spolarich György (Spolarits)³⁷⁶

Szomory Dezső: *A pékné.* (Novella.) Nyugat 1914. júl. 16. 14. sz.

Szabados Piroska

Losonczy Zoltán: *Strindberg és Shaw.* (Két színházi bemutató.) Nyugat 1921. ápr. 16. 8. sz.

Schöpflin Aladár: *A Solness építőmester a Kamara-színházban.* Nyugat 1924. okt. 16. 19. sz.

Schöpflin Aladár: *Bemutatók. Megöltem egy embert – Maurice Rostand drámája az Új Színházban.*
Nyugat 1930. dec. 16. 23. sz.

Schöpflin Aladár: *Színházi bemutatók.* Nyugat 1933. ápr. 16. 8. sz.

Schöpflin Aladár: *Bemutatók.* Nyugat 1933. okt. 16. 20. sz.

Szende Ferenc (Szende Kálmán)

Tóth Aladár: *Operaházi kilátások.* Nyugat 1921. szept. 16. 18. sz.

Lányi Viktor: *Tájjfun. Lengyel Menyhért és Szántó Tivadar japán tragédiája.* Nyugat 1926. márc. 1. 5. sz.

Tolnai Lajos

1. Ady Endre: *A magyar pimodan.* (Vallomások és tanulmány.) Nyugat 1908. febr. 16. 4. sz.

2. Kabos Ede: *Tolnai Lajos.* (Az *Érdekes Újság Dekameronjának* egy későbbi kötetéből.) Nyugat 1915. márc. 16. 6. sz.

3. Schöpflin Aladár: *Kazár Emil.* Nyugat 1922. jún. 1. 11. sz.

4. Harsányi Zsolt: *Török Gyula, fertálymágnás és költő.* Nyugat 1922. okt. 16. 20. sz.

5. Móricz Zsigmond: *Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője.* Nyugat 1923. jún. 11–12. sz.

6. Kuncz Aladár: *Osváth Ernő műve.* Nyugat 1923. jún. 11–12. sz.

7. Földessy Gyula: *Ház az erdőben és még egy és más.* Nyugat 1924. febr. 16. 4. sz.

8. Ignótus: *Bródy Sándor. Levél egy elköltözött barátom után.* Nyugat 1924. aug. 16.–szept. 1. 15–16. sz.

9. Tardos Krenner Viktor: *Emlékezésem Palágyi Menyhéltre.* Nyugat 1924. szept. 16. 17. sz.

10. Osvát Kálmán: *Erdélyi elbeszélők. Első jelentés az új erdélyi irodalomról.* Nyugat 1926. febr. 1. 3. sz.

11. Ignótus: *Teremtő indiskréció. Neovojtina 5. §.* Nyugat 1927. febr. 16. 4. sz.

12. Szini Gyula: *Indiskréció az irodalomban. A Nyugat ankétja.* Nyugat 1927. márc. 16. 6. sz.

13. Móricz Zsigmond: *Rákosi Viktor Összegyűjtött munkái – Révai.* Nyugat 1930. dec. 1. 23. sz.

14. Kosztolányi Dezső: *Nyelvművelés. Válasz Schöpflin Aladárnak.* Nyugat 1933. máj. 1. 9. sz.

15. Schöpflin Aladár: *Arany János árnyéka.* Nyugat 1933. dec. 16. 24. sz.

16. Szentimrei Jenő: *Az erdélyiség vitája.* Nyugat 1935. szept. 9. sz.

17. Előd Géza: *Dömötör János. (Vázlat.)* Nyugat 1936. okt. 10. sz.

18. Hevesi András: *Petőfi.* Nyugat 1937. ápr. 4. sz.

19. Illés Endre: *Tolnai Lajos, a századvég regényírója.* Nyugat 1937. júl. 7. sz.

20. Halász Gábor: *A magyar széppróza antológiája. Baránszky-Jób László: A magyar széppróza története szemelvényekben.* Nyugat 1937. aug. 8. sz.

21. *Hibaigazítás.* Nyugat 1937. aug. 8. sz.

22. Halász Gábor: *Magyar századvég.* Nyugat 1937. nov. 11. sz.

23. Schöpflin Aladár: *Asszimiláció és irodalom.* Nyugat 1939. máj. 5. sz.

24. Farkas Gyula: *Asszimiláció és irodalom.* Nyugat 1939. jún. 6. sz.

25. Nagy Lajos: *Móricz Zsigmond. Féja Géza könyve – Athenaeum.* Nyugat 1940. febr. 2. sz.

³⁷⁶ A magyar legújabb kor lexikona 1932, 965.

Tomori Anasztáz

Pataki József: *A lerombolt Nemzeti Színház. (3.) Nyugat* 1923. júl. 1. 13. sz.

Toronyi (Laky) Imre

1. Szini Gyula: *Deák Gyula: Berzsenyi estéje. (A Színház megnyitó előadása.) Nyugat* 1922. dec. 16. 24. sz.
2. Karinthy Frigyes: *Füst Milán: Boldogtalanok. (Levél a költőhöz.) Nyugat* 1923. márc. 1. 5. sz.
3. Füst Milán: *Levél a boldogtalanokról és Forgács Rózsiról. Nyugat* 1923. márc. 1. 5. sz.
4. Laczkó Géza: *A költő sorsa és magyar helikonok. Nyugat* 1923. máj. 1. 9. sz.
5. Schöpflin Aladár: *Színház. Nyugat* 1925. máj. 16. 8–9. sz.
6. Komlós Aladár: *Kelemen Viktor: A fejedelem. Nyugat* 1926. márc. 1. 5. sz.
7. Tersánszky J. Jenő: *A csókok koldusa. Duvernois és Birabeau színműve a Belvárosi Színházban. Nyugat* 1928. okt. 1. 19. sz.
8. Kürti Pál: *Az amazon. Hevesi Sándor darabja a Belvárosi Színházban. Nyugat* 1929. Ujév. 1. sz.
9. Kárpáti Aurél: *Az Új Thália bemutatkozása. Nyugat* 1934. márc. 17. 6. sz.
10. Schöpflin Aladár: *Színházi bemutatók. Nyugat* 1935. dec. 12. sz.
11. Schöpflin Aladár: *Színházi bemutatók. Nyugat* 1936. jún. 6. sz.
12. Schöpflin Aladár: *Bemutatók. Nyugat* 1937. febr. 2. sz.
13. Schöpflin Aladár: *Bemutatók. Nyugat* 1937. ápr. 4. sz.
14. Schöpflin Aladár: *Színház. Nyugat* 1937. okt. 10. sz.
15. Schöpflin Aladár: *Bemutatók. Nyugat* 1938. ápr. 4. sz.
16. Schöpflin Aladár: *Színház. Nyugat* 1941. jan. 1. 1. sz.

Trebitsch-Lincoln (Ignatius Timothy)

Ignotus: *Jegyzetek. A politika mögül – népies politika. Nyugat* 1910. okt. 1. 19. sz.

Ürményi József

1. Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Kilencedik közlemény.) Deák Ferenc. Nyugat* 1911. jan. 16. 2. sz.
2. Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Tizedik közlemény) Deák Ferenc. Nyugat* 1911. febr. 1. 3. sz.
3. Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Tizenegyedik közlemény) Deák Ferenc. Nyugat* 1911. márc. 1. 5. sz.
4. Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. (Tizenharmadik közlemény) Kossuth Lajos. Nyugat* 1911. ápr. 1. 7. sz.
5. Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. 'Sennyey és Kállay. Nyugat* 1912. jan. 1. 1. sz.
6. Halász Imre: *A magyar konzervatívok az abszolút korszakban. Nyugat* 1917. nov. 1. 21. sz.
7. Kosztolányi Dezső: *Lenni vagy nem lenni. Nyugat* 1930. febr. 16. 4. sz.

Váradi Antal (Várady Antal)

1. Laczkó Géza: *Hock János az Urániában. Nyugat* 1909. ápr. 16. 8. sz.
2. Elek Artúr: *A csavargók poétája. Nyugat* 1911. dec. 1. 23. sz.
3. Laczkó Géza: *Ella útjai. Novella. Nyugat* 1912. febr. 1. 3. sz.
4. Kuncz Aladár: *L. Katona – Fr. Szinnyei: Geschichte der Ungarischen Literatur (Sammlung göschen). Nyugat* 1912. febr. 16. 4. sz.
5. Ambrus Zoltán: *A drámabíró bizottság. Nyugat* 1915. ápr. 1. 7. sz.
6. Kaffka Margit: *Hangyaboly. Regény. Nyugat* 1917. febr. 16. 4. sz.
7. Schöpflin Aladár: *Váradi Antal 1854–1923. Nyugat* 1923. márc. 16. 6. sz.
8. Schöpflin Aladár: *Bemutatók. Nyugat* 1932. dec. 1. 23. sz.
9. Hevesi Sándor: *Kassainé ifasszony. Nyugat* 1935. máj. 5. sz.

10. Babits Mihály: *A mai Vörösmarty. Ünnepi beszéd Székesfehérvárott, Vörösmarty születésének 135-ik évfordulóján.* Nyugat 1935. dec. 12. sz.
11. Erényi Gusztáv: *Faust doktor magyar földön.* Nyugat 1937. máj. 5. sz.

Varjas Sándor

Beküldött könyvek. Nyugat 1908. máj. 1. 9. sz.

Lengyel Géza: *Utolsó ábrándok.* (Kozma Lajos könyve.) Nyugat 1908. máj. 16. 10. sz.

Sisa Miklós: *A háború s a pszichoszexualitás.* Nyugat 1915. aug. 16. 16. sz.

Vas Gereben

1. Schöpflin Aladár: *A város.* Nyugat 1908. ápr. 1. 7. sz.
2. Kuncz Aladár: *Tömörkény István: Homokos világ.* Nyugat 1910. jún. 16. 12. sz.
3. Hatvany Lajos: *Könyvek. Arany János Magyar irodalomtörténete.* Nyugat 1910. nov. 16. 22. sz.
4. Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék.* (Huszonkettedik közlemény.) Gróf Lónyay Menyhért. Nyugat 1911. okt. 1. 19. sz.
5. Bán Ferenc: *Ludas Matyi.* (Előadták a Nemzeti Színházban.) Nyugat 1911. dec. 1. 23. sz.
6. Szabó Dezső: *A irodalom mint társadalmi funkció.* Nyugat 1912. máj. 1. 9. sz.
7. Láncki Jenő: *Gimnázium és politika.* Nyugat 1912. máj. 1. 9. sz.
8. Ady Endre: *Goga Oktávián vádjai.* Nyugat 1913. máj. 16. 10. sz.
9. Isac, Emil: *Új románság.* Nyugat 1913. jún. 16. 12. sz.
10. Schöpflin Aladár: *Bárd Miklós.* Nyugat 1915. dec. 16. 24. sz.
11. Schöpflin Aladár: *A paraszt.* Nyugat 1916. márc. 16. 6. sz.
12. Ranschburg Viktor: *Válasz Nagy Lajos cikkére.* Nyugat 1925. szept. 1. 16–17. sz.
13. Schöpflin Aladár: *A híd. Herczeg Ferenc színjátéka a nemzeti [!] Színházban.* Nyugat 1925. nov. 16. 22. sz.
14. Laczkó Géza: *Molnár Ferenc legújabb regénye.* Nyugat 1926. jún. 16. 12. sz.
15. Szini Gyula: *Jókai. Egy élet regénye.* Nyugat 1927. nov. 1. 21. sz.
16. Adorján Andor: *Árverés az Olympuson.* Nyugat 1930. jan. 1. 1. sz.
17. Nagy Endre: *Arckép Eötvös Károlyról.* Nyugat 1930. jan. 1. 1. sz.
18. Schöpflin Aladár: *Az ősdiák. Komáromi János regénye – Genius.* Nyugat 1930. febr. 1. 3. sz.
19. Babits Mihály: *Könyvről könyvre.* Nyugat 1933. febr. 16. 4. sz.
20. H. A.: *Vajda János házassága. A költő özvegyének emlékiratai alapján.* Nyugat 1933. márc. 16. 6. sz.
21. Illyés Gyula: *Ozorai füzet II.* (Irodalmi riport.) Nyugat 1935. nov. 11. sz.
22. Radnóti Miklós: *Kisebb bírálatok. Szilárd János és Undi Imre: Szép vagy, diákélet!... – (Renaissance-kiadás.)* Nyugat 1936. aug. 8. sz.

Veresmarti Mihály

Kosztolányi Dezső: *A magyar próza atyja.* Nyugat 1920. okt. 19–20. sz.

Vizsolyi Gusztáv (Dunaszentgyörgy, 1822. okt. 10. – Budapest, 1889. febr. 9.)

Halász Imre: *A közigazgatási eszmék fejlődése Magyarországon.* Nyugat 1914. júl. 16. 14. sz.

Wellmann Róbert

Lengyel Géza: *Nemzeti Szalon.* Nyugat 1909. jún. 16. 12. sz.

Réti István: *Tájékoztató.* Nyugat 1928. jún. 1. 11. sz.

Werbőczy István

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek.* Nyugat 1941. aug. 8. sz.

Wigand János

Hoffmann Edith: *Az én magyarságom*. Nyugat 1940. ápr. 4. sz.

Wosinsky Mór (Wositzky)

Illyés Gyula: *Ozorai füzet II.* (Irodalmi riport.) Nyugat 1935. nov. 11. sz.

Zádor Jenő

A Nyugat hírei. A Nyugat 20 milliós pályázata. Nyugat 1925. szept. 16. 18. sz.

Szerdahelyi Sándor: *Révész Béla*. Nyugat 1925. okt. 16. 20. sz.

5. 3. Szerzői névmutató

Összesítve és egyszerűsített hivatkozással (az évszámból az első két elemet elhagyva, a / jel után az adott folyóiratszámot megjelölve) felsorolja mindazon szerzőket, akik

- a) Tolna megyéről írtak: ez normál, kiemelés nélküli hivatkozás (pl. 09/1);
- b) a megyével kapcsolatba hozható személyekről írtak: ezt dőltbetűs forma jelzi (pl. 10/9);
- c) az adott cikkben egyaránt írtak a megyéről és ide köthető személyről: ezt dőltbetűs és kövér kiemelés jelzi (pl. **09/21**).
- d) Az összeállítás végén külön felsoroljuk a névtelen szerzőkhöz kapcsolható adatok megjelenési helyét és imént jelzett természetet is.

Adorján Andor 30/1

Ady Endre 08/4, 10/19, 12/23, 13/10, 13/21

Ambrus Zoltán 15/7, 17/2

Aszlányi Károly 26/21

Babits Mihály 09/1, **09/21**, 10/9, 10/11, 11/19, 11/21, 12/9, 12/11, 12/12, 12/24, **13/24**, 15/16, 17/7, 17/16, 21/18, **23/6**, 25/5–6, 26/13, 26/23, 33/4, 33/19, **35/12**, 38/12, 39/9

Bajcsy-Zsilinszky Endre 33/3

Balassa József 23/13, 23/14, 32/21

Bálint Aladár 11/3, 13/21, 14/10, 14/11, 16/12, 16/14, 16/15, 17/11, 18/10, 18/18, 20/1–2

Bán Ferenc 11/23

Bán Oszkár 22/15–16

Barta János **38/1**

Biró Lajos 17/13

Braun Róbert 34/23–24

Bródy Miksa 08/1

Büky György 29/11

Cholnoky László 17/7

Cs. Szabó László 33/22, 35/6, 36/1, 36/11, 37/12, 38/2, 38/12, **39/4**, 41/1

Csáth Géza 08/1

Csók István 35/5

Dienes Valéria 10/15, 11/7, 24/7, 24/17, 34/6

Dóczy Jenő **24/23**

Elek Artúr 11/23, 20/11–12, 23/11–12, 23/23, 26/8, **27/10**, 28/3, 30/4, 30/16

Előd Géza **36/10**

Isac, Emil 13/12

Erdély Jenő 18/1

Erdélyi József 32/18

Erdőházi Hugó 36/4

Erényi Gusztáv 37/5
 Faragó Miksa 10/23
 Farkas Gyula 39/5
 Farkas Zoltán 30/10, 30/11, 37/2, 38/5, 39/8, 41/3
 Fayer Pál 16/2
 Fejős Pál 32/24
 Feleki Géza 10/7
 Felvinczi Takács Zoltán 15/17, 15/23
 Fenyő Miksa 09/20, 09/23, 09/24, 12/2, 12/6, 13/13, 14/1, 17/22, 23/13, 24/11
 Földessy Gyula 23/20, 23/22, 24/4
 Földi Mihály 18/21–22, 23/15–16
 Franyó Zoltán 15/16
 Fülep Lajos 19/16–17, 33/19, 22/4
 Füst Milán 23/1, 10/6, 23/5
 Gaal Mózes, ifj. 16/9
 Gellért Oszkár 08/15
 Gergely István 24/19
 Görög Ilona 35/6
 Görög Imre 23/7
 Grexa Gyula 27/21
 Gyergyai Albert 21/6, 23/10, 33/1, 33/10–11, 40/6
 H. A. 33/6
 Hajnal Anna 35/9
 Halász Gábor 34/9, 37/8, 37/11, 39/3, 39/7
 Halász Gyula 22/22
 Halász Imre 10/17, 10/18, 10/21, 11/1, 11/2, 11/3, 11/5, 11/7, 11/8, 11/2, 11/15, 11/19, 11/20, 12/1,
 12/6, 12/11, 14/12, 14/14, 17/21
 Harsányi Gréte 31/13
 Harsányi Zsolt 22/20
 Hatvany Lajos 08/16, 09/13, 09/24, 10/22, 19/12–13, 25/5–6, 27/18
 Havas Gyula 13/11
 Hesslein József 17/18
 Hevesi András 32/3, 35/5, 37/4
 Hevesy Iván 27/15
 Hoffmann Edith 35/3, 40/4
 Ignotus (I–s) 08/3, 10/19, 10/23, 11/24, 12/12, 12/13, 13/9, 13/11, 17/1, 17/5, 24/15–16, 27/4,
 29/3, 29/17
 Ignotus Pál 26/20, 28/11
 Illés Endre 28/1, 37/7, 37/8, 40/6
 Illyés Gyula 28/2, 28/19, 29/5, 30/11, 30/12, 30/19, 31/8, 32/5, 32/18, 33/1, 33/7, 33/10–11, 33/17–
 18, 33/20, 34/8, 34/20, 35/9, 35/10, 35/11, 36/5, 36/9, 36/11, 37/3, 38/3, 38/5, 38/7, 38/9, 38/11,
 39/6, 40/3, 40/5, 40/9, 40/10, 40/11, 40/12, 41/1, 41/8
 Jancsó Károly 17/13
 Juhász Gyula 37/5
 Kabos Ede 15/6
 Kaffka Margit (F[rölichné]. Kaffka Margit) 09/22, 17/4
 Káldor György 31/7
 Kardos László 37/4

Karinthy Frigyes 10/4, 10/6, 10/19, 12/21, 23/5
Kárpáti Aurél 24/7, 30/1, 31/9, 32/20, 34/6
Kassák Lajos 27/1, 35/11
Keszi Imre 36/10
Király György 21/23
Komjáthy Aladár 30/10, 31/10
Komlós Aladár 26/5
Kósa János 37/8
Kosztolányi Dezső 15/12, 16/11, 19/8, 19/16–17, 20/19–20, 21/18, 22/2, 23/10, 25/5–6, 28/11,
30/4, 30/13, 33/9, 36/12
König György 24/8–9
Krúdy Gyula 23/7, 23/11–12, 25/5–6, 25/12–13
Kuncz Aladár 10/12, 10/21, 11/21, 11/23, 12/4, 14/10, 23/11–12
Kürti Pál 27/4, 29/1
Laczkó Géza 08/1, 09/8, 09/10–11, 10/15, 11/19, 12/3, 20/15–16, 22/3, 23/9, 26/12
Lánczi Jenő 12/9
Lányi Viktor 25/23–24, 26/5, 26/10, 26/24
Lehr Albert 13/11
Lengyel Géza 08/2, 08/10, 09/12, 11/3, 14/7
Lengyel Menyhért 09/10–11
Leopold Lajos 12/11
Losonczy Zoltán 21/2, 21/8, 21/9
Lovik Károly 16/2
Makkai Sándor 32/13–14
Malmosi László (Müller László) 25/2
Marczali Henrik 29/11, 29/16, 29/17, 29/16, 29/19, 29/20, 29/23, 29/24, 31/16
Marjalaki Kiss Lajos 30/12, 30/15
Márkus Andor 18/1
Molnár Antal 16/2
Móricz Zsigmond 09/22, 13/20, 23/11–12, 28/5, 30/12, 30/23, 30/13
Nádas Sándor 17/12
Nagy Endre 26/5, 29/5, 30/1, 32/24
Nagy Lajos 25/22, 35/10, 40/2
Németh Imre 34/7
Németh László 25/23–24, 26/15
Oláh Gábor 10/22
Ortutay Gyula 39/1
Osvát Kálmán 26/3
Ottlik László 20/9–10
Pákh Albert 10/21, 11/21
Palágyi Lajos 32/5, 32/23,
Pataki József 21/13, 23/7, 23/13
Paulini Béla 29/6,
Pilisi Lajos 17/12
Posch Jenő 24/20
Rabinovszky Márius 27/8, 28/1, 28/5, 29/8, 29/15, 29/19
Radnóti Miklós 36/8
Ranschburg Viktor 25/16–17

Réti István 28/11
Révay József 24/7
Révész Béla 30/6
Rónay György 40/8
Sásdi Sándor 29/7, 35/8
Schöpflin Aladár 08/7, 09/24, 11/9, 11/13, 15/7, 15/24, 16/2, 16/6, 16/11, 20/5–6, 22/11, 24/8–9, 24/19, 25/7, 25/8–9, 25/22, 26/3, 26/10, 26/19, 26/22, 26/24, 27/3, 27/4, 27/9, 27/11, 27/19, 27/22, 28/6, 28/20, 29/4, 29/18, 30/1, 30/4, 30/6, 30/20, 30/21, 30/22, 30/23, 30/24, 31/4, 31/10, 31/18–19, 31/22, 32/23, 33/4, 33/8, 33/20, 33/24, 33/19, 35/12, 36/6, 37/2, 37/4, 37/10, 38/4, 38/11, 39/5, 39/12, 40/5, 40/6, 40/11, 41/1
Sisa Miklós 15/16
Steier Lajos 24/21–22
Surányi Miklós 22/19
Szabó Dezső 12/9, 15/23
Szabó Sándor 34/2
Szegedi István 36/2
Székely József 32/21
Szenteleky Kornél 30/8
Szentimrei Jenő 35/9
Szép Ernő 24/4
Szerb Antal 35/11
Szerdahelyi Sándor 25/20
Szini Gyula (Színi Gyula) 17/19, 18/9, 21/13, 22/24, 27/6, 27/18, 27/21
Szomory Dezső 14/14, 26/13
Tamás Ernő 33/22
Tardos Krenner Viktor 24/17
Tersánszky J. Jenő 21/2, 28/1, 28/3, 28/19, 28/21, 35/11
Tolnai Gábor 37/5, 37/11
Tóth Aladár 24/7, 21/18, 25/19, 30/3, 32/20
Tóth Árpád 10/19
Török Sophie 22/23, 31/4, 35/3, 35/6, 35/12, 39/12
Trócsányi Zoltán 22/10
Turóczi-Trostler József (Turóczi József) 24/7, 30/20, 31/20
Ujházy Ferenc 22/6
Várady István 12/1
Várkonyi Nándor 40/1, 40/5
Vas István 38/8
Vass Tamás 32/2
Waldapfel Imre 31/2
Zilahy Lajos 26/9

NÉVTELENÜL MEGJELENT HÍREK, CIKKEK, KISEBB ÍRÁSOK

08/9, 09/21, 09/22, 11/23, 12/6, 16/6, 17/18, 25/18, 30/2, 31/3, 31/11, 31/14, 31/15, 32/22, 32/24, 33/3, 23/10, 34/5, 36/11, 37/8

IRODALOMJEGYZÉK

- A magyar legújabb kor lexikona 1932
 BONA 1998
 BÖLÖNY 1992
 DARÓCZY 1911
 GULYÁS 1942
 GULYÁS 1990–2002
 H. G. D. 1890
 Magyar könyvészet 1980–1993
 Magyarország-atlasz 1914
 MÉL 1969
 MÉL 1994
 NAGY 1990
 Nyugat-tartalomjegyzék 1997
 Pallas
 RÉVAY 1934
 Színművészeti lexikon 1929
 TMFN 1981
 Tolna megye kézikönyve 1997
 TÖTTŐS 1985
 TÖTTŐS 2001
 TÖTTŐS 2002
 TÖTTŐS 2013
- A magyar legújabb kor lexikona (Életrajzi adatok).* Szerk. Rátky Zoltán – Strazimir Oszkár. Budapest 1932.
 BONA Gábor, *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. A-Gy.* Budapest 1998.
 BÖLÖNY József, *Magyarország kormányai 1848–1992.* Budapest 1992.
 DARÓCZY Zoltán, *Ki volt a Paksy-család őse?* Turul 29 (1911) 2. sz. 65–68.
 GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái IV.* Budapest 1942.
 GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái VII–XIX.* Sajtó alá rendezte Viczián János. Budapest 1990–2002.
 H. G. D., *A Rathold nemzetség címere.* Turul 8 (1890) 1. sz. 24–30.
Magyar könyvészet 1921–1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke I–VIII. Szerk. Komjáthy Miklósné – Kertész Gyula – Kégli Ferenc. Budapest 1980–1993.
A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Szerk. Kósa Pál – Zentai László. Pécs 2003.
Magyar életrajzi lexikon. Második kötet L–Z. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest 1969.
Magyar életrajzi lexikon (1978–1991). Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest 1994.
A magyar emigráns irodalom lexikona A–G. Összeáll. Nagy Csaba. Budapest 1990.
A Nyugat tartalomjegyzéke 1908–1941. Összeállította Dula Borbála – Majoros Etelka – L. Simon László. Budapest 1997.
A Pallas nagy lexikona I–XVI. Budapest 1893–1897.
 RÉVAY József, *Gömbös Gyula élete és politikája.* Budapest 1934.
Színművészeti lexikon. A színjátszás és a drámai irodalom enciklopédiája II. kötet. Favartné–Komjáti Ferenc. Szerk. Schöpflin Aladár. H. n. [1929].
Tolna megye földrajzi nevei. Szerk. Végh József – Ördög Ferenc – Papp László. Budapest 1981.
Tolna megye kézikönyve. Főszerk. Kaczián János. H. n. [Szekszárd], 1997. (Magyarország megyei kézikönyvei 16.)
 TÖTTŐS Gábor, *Irodalmi séták Szekszárdon.* Szekszárd 1985.
 TÖTTŐS Gábor, *Két különös életút.* Szekszárdi Vasárnap 2001. márc. 4. (11. évf. 8. szám) 11.
 TÖTTŐS Gábor, *Hajdani tolnai hölgyek könyve III. Tolna megyei nőlexikon.* Szekszárd 2002.
 TÖTTŐS Gábor, *A színjátéktól a színműig – Az Ozorai példa és előzményei.* Acta Szekszardiensium 15 (2013) 139–153.

- TÖTTŐS 2019 TÖTTŐS Gábor, *A pincehelyi kondástól a kassai püspökön és a faddi hóhéron át az ellopott holttestig. Tolna megye és fiai Ady Endre műveiben.* Napút XXI (2019) 3. sz. 73–89.
- TÜSKÉS 1983 TÜSKÉS Tibor, *Illyés Gyula alkotásai és vallomásai tükrében.* Budapest 1983.
- ULRICH–POZSONYI 2009 ULRICH Attila – POZSONYI József, *A jobaházi Döry család története.* Debrecen 2009.
- V. KÁPOLNÁS 2000 V. KÁPOLNÁS Mária, *Sajtgyártás Dörypatlanon.* A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXII (2000) 329–366.

Komitat Tolna und die dazu gehörenden Personen in der Zeitschrift „Nyugat“ [Westen]

(Studie, Lesefrüchtesammlungen, Repertorien)

„Nyugat“ (Westen) ist der Name einer 1908 gegründeten einflussreichen Zeitschrift, nach der bisweilen eine ganze Epoche der ungarischen Literatur benannt wird (etwa von 1908 bis 1941).

Jede einzelnen Ausgaben wurden mindestens von 20 „qualifizierten“ Lesern belesen, es ist nun nicht egal, wie oft ein bestimmtes Gebiet in der führenden geistlichen Zeitschrift aufgeführt oder erwähnt wurde und es hatte auch einen Prestigenwert, wenn der Name einer hier geborenen oder von hier stammenden Person auftauchte. Es ist halt zweifellos, daß die Zeitschrift „Nyugat“ für sich selbst nicht zu einer Aufgabe macht, einzelne Personen mit Absicht zu erwähnen, es ist jedoch auch unbestreitbar, daß so eine Zeitschrift das Andenken, Lebensweg eines Menschen, sowie die Vielfältigkeit des Komitates Tolna in einer authentischen Form auslegen oder dokumentieren kann.

Die Untersuchung erfaßte sämtliche Erwähnungen, welche das Komitat Tolna, dessen Ortschaften, kleinere und größere, jedoch geographisch und ethnographisch begrenzbare Landschaftsteile, Flurteile, Grenzabschnitte und Einödhöfe, von hier stammende und bestehende gegenständliche oder geistliche Güter, weiterhin solche Personen betreffen, die sich an dieses Komitat oder an irgendeine seiner Ortschaften knüpfen. So war es dann unser Ziel, alle Beziehungen zu Komitat Tolna aufzufinden und diese pünktlich auch zu verfolgen. Unterdessen wurde auch der bisher unbekannter Begriff einer Person oder Ort aus Komitat Tolna determiniert.

Die Datensammlung erstreckte sich auf sämtliche vom 1. Januar 1908 bis zum August 1941 eröffnete Ausgaben der Zeitschrift Nyugat, insgesamt 721 Ausgaben mit Ausnahme der zusammengezogenen Doppelausgaben. Unabhängig von Autoren, Thema oder Inhalt haben wir sämtliche belletristischen und fachliterarischen und aus sonstigen Themenkreisen herausgegebenen Werke, Nachrichten und Redaktionspublikationen wortwörtlich und buchstäblich durchgelesen, in keinem Fall haben wir auf sekundäre Quellen vertraut. Parallel damit haben wir uns bei der Identifizierung der Ortsnamen auf keinen Mutmaßungen eingelassen.

Die gewonnenen Informationen haben das wenige, jedoch interessante Material bedeutend übertroffen, was wir am Anfang unserer Forschungen von der eingehenden Überprüfung der Zeitschrift erhofft haben. Von belletristischen Werken, Künstlerkritiken und ansbedrückten Studien bis zu persönlichen Erlebnissen und Eindrücken verlebendigte stellt sich die Wahrheit in Tolna zu einem vielseitig beleuchteten und abgestuft farbigen, breitstrahlenden Bild zusammen. In erstaunlicher großer Anzahl, 154 Personen haben belletristische Werke, Artikel, Essays, Studien und Kritiken über Komitat Tolna in der Zeitschrift „Nyugat“ geschrieben. Die Zeitschrift war nicht von seiner Ortskenntnis bekannt und populär, trotzdem bezieht sich erstaunlich etwa 7 Bogen (280.000 Buchstaben) Dokumentation für die geographisch kennzeichnenden Einheiten des Komitates. Davon teilen wir Abschlüsse mit Hinweis auf die Gesamtheit mit.

Die in der Forschung ans Licht gekommenen Beiträge – welche zumeist als eine literarisch-archäologische Ausgrabung benannt werden könnte – können zu einer abgetönten Schilderung unserer geistlichen Vergangenheit wesentlich beitragen. Unsere aufschließenden Schätze können ihren Benutzern Geistesfreude machen und gleichzeitig ihre regionale Identität steigern, da sie dadurch den Ruhm ihrer engeren Heimat befestigten.

